

Vladan Hodulák

EVROPA V MEZINÁRODNÍM MĚNOVÉM SYSTÉMU

Vladan Hodulák

**EVROPA
V MEZINÁRODNÍM
MĚNOVÉM SYSTÉMU**

Masarykova univerzita
Brno 2015

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Tato práce byla podpořena z projektu „Zaměstnáním čerstvých absolventů doktorského studia k vědecké excelenci“ (CZ.1.07/2.3.00/30.0009), který je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Vědecká redakce Masarykovy univerzity:

prof. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc.

Mgr. Iva Zlatušková

Ing. Radmila Droběnová, Ph.D.

Mgr. Michaela Hanousková

doc. Mgr. Jana Horáková, Ph.D.

doc. JUDr. Josef Kotásek, Ph.D.

Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph.D.

prof. PhDr. Petr Macek, CSc.

PhDr. Alena Mizerová

doc. Ing. Petr Pirožek, Ph.D.

doc. RNDr. Lubomír Popelínský, Ph.D.

Mgr. David Povolný

Mgr. Kateřina Sedláčková, Ph.D.

prof. RNDr. David Trunec, CSc.

prof. MUDr. Anna Vašků, CSc.

prof. PhDr. Marie Vítková, CSc.

doc. Mgr. Martin Zvonař, Ph.D.

Recenzovali:

Doc. PhDr. Zdeněk Kříž, Ph.D.

Mgr. Ing. PhDr. David Müller, Ph.D.

© 2015 Masarykova univerzita

© 2015 Vladan Hodulák

ISBN 978-80-210-7908-3

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické knihy nesmí být reprodukována nebo šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu vykonavatele majetkových práv k dílu, kterého je možno kontaktovat na adrese – Nakladatelství Masarykovy univerzity, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno.

OBSAH

Úvod	9
Peníze v mezinárodním prostředí	16
Metalistická teorie peněz	16
Alternativní teorie peněz	21
Peníze, politika a ekonomika	27
Mezinárodní peníze.....	32
Politická ekonomie mezinárodních peněz.....	39
Shrnutí.....	42
Starověké základy	44
Vznik a vývoj peněz do 7. stol. př. n.	44
Mezinárodní peněžní systém v době antického Řecka	49
Římská hegemonie	54
Shrnutí.....	62
Peněžní systém středověké Evropy	64
Římské dědictví	64
Evropa na periferii	68
Shrnutí.....	71
Remonetizace Evropy	73
Peníze a státy v Evropě od 12. do 14. století	73
Evropské bankovní mění pravidla hry	79
Shrnutí.....	83
Velký peněžní kompromis	85
Veřejné finance v severoitalských městských státech	85
Peněžní systém na začátku novověku	88
Vytvoření jednotného peněžního prostoru v národních státech	90
Anglická inovace.....	94
Shrnutí.....	96
Zlatý standard	98
Zlatý standard v Anglii	98
Anglo-francouzské soupeření	100
Mezinárodní zlatý standard	104
Shrnutí.....	107

Zlatý standard nad propastí.....	109
První světová válka a její dopady	109
Problémy meziválečného systému	111
Shrnutí.....	114
Brettonwoodský systém	116
Vznik a pravidla systému	116
Postavení Evropy v systému	117
Rozpad systému	120
Shrnutí.....	122
Postbrettonwoodský systém	123
Základní obrysy současného systému	123
Evropský měnový mechanismus.....	125
Evropská dluhová krize.....	128
Shrnutí.....	132
Závěr	133
Summary	136
Seznam zkratk	137
Literatura.....	138
Jmenný rejstřík	146

ÚVOD

Evropská hospodářská a měnová unie a euro jako její nejviditelnější symbol jsou na jedné straně vrcholem evropského integračního snažení. Na druhé straně jsou ale zdrojem mnoha problémů, které nejenže mohou nahodit ochotu evropských státníků k posílení integračního procesu, ale u značných částí populace členských států vyvolávají nálady usilující o jeho zastavení, či dokonce revizi. Eurozóna byla od začátku především politický projekt, k němuž se řada ekonomů stavěla poměrně skepticky. Důvody jejich skepse vycházející z teorie optimální měnové oblasti (Mundel 1961) však neměly příliš mnoho společného s reálnými problémy, se kterými se eurozóna potýká.¹ Tato práce argumentuje, že současné problémy eurozóny pramení z jejího chybného institucionálního nastavení, které pracuje se zavádějícím pojetím peněz. Peníze nejsou pouze neutrálním závojem bez reálného vlivu na reálné společenské procesy, které za ním probíhají.² Peníze jsou společenskou institucí s reálnými dopady nejen v hospodářské, ale i společenské a mocenské oblasti. Slovy Maxe Webera, peníze jsou nástrojem v boji o ekonomické přežití (Weber 1978: 108).

Vztah mezi mocí a penězi v mezinárodním prostředí je jednou z nejdůležitějších, ale přitom nejméně prozkoumaných oblastí mezinárodní politiky. Jakým způsobem jsou možnosti státního jednání v mezinárodním prostředí ovlivněny jeho přístupem k financím? A jak se postavení země v mezinárodním měnovém systému odráží na její schopnosti provádět nezávislou politiku? Vystupuje stát v mezinárodních finančních vztazích jako jednotný aktér? Nakolik jsou jednotlivé zájmové skupiny ovlivňovány zásahy státu v peněžní oblasti a nakolik ony samy ovlivňují stát? Toto je pouze malý výčet otázek, které jsou s tématem vztahu mezi penězi a mocí v mezinárodním prostředí úzce spojeny. Zvolené odpovědi na ně zároveň reálně ovlivňují životy každého z nás.³ Tato kniha se na výše uvedené otázky pokouší nabídnout alespoň částečné odpovědi. Při jejich hledání se ve výkladu dostaneme do minulosti. Vzhledem k zaměření tohoto textu to bude minulost evropská. Analýza zvolených kritických milníků historického vývoje vztahu mezi státy a penězi na evropském kontinentu nám nejen lépe umožní pochopit současné problémy, ale rovněž naznačí možnosti jejich řešení.

O aktuálnosti a zároveň nedostatečném porozumění vztahu mezi mocí a penězi vypovídá několik událostí z posledních let. Jedním z nejdůležitějších témat posledních desetiletí je domnělé oslabení pozice národních států, které nejsou dlouhodobě schopny získat dostatek finančních prostředků k plnění svých funkcí. Státy tento problém doposud řešily rostoucími deficity veřejných rozpočtů, ty ale vedly pouze k akumulaci obrovských dluhů. Problémy se zadlužením vlád, které se po druhé světové

¹ Pro odlišné stanovisko viz Eichengreen 2012.

² Současná ekonomie hlavního proudu připouští schopnost peněz ovlivňovat krátkodobě hospodářskou aktivitu, v dlouhodobé perspektivě však peníze žádný podstatný vliv nemají (Ingham 2004).

³ Ukážeme si, že ovlivňují především způsob distribuce zdrojů jak uvnitř státu, tak mezinárodně.

válce objevily poprvé v osmdesátých letech nejprve výhradně v rozvojových zemích, se po propuknutí celosvětové finanční krize naplno přesunuly do Evropy.

Státy jižního křídla eurozóny musely zažádat o mezinárodní pomoc, bez které by podle převládajícího názoru odborníků jejich hospodářství hrozil naprostý kolaps (Eichengreen 2012). Od roku 2010 je možnost rozpadu eurozóny v důsledku dluhové krize některých jejích členů reálnou a nadále přetrvávající hrozbou. Krize eurozóny zdánlivě potvrzuje zažitou představu, která připodobňuje hospodaření států k hospodaření domácnosti. Stát se podle této představy v základních atributech podobá jakémukoli jinému subjektu hospodářství a platí pro něj stejná pravidla a omezení. Jedním ze základních pravidel fungujícího hospodářství je, že dluhy se musí splatit a na zaplacení dluhů je potřeba, aby příjmy převýšily výdaje. Státy proto musí šetřit, což nutně povede k dalšímu omezení jejich aktivit, to ve svém důsledku povede k další ztrátě jejich moci vůči nestátním aktérům jak v rámci národního hospodářství, tak v mezinárodním prostředí. Tato představa začne mít povážlivé trhliny, pokud si uvědomíme, že i nejvíce zadlužený stát eurozóny – Řecko – měl v poměru ke svému HDP mnohem nižší dluh než v současnosti nejzadluženější stát světa – Japonsko.⁴ Japonské dluhopisy přitom dosahují historicky nejnižších úrokových sazeb a Japonsko ani náznakem neuvažovalo o žádosti o mezinárodní pomoc. Podobně poměrně silně zadlužené státy jako USA nebo Velká Británie se v průběhu hospodářské krize rozhodly masivním způsobem navýšit a po několik let udržovat deficity svých státních rozpočtů až na 10 % svého HDP.⁵ Spolu s vysokými deficity velmi rychle rostlo i jejich zadlužení. Ani jeden ze zmiňovaných států se však nemusel zabývat nějakou zásadnější krizí důvěry ve svůj peněžní systém ani nekontrolovatelnou inflací, jejich centrální banky se naopak zoufale snažily zabránit deflaci.

Druhým, rovněž velmi závažným, tématem současné evropské politiky je účinnost finančních sankcí uvalených nedávno na Rusko v souvislosti s jeho rolí v konfliktu na Ukrajině. Předpokládaný účinek se zatím nedostavuje a představa, že odstříhnutí Ruska od mezinárodních financí povede k jeho zhroucení v důsledku nedostatečného přístupu k penězům, je při současném postavení Ruské federace v mezinárodním systému velmi nepravděpodobná. Tato představa opět vychází z mylného příměru států k domácnosti či firmě s jejich tvrdými rozpočtovými omezeními, který vyplývá z nepochopení podstaty peněz.

Na příkladu analýzy několika období z evropských dějin si ukážeme, že role a funkce peněz se v čase částečně mění a spolu s tím se mění i váha peněz při provádění konkrétních politik či při prosazování mocenského potenciálu států. Přes proměnlivou povahu peněžních systémů však lze najít určitý společný jmenovatel peněz, jejich podstatu, která se v průběhu dějin nemění. Vybrané milníky evropské historie jsou vybrány tak, aby umožnily představit hlavní aspekty vztahu mezi státem,

⁴ Řecký dluh dosahoval v době propuknutí krize v eurozóně 117 % HDP, japonský dluh přesahuje 200 % HDP.

⁵ To je více než trojnásobek velikosti deficitu povoleného v eurozóně.

mocí a penězi v mezinárodním prostředí v co nejčistší podobě. Hlavní teze, s jejíž pomocí budou interpretovány nejdůležitější milníky postavení Evropy v mezinárodním měnovém systému, je následující. Peníze vznikly jako zúčtovací jednotka, a nadále jí v první řadě jsou (Keynes 1971: 3), na jejímž základě politická autorita mobilizuje zdroje společnosti za účelem provádění politiky v zájmu této politické autority (Wray 2003).⁶ Po většinu dějin peníze sice sloužily i ke koordinaci hospodářské činnosti mezi soukromými subjekty, ale tento způsob jejich využití byl až odvozeným jevem.⁷ Mezi jednotlivými společenskými skupinami uvnitř státu probíhá neustálý boj jednak o výši jejich příspěvku při mobilizaci zdrojů pro veřejný sektor a za druhé o samotné nastavení pravidel domácího peněžního systému. Peníze jsou, až na několik málo výjimek, téměř vždy spojeny s dluhy. Peníze jako účetní jednotka od počátku vznikly za účelem měření výše závazků mezi jednotlivými členy společnosti vůči ostatním či vůči společnosti jako celku. Nastavení pravidel peněžního systému velmi silně ovlivňuje postavení věřitelů a dlužníků. Konkrétní pravidla zvýhodňující příliš jednu skupinu velmi často vedly k tvrdým vnitrostátním politickým sporům, oslabení mocenského postavení státu v mezinárodním prostředí a v některých situacích i k celkovému společenskému rozpadu.

Mezinárodní peníze se historicky téměř zákonitě vyvíjejí z peněz mocného státu, který se v rozhodující míře zároveň podílí na mezinárodních ekonomických a politických vztazích. Mezinárodní peněžní vztahy jsou pak silně ovlivňovány institucemi a zvyklostmi dominantního aktéra. Pevně stanovené mezinárodní peníze přinášejí jejich emitentovi v mezinárodním prostředí několik výhod, tou hlavní je schopnost disproporčního využití mezinárodních zdrojů při prosazování svých zahraničně-politických cílů. Mimo to mohou silně ovlivňovat domácí peněžní systémy dalších států, včetně oslabování jejich mocenského potenciálu. Ztráta schopnosti flexibilně upravit podobu svého peněžního systému ve světle problémů reálného světa vede k mnohem zásadnímu podkopání akceschopnosti politické autority, než připouštějí tradiční ekonomické přístupy. Tato akceschopnost je navíc podkopána i v řadě s peněžním systémem zdánlivě nesouvisejících oblastí. I zde je nejčastější příčinou problémů otázka dluhu, tentokrát ale v jeho mezinárodní podobě.

Tento text je v první řadě analýzou vztahu mezi penězi a mocí v mezinárodním prostředí. Jeho cílem je podat srozumitelný a zároveň soudržný výklad s využitím

---

⁶ V závislosti na konkrétní podobě politické autority lze hovořit o větší či menší míře naplňování veřejného zájmu. V netransparentních diktátorských či oligarchických režimech pravděpodobně bude značná část takto získaných zdrojů využita pro osobní prospěch členů vládnoucí skupiny. Naopak v případě demokratických režimů lze předpokládat, že většina zdrojů bude opravdu využita ve veřejném zájmu. Tato logika však neplatí absolutně, např. míra naplňování veřejného zájmu v Římě za Augusta byla velmi pravděpodobně mnohem vyšší než za reprezentativnějšího republikánského zřízení, které jeho vládě předcházelo.

⁷ Tato posloupnost platí logicky a historicky, nikoli absolutně. Celková hospodářská aktivita probíhající s využitím peněz je často v rámci soukromého sektoru větší, než je podíl sektoru veřejného. Autor této práce je agnostický ohledně přínosu celkově většího zapojení veřejného či soukromého sektoru do hospodářské aktivity.

poznatků z různých vědních oborů. Při analýze zmíněného vztahu vychází z poznatku politologie, mezinárodních vztahů, sociologie, ekonomie či historie. Vše s cílem co nejbližšího přiblížení výkladu procesům reálného světa. Tento text není primárně zaměřen na popis ekonomického vývoje Evropy. Otázkám ekonomické efektivity a vztahu mezi monetární a fiskální politikou a hospodářským růstem se věnuje pouze odvozeně v místech, kde je to bezpodmínečně nutné. Z hlediska teorie společenských věd lze text zařadit do institucionalistického proudu, který je doplněn o postřehy z teorie společenské evoluce.

Ve své poslední knize (Hodulák a Krpec 2013) jsem se spolu s kolegou Krpcem pokusil osvětlit vztah mezi státy a penězi s pomocí aplikace prvků evoluční teorie. Poukázali jsme na skutečnost, že v současnosti převládající pojetí peněz je problematické. Naznačili jsme evoluci vztahu mezi státem a penězi a krátce zmínili roli jednotlivých společenských skupin a hospodářských subjektů při tomto vývoji. Tato kniha si klade za úkol zpřesnit některé naše tehdejší úvahy a aplikovat je na vývoj postavení Evropy v mezinárodním měnovém systému. Vnitrostátní spory mezi zájmovými skupinami ohledně nastavení pravidel peněžního systému nyní považujeme za mnohem důležitější aspekt fungování peněžního systému, který zásadně ovlivňuje akceschopnost státu v mezinárodním prostředí.

První kapitola nazvaná Peníze v mezinárodním prostředí v krátkosti představí argument předchozí knihy a přidá k němu několik novějších postřehů. V první části kapitoly bude představena v současnosti dominantní (ortodoxní) teorie peněz spolu s implikacemi, které má pro postavení státu v mezinárodním systému. Následovat bude výklad alternativního přístupu k penězům. Podle něj jsou peníze především státním výtvorem, zúčtovací jednotkou, s jejíž pomocí je v první řadě koordinována hospodářská činnost při dodávkách zboží a služeb státu. Peníze se s největší pravděpodobností vyvinuly z institucí poměřujících hodnotu vzájemných závazků mezi hospodářskými subjekty a hodnotu závazků vůči celé společnosti (alternativně bohům či předkům) – v peněžní formě je známe jako dluhy. V navazující části si ukážeme, že dluhy nejen že jsou nezbytnou součástí kapitalistické ekonomiky, ale jejich předchůdce – nepeněžní závazky – jsou základem společenské koordinace uvnitř soudržných lidských skupin. Transformace těchto závazků penězi vytvořila nový fenomén – s pomocí peněz mohly být mezilidské závazky odosobněny, což na jednu stranu vedlo ke zvýšení hospodářské efektivity, na druhou stranu však došlo k oslabení společenské soudržnosti. Se vznikem peněz se zcela transformoval vztah mezi věřiteli a dlužníky, konflikt těchto skupin je osou vývoje vztahu mezi státem, mocí a penězi až do současnosti. Další části využijí do té doby získané poznatky o roli peněz ve společnosti k charakteristice hlavních zákonitostí fungování mezinárodního peněžního systému. Řekneme si, jakým způsobem dochází ke vzniku mezinárodních peněz, jaké dopady má postavení státu v mezinárodním peněžním systému na jeho mocenský potenciál, a ukážeme si problémy, které zapojení státu do tohoto systému vytváří pro zajištění soudržnosti mezi jednotlivými společenskými skupinami uvnitř země.

Druhá kapitola pojmenovaná Středověké základy analyzuje nejzásadnější milníky vývoje peněžních vztahů ve starověké Evropě. Podíváme se na vznik peněz v Egyptě a Sumeru. Ukážeme si, jak se peníze do Evropy dostaly z dnešního Turecka. Jakým způsobem byl peněžní systém inovován Řeky a co to znamenalo pro tehdejší mezinárodní systém. Zastavíme se i u starověkého Říma. V jeho případě se zaměříme na to, jak zavedení peněz proměnilo schopnost římské společnosti mobilizovat zdroje v politickém zájmu a stranou naší pozornosti nezůstanou ani inovace římského bankovního sektoru. V závěru kapitoly bude představen hlavní evropský problém, který měl následně obrovské dopady na postavení kontinentu v mezinárodním měnovém systému – Evropa měla minimálně od dob římské říše prakticky nepřetržitě až do 19. století ze svého pohledu obchodní deficit se zbytkem světa, který vedl k odlivu vzácných kovů především do Asie.

Kapitola Peněžní systém středověké Evropy ukáže na příkladu tohoto období, co znamená absence politické autority schopné vynutit si respektování pravidel jí prosazovaného peněžního systému. Uvidíme však, že některé atributy peněz přežívají i v době, která se nejvíce přibližovala označení „peněžní chaos“. Právě v tomto období se v důsledku obchodu s Asií v Evropě posílila vazba mezi vzácnými kovy a penězi. Neustálá potřeba získat více a více vzácných kovů pro udržení obchodních vztahů s východem významně přispěla k evropské expanzi, která začala křížovými výpravami ve 12. století, nabrala zcela nový směr po zámořských objevech 15. a 16. století a kulminovala vytvořením obrovských koloniálních říší v 19. století.

Následující část s názvem Remonetizace Evropy bude analyzovat vzrůstající roli peněz v Evropě od 12. století. Pod vlivem křížových výprav a rozmachu mezinárodního obchodu v Evropě došlo na starém kontinentu k několika přelomovým peněžním inovacím, které položily základy jak pro budoucí evropskou expanzi, tak pro některé soudobé evropské problémy. Tyto inovace daly na jedné straně vzniknout prvním bankám a na straně druhé způsobily rozšíření alternativního soukromého peněžního systému, který byl s bankovníctvím přímo spojen. My si ukážeme, jak tyto peněžní inovace dopomohly ke značnému zvýšení mocenského potenciálu severoitalských městských států v době evropské renesance. Velmi důležitým aspektem vývoje peněžního systému Evropy té doby byl vznik specificky evropského pojetí peněz. Roztříštěná politická struktura Evropy ve spojení s neustálým odlivem vzácných kovů do Asie způsobily, že peníze začaly být v Evropě úžeji spojovány se vzácnými kovy více, než tomu bylo obvyklé ve zbytku světa.

Pátá kapitola pojmenovaná Velký peněžní kompromis se zaměří na vývoj peněžního systému v Evropě do konce 17. století. Ukážeme si v ní, jaký vliv měly na postavení Evropy zámořské objevy, přitom se soustředíme především na s nimi související příliv vzácných kovů. Následně provedeme velmi krátký exkurz do mimoevropských peněžních systémů, na které Evropané v průběhu svých zámořských objevů naráželi. Poté budeme analyzovat revoluci v peněžních vztazích v Evropě v průběhu novověku. Její důsledky na fungování peněžního systému v Evropě jsou patrné dodnes. Hlavní roli v jejím průběhu hrály střety mezi zájmy obchodníků a bankéřů v protestantských

zemích Evropy a zájmy politických autorit v evropských zemích, ať už se jednalo o republiky, či monarchie. V Nizozemí vedl střet s panovníkem k vítězství obchodníků a bankéřů. Nizozemské řešení se však ukázalo jako dlouhodobě neživotaschopné. Ve většině Evropy vedl střet mezi vládami a bankéři k vítězství státní moci, pouze v Anglii vznikl kompromisní systém v čele s Bank of England. Tento systém se díky několika svým zásadním výhodám následně rozšířil do všech koutů světa.

Kapitola Zlatý standard pojednává o období vzniku, vývoje a kolapsu tohoto systému. Kapitola se zaměří především na srovnání vývoje peněžních systémů dvou největších rivalů tohoto období – Anglie a Francie. Francie ve finanční oblasti dlouho tahala za kratší konec provazu. Anglický systém se projevil jako stabilnější a v konečném důsledku i dostatečně flexibilní. Francouzské reformy sice směřovaly správným směrem, ale organizačně a politicky byly naprosto nezvládnuté. Výsledkem vzájemného soupeření bylo anglické vítězství, které otevřelo cestu k dominanci zlatého standardu ve zbytku světa. Fungování systému zlatého standardu je na rozdíl od předchozích v literatuře mezinárodní politické ekonomie poměrně rozsáhle zpracováno. Právě zlatý standard je totiž obdobím, na které se v určité míře dá smysluplně využít ortodoxní přístup k analýze peněz. My si ukážeme, proč tomu tak je a také jaký vliv mají představy spojené se zlatým standardem až do současnosti. Nejdůležitějším poselstvím této části bude, že zlatý standard vznikl do značné míry náhodou v důsledku politických rozhodnutí a byl udržován v chodu působením politické moci, v jejíž prospěch působil.

Vývojem postavení Evropy v mezinárodním peněžním systému, které je ohraničeno dvěma světovými válkami, se bude zabývat část nazvaná Zlatý standard nad propastí. Mezi zásadní analyzované jevy patří válečné financování, poválečná hyperinflace v Německu a Velká deprese. Obě události měly mnohem závažnější průběh, než bylo nutné, což bylo způsobeno jednak lpením na předchozím způsobu organizace mezinárodních peněžních vztahů a za druhé krátkozrakými politickými zájmy. Lekce z těchto let jsou v současnosti buď zapomenuty, anebo poměrně zásadně dezinterpretovány.

Toto však neplatilo bezprostředně po skončení druhé světové války, právě v důsledku neblahých zkušeností s fungováním meziválečného peněžního systému byl cíleně vytvořen systém zcela nový. Tento systém je dobře znám pod jménem Brettonwoodský měnový systém a my se postavením Evropy v něm budeme zabývat ve stejnojmenné kapitole. I přes řadu progresivních aspektů měl tento systém v sobě od svého vzniku zakomponovanou slabinu, kvůli které nemohl dlouhodobě přežít. Jeho zánik byl ale opět důsledek politického rozhodnutí, nikoli jeho nedostatečné ekonomické efektivity.

Devátá část bude analyzovat reakci Evropy na rozpad bretonwoodského systému. Tato reakce je pevně spojena s postupujícím integračním procesem, jehož výsledkem je současná eurozóna. Cesta k měnové unii však byla provázena řadou problémů, některé z nich zároveň byly důrazným varováním věcí budoucích. Tato kapitola se bude věnovat i nedávným událostem, které stále otrácejí Evropskou unii. Zamysleme

se v ní i nad vývojem postavení Evropy ve světovém peněžním systému. Zde, stejně jako v předchozích částech, nebude naším cílem systematický popis událostí a detailní popis jednotlivostí, ale naše pozornost se soustředí na strukturální rovinu vztahu mezi státy, penězi a politickou mocí. Proto se zaměříme především na události, které tuto strukturální rovinu významným způsobem ovlivňovaly.

PENÍZE V MEZINÁRODNÍM PROSTŘEDÍ⁸

Před vlastní analýzou vývoje role Evropy v mezinárodním měnovém systému musíme provést základní analýzu peněz, jejich role ve společnosti, vztahu ke státu a jejich mocenských implikací. Tento teoretický podklad nám následně umožní soustředit se na zásadní milníky evropských peněžních dějin.

Výzkum role, funkcí, či dokonce vlastní podstaty peněz je v sociálních vědách velmi specifickou záležitostí. Obor, který by se jimi měl zabývat především – ekonomie –. pro ně ve své ortodoxní verzi⁹ ve svých modelech jen velmi obtížně hledá místo. Tradičně v ní převládá pojetí, které vychází z tzv. metalistické peněžní teorie, nicméně samotná ekonomická analýza je prakticky výhradně prováděna pouze s reálnými veličinami. Sociologové ve své většině přenechávají analýzu peněz ekonomům, když už se však rozhodnou tímto fenoménem zabývat, docházejí k závěrům, které jsou s těmi ekonomickými v zásadním rozporu (Ingham 2004, Simmel 1978, Weber 1978). Mezinárodní politická ekonomie – která je součástí oboru mezinárodní vztahy specializující se na mezinárodněekonomické otázky – téměř výhradně přejímá ortodoxní chápání peněz (Cohen 2004, Eichengreen 2008, Gilpin 2001).¹⁰ Když uvážíme, že většina nejlivnějších autorů v tomto oboru jsou původem ekonomové, tak se není příliš čemu divit. Důsledkem tohoto přejímání je však poměrně jednostranný výklad, který je velmi často v rozporu se skutečným jednáním států. My se na následujících řádcích pokusíme tuto dosavadní jednostrannost napravit. K tomu ale nejprve potřebujeme poznat, odkud ortodoxní přístup pramení a jaké jsou jeho hlavní znaky.

Metalistická teorie peněz

Současná ekonomie hlavního proudu modeluje ekonomiku státu jako celku (makroekonomii) na mikroekonomických základech. Jejím metodologickým výchozím bodem je teorie racionálního rozhodování. Základem ekonomických úvah je jednotlivec s danými preferencemi, který se snaží maximalizovat svůj užitek. Ekonomie předpokládá existenci omezených zdrojů a jejím cílem je zjistit, jak v takovémto prostředí omezených zdrojů zajistit co největší uspokojení potřeb racionálně se rozhodujících jednotlivců (Robbins 1945). Vzhledem k tomu, že její analytickou jednotkou

⁸ Tato kapitola je upravenou a zkrácenou analýzou fungování mezinárodního peněžního systému představenou v knize, kterou jsem zpracoval s kolegou Oldřichem Krpcem (Hodulák a Krpec 2013).

⁹ Ortodoxní verzi ekonomie jsou zde chápány všechny směry, které ontologicky a metodologicky vycházejí z neoklasické ekonomie. Jedná se o ekonomický směr vzniklý koncem 19. století, který ve většině západních zemí převládl po druhé světové válce. Ze základních premis neoklasické ekonomie v současnosti vychází několik prominentních směrů současnosti. Patří mezi ně např. monetarismus, nová keynesovská ekonomie či ekonomie strany nabídky (blíže viz např. Holman 2005, Sojka 2010).

¹⁰ Výjimkou potvrzující pravidlo je Susan Strange a její následovníci (Strange, Tooze a May 2002).

je jednotlivec, soustředí se především na vztahy mezi těmito jednotlivci. Kvůli těmto svým výchozím předpokladům redukuje téměř veškerou koordinaci v hospodářské oblasti na ekonomickou směnu.¹¹ Vychází při tom z její (logicky, ne historicky) základní formy, a tou je barter, tj. směna jednoho druhu zboží s určitou užitnou hodnotou za zboží s jinou užitnou hodnotou.

Většina učebnic ekonomie hlavního proudu obsahuje kapitolu věnující se penězům (Holman 2005, Mankiw 2007). V ní je vysvětleno, co peníze jsou, jaké mají funkce a jak asi vznikly. Podle standardního výkladu jsou peníze definovány pomocí své (pro ekonomy) hlavní funkce – jako prostředek směny. Peníze ve výkladu neoklasické ekonomie existují především proto, aby překonaly nepříjemnosti spojené s barterovou ekonomikou. Další funkce peněz, jako např. uchovatel hodnoty a zúčtovací jednotka, jsou sice zmíněny, ale v následné analýze chování ekonomiky hrají pouze podružnou roli (Ingham 2005: xii). Tento výklad je v současné době (minimálně v rámci ekonomie) dominantní, což ale zdaleka neznamena, že je nutně jediný správný. Ve skutečnosti trpí vážnými nedostatky, tím hlavním je skutečnost, že je, jak uvidíme níže, v zásadním rozporu s doposud známými empirickými daty.

Současná metalistická teorie získala svou podobu během sporů o metodu mezi německou historickou školou a rakouskou školou koncem 19. století (Hodgson 2015). Určité aspekty metalistické teorie peněz lze nalézt již v myšlení starověkých filozofů i některých středověkých autorů. Její první ucelenou podobu představil již Adam Smith (Smith 1977: 41–42). Nicméně za autoritativní vymezení se považuje forma metalistické teorie představená Karlem Mengerem (Menger 1892).¹² Moderní verzi tohoto přístupu reprezentují např. Robert Jones, Frank Hahn nebo Lawrence White (Jones 1976, Hahn 1987, White 1999).

Ve standardním modelu popisujícím vznik peněz jsou čtenáři vyzváni k tomu, aby si představili barterovou ekonomiku, kde lidé v rámci určité společnosti (většinou sousedé) mezi sebou směňují věci s různou užitnou hodnotou. Při takovéto barterové směně ale vzniká problém s tzv. dvojitou shodou potřeb. Pokud jednotlivec, řekněme mu např. Robinson, potřebuje brambory a chce je vyměnit za krávu, potřebuje najít někoho, kdo chce směnit krávu za brambory. Dejme tomu, že narazí na Pátka, Pátek sice má brambory, ale potřebuje motyku. K obchodu nedojde, protože Pátkovi je kráva k ničemu. Aby mohl Robinson obchod vůbec uskutečnit, musí najít někoho, kdo chce krávu a je za ni ochoten směnit motyku, pak teprve může jít s motykou za Pátkem. S rostoucím množstvím lidí a věcí, které chtějí lidé směnit, roste množství kombinací a hospodářská koordinace s pomocí barteru se stává neúnosně nákladnou. Pokud by však měl Robinson něco, co jsou všichni ochotní přijímat při směně, pro-

---

¹¹ Směnu lze definovat jako výměnu vlastnických práv mezi dvěma víceméně rovnými aktéry, blíže viz Hodgson 2001.

¹² Zůstává paradoxem dějin ekonomického myšlení, že Menger svou pozici v článku z roku 1909 přehodnotil a explicitně uznal nutnou roli státu při zajištění hodnoty peněz, i když ne při jejich vzniku (Hodgson 2001: 88).

blém by se vyřešil. Jinými slovy, k efektivnější koordinaci je potřeba nějaký prostředek, který by symbolizoval hodnotu jednotlivých směňovaných věcí – prostředek směny.

Jak takový prostředek směny vzniká? Podle Mengera se peníze mohly vyvinout pouze ze zboží, které mělo nějakou užitnou hodnotu dříve, než začalo sloužit jako peníze. To, které zboží začne plnit roli peněz, záviselo na několika aspektech. Různé druhy zboží se liší ve své směnitelnosti (či likviditě). Aby bylo zboží snadno směnitelné, musí být všeobecně poptáváno. Takovéto zboží budou jednotliví aktéři čím dál více držet nejen pro jeho užitnou hodnotu, ale také kvůli jeho vysoké směnitelnosti. Směnitelnost je nejdůležitějším, avšak ne jediným požadavkem na peníze. Aby se určité zboží mohlo stát penězi, musí disponovat ještě řadou dalších vlastností jako např. trvanlivostí a dělitelností. V průběhu historie docházelo k soutěži mezi různými druhy „protopeněz“, jako byly látky, koření, dobytek nebo vzácné kovy. Z této tržní soutěže vyšly vítězně vzácné kovy jako zlato a stříbro, protože disponují pro zajištění funkcí peněz nejlepšími vlastnostmi (Menger 1892: 241).

V průběhu novověku se v důsledku rozšiřování trhů v prostoru a s tím spojenými problémy při přepravě vzácných kovů vyvinuly papírové peníze, které ve své původní podobě nejsou ničím jiným, než závazkem bankéře vyplatit držiteli bankovky na vyžádání množství vzácného kovu stanovené na bankovce. Peníze jsou stále reprezentovány drahými kovy, jen se z důvodu efektivity místo mincí používají papírové peníze. Platbou mezi hospodářskými subjekty s pomocí bankovek dochází ke změně vlastnictví určitého množství vzácných kovů, které je na ní specifikováno. Vzácné kovy ale zůstávají na jednom místě (v bance). Peníze byly podle zastánců metalistické koncepce vždy a všude nejprve přijímány proto, že měly svou vlastní užitnou hodnotu oddělitelnou od jejich hodnoty jako prostředku směny. Pokud by peníze neměly hodnotu samy o sobě (např. nekryté bankovky), tak by nebyly lidmi přijímány (White 1999: 11–13). Důsledkem pokusů o emisi většího množství peněz, než odpovídá zásobám vzácných kovů,¹³ je pokles jejich hodnoty. Takovéto pokusy mohou hospodářské subjekty zmařit pouze krátkodobě, v konečném důsledku povedou pouze ke zvýšení cen, výsledkem závažného zneužití peněžního systému je pak nutně hyperinflace.

Metalistická koncepce peněz převládla na území Evropy v průběhu novověku a podle mého názoru je s výhradami aplikovatelná především na peněžní vztahy mezi evropskými státy po větší část moderních dějin.¹⁴ Vlády měly své měny navázány na zlato nebo stříbro a deklarovaly ochotu směniti svou měnu za určité fixní množství vzácných kovů. Podle tradičního výkladu tento systém postupně erodoval a nakonec

¹³ Tzv. nekryté peníze či peníze s nuceným oběhem.

¹⁴ Do značné míry proto, že lidé byli socializováni, aby se podle (některých) pravidel fungování systému zlatého standardu chovali. Např. čínské teorie o vzniku a fungování peněz, stejně jako čínská praxe, byly tradičně daleko více v souladu se státní teorií peněz, o které pojednává následující kapitola (Graeber 2011).

byl v roce 1971 opuštěn díky jednostranné akci Spojených států (Eichengreen 2008, Židek 2009). My si ukážeme, že i v době své plné slávy se mezinárodní měnový systém neřídil zcela podle představ zastánců metalistické teorie peněz a že míra, do které státy respektují pravidla systému, není dána nějakými objektivními faktory, ale je do značné míry výsledkem souboru historicky nahodilých okolností a konkrétních zájmů a rozhodnutí dominantních hráčů v mezinárodním peněžním systému.

Ve všech současných státech existuje peněžní systém založený na nekrytých penězích. Toto platí i o nejdůležitější mezinárodní měně, americkém dolaru. Při pokusu o vysvětlení relativní stability současného systému nekrytých peněz se zastánci metalistické teorie odvolávají na zvyk a důvěru. Lidé peníze akceptují při platbě, protože vědí, že je přijmou i ostatní. Na určitý podnět, předložení peněz, reagují lidé s peněžní směnou spojeným jednáním, jako např. prodejem věci nebo poskytnutím služby. Zvyk ale podle tohoto přístupu mohl vzniknout jenom díky tomu, že peníze měly dříve užitnou hodnotu (White 1999: 9). Zde je opět patrná návaznost ortodoxního výkladu peněz na teorii racionálního rozhodování. Protože se předpokládá, že jednotlivci jsou racionální, musí být jakákoli manipulace s peněžním systémem z dlouhodobého hlediska odsouzena k zániku. Jejím důsledkem mohou být pouze nestabilita a problémy. Se vznikem systému nekrytých peněz proto získává na mnohem větší důležitosti prvek důvěry ve finanční systém, který může být kvůli nezodpovědnému chování peněžních autorit zpochybněn. O důvěře slyšíme ve spojení s finančním systémem velmi často, s analýzou konkrétní podoby této důvěry je to však mnohem složitější. Kdo má tuto důvěru mít? Vůči komu? Které kroky důvěru vyvolávají a které ne? Na tyto otázky existují odpovědi, které v současnosti jednoznačně upřednostňují věřitele před dlužníky. Na tyto otázky ale v minulosti existovaly různé odpovědi a konkrétní politická řešení otázky důvěry ve finanční systém pravidelně odrážejí zájmy vládnoucí skupiny obyvatel. V současnosti je důvěra spojována především se schopností státu dlouhodobě dostát svým závazkům při splácení státního dluhu, ale např. antický athénský systém koncept státního dluhu prakticky neznal a sousední Sparta měla velmi specifický peněžní systém zcela vědomě eliminující z oběhu vzácné kovy.

Ekonomie hlavního proudu přiznává, že současný peněžní systém funguje na bázi nekrytých peněz, nicméně svět modeluje i nadále na základě předpokladů metalistické peněžní teorie (Ingham 2005: xiii-xiv). Důsledkem tohoto přístupu je mimo jiné teze o neutralitě peněz. Tedy tvrzení, že peníze neovlivňují reálnou ekonomiku jinak než jako prostředek směny (snižují náklady směny). To má důležité dopady pro studium vztahu mezi státem a penězi. Pokud jsou peníze neutrální, pak jakékoli mocenské zásahy do peněžního systému mohou vést pouze ke (krátkodobému) zhoršení situace. Proto mezi ekonomy převládá podpora nezávislé odborné instituce pověřené správou peněžního systému – nezávislé centrální banky. V současné době je teze o potřebě nezávislé centrální banky ve společnosti přijímána téměř automaticky. Skutečností ale je, že se jedná o novinku poslední doby. Ještě začátkem osmdesátých let 20. století byla nezávislá centrální banka naprostou raritou. Ke zdůvodnění potřeby odpolitizování peněz využívají ekonomové analýzu politiky pomocí teorie veřejné volby

(Bibow 2010).¹⁵ Podle ní politici ve snaze o znovuzvolení zvyšují množství peněz v oběhu a vyvolávají tak iluzi o bohatnoucí společnosti v období před volbami, aby dosáhli znovuzvolení. Tato jejich snaha o expanzivní monetární politiku však v dalším časovém úseku nemá žádné pozitivní reálné dopady – vede pouze k vyšší inflaci. Proto má být monetární politika z rukou politiků odebrána. Úkol nezávislé centrální banky je na základě teze o neutralitě peněz dán objektivně. Monetární autority by měly usilovat o stabilní cenovou hladinu, aby zajistily hladký přenos informací v podobě cen v rámci hospodářského systému, cenová stabilita bývá obvykle definována jako inflace v řádech několika málo jednotek procent (Koderová et al. 2008: 165–166).

Teze o neutralitě peněz je úzce spojena s kvantitativní teorií peněz, podle níž je změna cenové hladiny přímo úměrná změně množství peněz v oběhu. Oba koncepty mají svůj původ v dávné minulosti, avšak jejich první systematické uchopení je připisováno Davidu Humeovi (Koderová et al 2008: 25). V moderní době byla teze o neutralitě peněz rozpracována Miltonem Friedmanem do podoby monetarismu. Pokus o jeho aplikaci při provádění monetární politiky však skončil neúspěchem (Sojka 2010: 386–387). V současné době je monetární politika států prováděna na základě tzv. „nového konsenzu“ v rámci nové keynesovské ekonomie. Na jeho základě došlo k opuštění teze o neutralitě peněz v krátkém období, v dlouhém období je však tento předpoklad zachován. Zvýšení množství peněz může z krátkodobého hlediska lidi zmást, ale v delším období bude jeho výsledkem inflace a k žádnému ovlivnění reálných procesů nedojde (Koderová et al. 2008: 219–228). Toto pojetí je čím dál více zpochybňováno a po krizi v roce 2008 a následném vývoji ve finančním systému je jeho postavení značně problematické.

Většina analýz fungování peněz v mezinárodním prostředí z pera ortodoxních ekonomů se soustředí primárně na otázku efektivity zkoumaného peněžního systému. Příkladem je známá teorie optimální měnové oblasti od Roberta Mundella (1961). Tato teorie je nejčastějším základem analýz fungování eurozóny (Eichengreen 2012). Snaží se vymezit podmínky, které musí splňovat geografická oblast, aby pro ni bylo efektivní sdílet jednu měnu. Mezi tyto podmínky patří např. mobilita pracovní síly a kapitálu nebo flexibilita cen a mezd. Jedná se v drtivé většině o čistě ekonomické podmínky plně v souladu s metalistickou teorií peněz. Politické podmínky úspěšného fungování jednotné měny jsou zmiňovány spíše dodatečně a bez hlubší analýzy.

Jak ukáže kapitola věnovaná peněžnímu systému postavenému na komoditě, má metalistická teorie v určitých specifických podmínkách co říci. Pro její fungování ale musí být splněny určité předpoklady, a ty jsou silně historicky nahodilé a závislé na institucionálním nastavení a rozložení moci mezi státy a hlavními zájmovými skupinami uvnitř nejdůležitějších zemí. Daleko větší pozornosti se v současné době

---

¹⁵ Teorie veřejné volby vychází z podobných výchozích předpokladů jako neoklasická ekonomie, tj. základní jednotkou analýzy je informovaný jedinec usilující o maximalizaci svých zájmů. Proto je především ekonomy hojně využívána k analýze politických procesů.

začíná dostávat alternativním teoriím peněz, podle kterých peníze mají dopady na reálné ekonomické, politické a jiné společenské procesy.¹⁶ Tyto teorie nejsou na roli racionálního aktéra závislé, připouštějí existenci a reálný vliv aktérů na různých analytických úrovních a jsou schopny přiznat určitý vliv mocenských faktorů.

Alternativní teorie peněz

S metalistickou teorií peněz se pojí řada problémů. Tím nejvážnějším je absence empirických důkazů pro některá její zásadní tvrzení.¹⁷ Příkladem je samotný předpoklad existence barterové ekonomiky před vynalezením peněz. Existují sice příklady spontánního vzniku omezených forem peněžního systému z barterové ekonomiky například mezi vojáky v zajateckých táborech (Radford 1945), jenže ty nemohou sloužit jako důkaz o samovolném vzniku prvních peněz z barterové ekonomiky z následujícího důvodu: lidé ve všech dokumentovaných příkladech koncept peněz již znali ze své předchozí zkušenosti a peníze tak pouze znovu objevili. Zmíněný příklad zajateckého tábora nicméně velmi dobře zapadá do čistě ekonomického vidění světa, protože se zde nemusíme zabývat sociálními vztahy při produkci. Politická organizace hospodářského systému je dána „exogenně“, a je tudíž neměnná. Vězni v táboře směňovali zboží, které jim bylo přidělováno. Peníze ve formě cigaret v první řadě sloužily jako zúčtovací jednotka a dále jako prostředek směny. Bez otázek spojených se zajištěním produkce a bez možnosti zásadněji ovlivnit chování politické autority (strážci) a s velmi slabou sítí sociálních vztahů je zajatecký tábor vsuktu ideálním prostředím pro aplikaci ekonomických teorií. Je otázkou, nakolik jsou takovéto extrémní a nepřirozené podmínky odrazem společenské reality. Nicméně i tento velmi specifický příklad nám částečně odhaluje i něco velmi důležitého. Vězni cigaretové peníze vynalezli proto, aby měli nějakou zúčtovací jednotku. S pomocí peněz mohli vyjadřovat vzájemné poměry zboží a cigarety ve skutečnosti příliš neobíhaly, cigaretová hodnota zboží tak sloužila spíše jako abstraktní koncept.

Antropologové hledají ekonomy vysněnou barterovou ekonomiku minimálně od doby, kdy Adam Smith vydal své *Bohatství národů*. Problém je, že podle dosavadních antropologických zjištění na světě nebyla nalezena žádná společnost, jejíž vnitroskupinové hospodářství by v nějaké rozsáhlejší míře fungovalo na principu barterové směny. Vyjádření antropoložky Caroline Humphrey, která v této oblasti prováděla rozsáhlé výzkumy, hovoří jasně: „Nikdy nebyl popsán žádný případ čisté barterové ekonomiky, natož vznik peněz na jejím základě, veškerá dostupná

---

¹⁶ Dokonce už i čeští centrální bankéři po krizi z roku 2008 do jisté míry uznávají endogenní povahu peněz (Tomšík 2009).

¹⁷ Sociolog Geoffrey Ingham dále např. upozorňuje na skutečnost, že je extrémně nepravděpodobné, aby opakující se barterová směna s velkým množstvím statků vedla k ustanovení jednotného měřítka hodnoty, a to především kvůli neustálé fluktuaci vzájemného poměru jednotlivých typů zboží při směně (Ingham 2004: 25).

antropologie dokládá, že takováto věc nikdy neexistovala“ (Humphrey 1985, cit. dle Graeber 2011: 29).¹⁸ Na druhou stranu antropologové našli mnoho odlišných způsobů organizace hospodářské aktivity. Vskutku, zdá se, že lidé organizují produkci a rozdělování všelijakými možnými způsoby, jenom ne pomocí barteru (Graeber 2011: 89).¹⁹

Antropologům se podařilo nahromadit spoustu důkazů, které podporují tezi o tom, že celá věc ohledně vzniku peněz se má poněkud jinak. Následující text podá zjednodušený výklad vzniku peněz a jejich skutečné povahy založený na posledních vědeckých zjištěních, která kombinují dosavadní empirické důkazy s dostupnými teoriemi, jež jsou s těmito empirickými daty v souladu. Jedná se o různé formy státní (chartalismus) a kreditní teorie peněz.²⁰ Podle těchto teorií mají peníze reálný vliv na hospodářské, politické a další společenské procesy. Jsou vlastní hospodářskému systému, jeho fungování je na nich silně závislé. Peníze jsou společenskou technologií sloužící k organizaci hospodářské činnosti. Vyjadřují společenský vztah mezi jejich vydavatelem a příjemcem ve formě kvantifikovatelného závazku – dluhu. Množství peněz (dluhů) v ekonomice se do značné míry přizpůsobuje míře hospodářské aktivity, proto zastánci alternativních teorií označují peníze za endogenní (tj. hospodářskému systému vnitřní).

Jednou z kreditních teorií je teorie peněžního oběhu. Podle ní se v ekonomice tvoří a zanikají peníze víceméně samovolně v důsledku zvyšování či snižování aktivity v hospodářství (Minsky 2008a: 120). Tato teorie je aplikována na fungování bankovního systému, který je za tvorbu a zánik peněz v současném hospodářském systému zodpovědný. Podle teorie peněžního oběhu bankovní systém vytváří peníze, které hospodářské subjekty potřebují pro zajištění své činnosti. Takto vzniklé de facto

---

¹⁸ Je potřeba si uvědomit, že každá výměna věcí mezi lidmi automaticky neznamená ekonomickou směnu. Řada společností např. vůbec nezná koncept vlastnických práv, takže u nich o směně nelze vůbec hovořit. Některé společnosti sice určitý typ vlastnických práv uznávají, ale směna je v jejich případě zase silně svázána s udržováním sociálních vztahů a její obsah je tak do značné míry konstruován společností a není závislý na rozhodnutí jednotlivce (Polanyi 2006: 48-60). Takovéto prostředí s rozhodující rolí sítě společenských vztahů je stěží vhodné pro aplikaci metodologického individualismu. Podobně i v současné společnosti je řada možností pro směnu omezena společenskou regulací (otroci). V případě, že by snad někdo uvažoval o rozšíření konceptu ekonomické směny na všechny typy výměny věcí mezi lidmi, bylo by potřeba se ptát, jaký praktický smysl, kromě ideologického zdůvodnění, by takovýto krok měl. Nejednalo by se pouze o snahu o zavedení univerzalistického konceptu, který by díky své schopnosti vysvětlit vše pozbýl svého praktického přínosu? Pro širší pojetí konceptu směny viz např. Blau 1964.

¹⁹ V historii existují případy barterových ekonomik, ale jejich vznik je důsledkem rozpadu předchozího peněžního systému, příkladem je situace po rozpadu Sovětského svazu. Stejně jako v případě vězňů v zajateckém táboře nelze tyto události považovat za důkaz podporující metalistickou teorii peněz, protože lidé znali koncept peněz před tím, než vznikla barterová ekonomika. Jestli studium historie peněz ukazuje určitý směr vývoje, tak je to od úvěru přes hotovost po barter. Standardní ekonomické vysvětlení je přitom přesně obrácené (Graeber 2011: 37). Nicméně v zájmu vědecké objektivity je potřeba uznat, že absence důkazů o existenci primitivní společnosti fungující na základě barterové směny neznamená, že taková společnost nikdy neexistovala. Skutečný původ peněz zůstane pravděpodobně vždy zahalen tajemstvím.

²⁰ Většina alternativních peněžních teorií spadá pod postkeynesovskou ekonomii, jejich představení v této práci je s ohledem na cíl práce silně instrumentální, pro systematický rozbor viz Koderová et al. (2008).

soukromé peníze jsou však nestabilní, chybné investice v určitý okamžik vyvolají kolaps finančního systému, který většinou zachraňuje stát, jenž se za soukromé peníze ve finančním sektoru do určité míry zaručí.²¹ V důsledku nedávného finančního kolapsu získala Minského teorie o vnitřní finanční nestabilitě kapitalistického systému na popularitě. Průběh krize propuknuvší v roce 2008 do velké míry odpovídá vývoji, který ve své knize *Stabilizing an Unstable Economy* z roku 1986 představil Minsky (2008b).

Pro prvotní analýzu vztahů mezi státy, mocí a penězi je však důležitější státní teorie peněz, jejíž nejnovější podobu reprezentuje tzv. moderní peněžní teorie (Modern monetary theory). Jedná se o moderní verzi starších státních, případně funkcionalistických teorií peněz, od kterých bylo upuštěno především v důsledku domnělého vítězství rakouské školy ve slavném sporu o metodu. Za tvůrce státní teorie peněz je označován německý ekonom Friedrich Knapp (Ingham 2005: xi-xii), nicméně některé aspekty této teorie lze nalézt už v dílech antických myslitelů.

Podle zastánců státní teorie peněz jsou peníze především zúčtovací jednotkou a měřítkem hodnoty, určují vzájemný poměr věcí, čímž umožňují hospodářskou koordinaci při rozsáhlejší dělbě práce ve společnosti. Subjektem, který v současné době definuje, co bude sloužit jako zúčtovací jednotka, je stát. Obecně to však může být jakákoliv politická autorita, a peníze tedy vznikají na základě politického rozhodnutí. Peníze nemají žádnou vnitřní hodnotu, jsou pouze abstraktním měřítkem (Ingham 1996: 507). Slouží k usnadnění koordinace uvnitř státu za účelem reprodukce společnosti na dané úrovni komplexity. Jako měřítko věcí jsou totiž peníze schopny přenášet informaci o hodnotě těchto věcí a tak usnadňují hospodářské rozhodování.²² Stát skrze vydávání peněz tradičně ovlivňuje řadu důležitých aspektů fungování společnosti. Stát je např. schopen do značné míry ovlivnit, co se v hospodářství vytváří.²³ Stát rovněž poměrně často využívá peněžní systém k zajištění mobilizace hospodářských zdrojů v případě vnějšího ohrožení. Ukážeme si, že stát někdy vydával

---

²¹ Bankovní peníze jsou v současném systému za normálních okolností konvertibilní se státními v poměru 1:1. Ještě v 19. století to ale ani zdaleka nebylo pravidlem. Ke konverzi dochází například tak, že si půjčku sjednanou v bance přeměníme na hotovost.

²² Všimněme si, že zde není nic řečeno o způsobu koordinace. Peníze mohou pomáhat při koordinaci na základě trhu, ale lze si stejně dobře představit, že budou pomáhat při jiných způsobech koordinace. Obecně lze rozlišit dva hlavní způsoby lidské koordinace – na základě pravidel nebo na základě příkazu. Při obou typech koordinace dochází k přenosu informace o tom, co se má za jakých okolností dělat. Trh je příkladem koordinace na základě pravidel. Nicméně informace obsažená v penězích může být vytvořena trhem, zkušenostmi a politickými rozhodnutími klíčových politických figur, tradicemi, vědeckými výpočty atd. Možností je celá řada, v reálném světě se pravděpodobně jedná o kombinaci těchto vlivů. V průběhu času mají některé větší a některé zase menší vliv. Pro alternativní popis cenotvorby v současné kapitalistické ekonomice viz Lee 1998.

²³ Míra ovlivňování hospodářství státem se liší v závislosti na podobě hospodářského systému. Ve starověkém Sumeru či v Sovětském svazu stát určoval většinu hospodářské činnosti přímo. Jeho vliv v kapitalistických ekonomikách konce 19. století byl mnohem nižší. To ale nemění nic na faktu, že ke koordinaci většiny hospodářské aktivity byly využívány státem určené peníze. V případě evropského středověku je velmi složité oddělit soukromou a veřejnou sféru (byl feudál soukromníkem, nebo politickou autoritou?). Nicméně právě ve středověku byla role peněz v Evropě jednoznačně nejmenší.

peníze proto, aby ovlivnil rozdělování zdrojů ve společnosti.²⁴ Jednoduše stát obvykle vydává tolik peněz, kolik potřebuje k zajištění požadované hospodářské aktivity. Co však ostatní vede k tomu, aby přijímali státní peníze?

Peníze zajišťují jejich držitelé nárok na zboží a služby v odpovídající výši. V současnosti občané přijímají peníze ze svého pohledu především proto, že je potřebují při každodenním zajišťování svých životních potřeb. Toto ale není prvotní důvod, musíme se ptát, proč lidé začali peníze používat. Podle zastánců moderní peněžní teorie lidé přijímají peníze primárně kvůli potřebě platit daně či jiné typy poplatků politické autoritě (Wray 2003: 18). Stát tak de facto na základě svého politického rozhodnutí uvalí dluh na své občany, kteří si k jeho splacení potřebují zajistit jím vydané peníze. Dalším důvodem, proč lidé přijímají peníze, je závazek státu vymáhat dluhy vyjádřené v jím vydávaných penězích. Měna moderních suverénních států je jejich zákonným platidlem (Keynes 1971: 4–5). Chartalisté ve svých úvahách připouštějí i určitou roli zvykového rozhodování lidí – někteří lidé opravdu mohou za určitých okolností používat peníze prostě proto, že to dělají i ostatní, nicméně zvyk nemůže, na rozdíl od nutnosti odvádět daně v autoritou stanovené formě, sloužit jako prapůvodní příčina lidského jednání v této oblasti.

Za pomoci systému výběru daní a skrze své rozhodnutí o nákupu zboží a služeb stát přímo koordinuje část produkce (určuje, co, jak a pro koho se má vyrábět). Díky tomu, že stát garantuje vymáhání dluhů ve své měně (zúčtovací jednotce), zajišťuje rovněž předpoklady pro koordinaci, tj. zajišťuje předpoklady mezičasové koordinace mezi lidmi skrze vymáhání dluhů denominovaných ve své měně. Jakkmile lidé jednou začnou používat peníze pro transakce se státem, je pravděpodobné, že je následně v určitém kontextu začnou používat i mezi sebou. Peníze tedy skutečně mohou sloužit a většinou také slouží jako prostředek směny. Funkce prostředku směny však nemusí být u peněz přítomná vždy a soustředění se pouze na tento aspekt peněz může zcela zkreslit společenskou realitu. Používání peněz a využívání různých jejich funkcí v různých částech hospodářského a politického systému je vždy institucionálně omezeno.

Na základě míry zdanění a velikosti vládních výdajů stát podle zastánců moderní peněžní teorie reguluje agregátní poptávku. Míra přímé koordinace hospodářské produkce státem je dána velikostí státních výdajů. Z povahy peněz vyplývá jeden zásadní fakt. Jakkmile se peníze mezi lidmi uchytily, tak stát k financování svých výdajů teoreticky už nepotřebuje žádné daně. Analogie mezi státem a domácností, kterou používají zastánci metalistické teorie peněz, je zcela zavádějící. Domácnost potřebuje na své výdaje v penězích získat peněžní příjmy. Stát je monopolním emitentem vlastní měny, jeho peníze představují ze zákona nárok na určité množství statků a služeb. Výše nároku je samozřejmě dána cenovou hladinou, to ale na podstatě věci nic nemění. Stát může cenovou hladinu určit a následně silně ovlivňovat, i když to

---

²⁴ Tuto politiku samozřejmě může za určitých okolností provázet inflace. Je ale potřeba zmínit, že tento aspekt je z hlediska dosažení politického cíle poměrně málo významný.

v určitých situacích může přinést hospodářské problémy (Wray 2003: 77–80).²⁵ Tento nárok může být v případě nutnosti podpořen silou. Stát je organizace lidí zajišťující podmínky pro jejich koordinaci a někdy sám koordinuje. Za tímto účelem si prostředky nutné k vykonávání své činnosti může prostě vzít přímo a v případě státního ohrožení tak opravdu činí. Vláda vybírá daně ne proto, aby tak získávala prostředky pro svou činnost, protože to jinak není možné, ale proto, že tento konkrétní způsob koordinace se v průběhu společenského vývoje ukázal jako výhodnější než jiné. Peníze jsou pouze jevovou stránkou podstaty věci, určitého způsobu koordinace v hospodářské sféře společnosti. S pomocí peněžního systému si stát obstarává prostředky nutné k dosahování svých cílů. Daně podle zastánců moderní peněžní teorie slouží především k odčerpání přebytečných peněžních prostředků ze systému. Peníze jsou tudíž inherentně spojeny s mocí a státem.

Stát může financovat své výdaje pouhou emisí peněz. Tato dodatečná emise peněz může vést buď ke zvýšení hospodářského výkonu (tzn. že peníze nejsou neutrální – mají reálný efekt), anebo ke vzrůstu cenové hladiny. Z tohoto důvodu je stát vždy schopen splácet závazky denominované ve vlastní měně, technicky stát nemůže nikdy zbankrotovat.²⁶ Míra vládních výdajů má samozřejmě své meze, které jsou dány reálnými produkčními možnostmi ekonomiky. Pokud bude stát poptávat více zdrojů, než je ekonomika reálně schopná vyprodukovat, bude výsledkem takového postupu inflace (Mosler 2010: 16–17). Kdyby chtěl od svých občanů více, než jsou schopni či ochotni poskytnout, a neměl k dispozici peněžní systém, tak by se pravděpodobně spoléhal na soubor tradic a zvyků. Od určité úrovně by ale stejně musel použít sílu.²⁷ Přímé použití síly však vyvolává odpor a je z tohoto pohledu riskantnější než inflace. To by mohl být jeden z důvodů, proč peněžní způsoby koordinace hospodářské aktivity převládly nad nepeněžními.²⁸

Ukázali jsme si, že podle moderní peněžní teorie jsou státní výdaje reálně omezené, ale nejsou finančně omezené. Suverénní stát může ve své měně přeplatit jakýkoli soukromý subjekt či jiný stát. Vlády v dnešní době si však na své operace půjčují, pro toto zdánlivě neracionální chování lze podle zastánců moderní peněžní teorie identifikovat dva důvody. Za prvé se jedná o relikt z období, kdy státy deklarovaly svou ochotu operovat na základě metalistické teorie peněz. Téměř vždy se však jednalo o dobrovolné omezení, které vlády uvalily samy na sebe. Nicméně tento zvyk

---

²⁵ Stát může určit jakoukoli cenovou hladinu. Může například u všech bankovek škrtnout jednu nulu. Mnohem obtížnější je docílit změny relativních poměrů cen. Osobně si myslím, že stát má i v tomto směru poměrně silné postavení, tato otázka však spadá mimo zaměření práce.

²⁶ To neznamená, že nemůže k bankrotu státu s dluhy denominovanými pouze ve vlastní měně dojít, stát se vždy může dobrovolně rozhodnout přestat splácet své závazky, k tomuto kroku jej ale nikdo, včetně trhů, ať už si pod nimi představujeme cokoli, nemůže donutit.

²⁷ Feudální systém je typickým příkladem takového uspořádání společnosti.

²⁸ Každopádně i civilizace, které k hospodářské koordinaci nepoužívaly peníze a trhy, byly schopny dosáhnout značné úrovně komplexnosti. Případem je incká říše. Tato indiánská civilizace byla vyvrácena v poměrně nedávné době, proto o ní máme relativně přesné informace. V případě starších civilizací můžeme jejich způsob hospodářské koordinace pouze odhadovat z archeologických nálezů.

se z několika různých důvodů udržel do současnosti. Za druhé tímto způsobem podle zastánců moderní peněžní měnové teorie může stát kontrolovat krátkodobé úrokové sazby a tím ovlivňovat hospodářskou aktivitu na svém území (Wray 2003: 85–89).²⁹ Moderní peněžní teorie zde má podle mého názoru své slabé místo. Stejně jako většina ostatních ekonomických směrů postrádá analýzu působení moci ve společnosti a analýzu vlivu dalších společenských institucí na vývoj hospodářského systému. Je to do značné míry způsobeno jejím přílišným soustředěním se na stát a jeho možnosti jednání v teoretické rovině, které jsou odvozeny na základě analýzy technických aspektů fungování peněžního systému (kdo vydává peníze, za jakých podmínek atd.). Avšak skutečnost, že stát má teoretickou možnost něco provést, neznamená, že je takovéto jednání v reálném světě proveditelné. Zatímco výklad vzniku a fungování peněz ze strany ortodoxních ekonomů trpí slabiny v důsledku přílišného spoléhání se na teorii racionálního rozhodování a metodologický individualismus, některá tvrzení zastánců státní teorie peněz zacházejí příliš daleko v důsledku nedostatečné reflexe zájmů jednotlivců. Jejich problémem se stává přílišné lpění na metodologickém kolektivismu.³⁰

Zastánci moderní peněžní teorie obhajují na základě výše zmíněných skutečností i některá kontroverzní doporučení. Například tvrdí, že stát může zvyšovat svou spotřebu bez závažných dopadů na cenovou hladinu až do té doby, dokud nebudou zaměstnáni všichni, kdo pracovat chtějí. Až v takovéto situaci podle nich dojde k dosažení limitu pro využití zdrojů a pokus o další stimulaci poptávky povede k inflaci (Mitchell 2001: 10–25). Tento přístup je podle mého názoru nebezpečně zjednodušující. Teoreticky je sice za určitých okolností možný, ale je vždy potřeba uvážit povahu vztahů uvnitř společnosti a strukturu dostupných zdrojů. Lze předpokládat, že kvůli těmto faktorům by došlo k nárůstu inflačních tlaků ještě před dosažením plné zaměstnanosti. Lidem ve společnosti velmi často jde o relativní postavení vůči druhým, ne pouze o absolutní míru bohatství. Na toto se při analýze hospodářského systému se strany ekonomů velmi často zapomíná.

---

²⁹ Empirické příklady ze současné doby podporující tuto tezi zahrnují vývoj japonských úrokových sazeb během posledních dvou dekád a vývoj v USA. Japonsko má zdaleka největší vládní dluh blížící se 200 % HDP, ale jeho úrokové sazby jsou dlouhodobě jedněmi z nejnižších na světě. Podle ekonomie hlavního proudu by tomu mělo být právě naopak. Druhým případem je pohyb úrokových sazeb v USA, které s rostoucím dluhem rovněž klesají. Samozřejmě že existuje řada případů zemí, kde tomu bylo naopak, v poslední době např. Řecko, ale ve všech těchto případech se buď jedná o monetárně nesuverenní státy (Řecko je členem EMU a nekontroluje emisí eur), nebo šlo o rozhodnutí státu, který chtěl úrokové sazby zvýšit (USA začátkem osmdesátých let).

³⁰ Pro analýzu problematických aspektů metodologického individualismu a metodologického kolektivismu viz Hodgson 2004.

Peníze, politika a ekonomika

Další text bude z větší části vycházet z alternativních teorií peněz. Tato část ale blíže upozorní na některá jejich omezení a nabídne jejich řešení. Hlavním cílem kapitoly je najít odpověď na tři zásadní otázky spojené s fungováním peněžního systému. Za prvé, co jsou to peníze? Za druhé, jak peníze vznikají? A za třetí, jak peníze získávají, udržují si a ztrácejí svou hodnotu?

Co jsou to peníze?

Viděli jsme, že ortodoxní vymezení peněz je nedostatečné jak z teoretického, tak především z empirického hlediska. Vymezení peněz pouze z pomoci funkcí, které plní, není schopno vystihnout jejich podstatu a dává velmi zkreslený pohled na jejich roli ve společnosti. Ortodoxní přístup navíc není zcela schopen definovat vztah mezi různými funkcemi peněz a tak, i když především implicitně, sklouzává k identifikaci peněz s prostředkem směny.

Problém však nastává v situaci, kdy si uvědomíme, že v historii existovaly společnosti, které peníze využívaly, aniž by v nich funkce peněz jako prostředku směny byla nějak zásadně důležitá (Sumer, Sparta, Sovětský svaz atd.). Mezi funkcí peněz jako prostředku směny či platebního prostředku a funkcí peněz jako uchovatele hodnoty navíc existuje rozpor. Tento rozpor bude v průběhu naší cesty historií evropského peněžního systému velmi dobře patrný. Jeho podstatou je fakt, že peníze plní velmi dobře funkci platebního prostředku v případě, že jich je k dispozici dostatečné množství k vypořádání potřebných plateb. V protikladu k tomuto stojí skutečnost, že hodnota peněz roste v situaci, kdy jich je nedostatek. Z tohoto lze snadno odvodit, že bohatí budou proti zvyšování peněz v oběhu, zatímco chudí budou tuto politiku obecně podporovat.³¹ Spousta věcí může fungovat jako prostředek směny (cigarety, korálky) a spousta věcí je za jistých okolností lepším uchovatelem hodnoty než peníze (půda, drahokamy, umělecká díla). Podstata peněz leží jinde, než je soubor funkcí, které plní v tu větší tu menší míře. Navíc pokud se soustředíme na peníze pouze jako na prostředek směny či jako na uchovatele hodnoty, stáváme se náchylní k identifikaci peněz s věcí, která je pouze za určitých okolností reprezentuje (Ingham 2004: 60).

Peníze jsou společenskou institucí, tj. souborem pravidel, která uspořádávají lidské interakce (Hodgson 2006). Mají dané společenské a politické podmínky své existence, jsou „institucionálním faktem“ s „konstitutivními pravidly“ (Searle 1995: 13). Peníze jsou v první řadě (logicky i historicky) měřítkem hodnoty věcí (zúčtovací jednotka). Udávají vzájemný poměr věcí a slouží tak k jejich měření, stejně jako metr k měření vzdálenosti nebo kilogram k vážení hmotnosti. Peníze jsou samy o sobě ab-

³¹ Výjimkou bude v tomto případě hyperinflace, která značně znesnadňuje fungování hospodářského systému jako celku, a je tudíž dlouhodobě nepřijatelná pro obě skupiny společnosti. Krátkodobě může vyhovovat méně majetným skupinám ve společnosti, protože způsobí určitou redistribuci.

straktním pojmem, stejně jako metr nebo kilogram není možné je vidět v čisté podobě, protože žádnou nemají. Lidé si však vytvořili prostředky, které jsou jeden kilogram schopny vyjádřit, jako např. kovové závaží. Stejně je to s penězi, lidé vyjadřují peníze např. v podobě papíru, který na sobě nese nápis 1 koruna. Slovy sociologa Simmela: „Stanovit míru mezi dvěma množstvímí nikoli s pomocí přímého srovnání, ale ve vztahu k množství něčeho třetího... je jedním z největších úspěchů lidstva“ (Simmel 1978: 176).³² Peníze jako zúčtovací jednotka jsou vlastně specifickým typem společenské technologie, která usnadňuje koordinaci lidské činnosti (nejen) v hospodářství.

Koordinace lidské hospodářské činnosti probíhá v čase a rozhodnutí o jejím provedení probíhá ještě před jejím samotným vykonáním. Z tohoto důvodu jsou peníze prakticky od prvopočátku rovněž prostředkem k uchování a přenašení jimi měřené hodnoty v čase. Lidé typicky řeší problém koordinace v čase institucionalizací různých forem závazků (Graeber 2011). Při společenské koordinaci slouží peníze v poslední instanci jako prostředek konečné platby či k vyrovnání dluhu, přičemž dluh je jednou z forem závazku. Po většinu známé historie proto byly peníze ztotožněny s dluhem. Aby peníze mohly a uchovávat a přenášet hodnotu v čase, mají obvykle nějakou fyzickou podobu.³³ V závislosti na způsobu hospodářské koordinace a konkrétních historických, politických a přírodních podmínkách může těchto podob existovat celá řada od účetních záznamů na hliněné destičce (Sumer) přes mince ze vzácných kovů (Řím, evropský středověk), bankovky (novověká Anglie), papírové peníze (středověká Čína, většina světa ve 20. století) až po elektronický zápis v počítačové paměti. Avšak směřovat peníze jako abstraktní měřítko hodnoty a konkrétní fyzickou podobu závazku je kategorická chyba. V historii se několikrát stalo, že abstraktní měřítko hodnoty nemělo odpovídající fyzický ekvivalent a opravdu sloužilo čistě k měření hodnoty věcí při zajišťování hospodářské koordinace. Příkladem je římský dinár v posledních staletích římské říše nebo středověká libra. Ceny byly např. v době pozdního císařství stále udávány v dinárech, přestože dináry již neobíhaly po několik desetiletí. Podobně ve středověku byly ceny často uváděny v peněžních jednotkách, které fyzicky vůbec neobíhaly. Tento stav nastává většinou po úpadku mocenské autority, která daný peněžní systém vytvořila a může mít velmi dlouhé trvání (Ingham 2004).

Téměř všechny peníze se sestávají ze vztahu věřitele a dlužníka.³⁴ Jak už si všiml Schumpeter, držitel peněz má nárok na část společenského produktu (Schumpeter

³² Přeloženo autorem.

³³ V kruhu nejbližších přátel či ve velmi úzce vymezené lidské skupině, která má efektivní prostředky k vymáhání slibů, může samozřejmě stačit pouhý ústně potvrzený závazek, který bude denominován v účetní jednotce dané oblasti.

³⁴ Specifická forma peněz existuje v příkazových ekonomikách, kde peníze slouží téměř výhradně pouze k usnadnění kalkulace při koordinaci procesu výroby a rozdělování. V těchto ekonomikách vzniká závazek tak, že koordinační centrum prostě nařídí určitý objem výroby v dané peněžní hodnotě. Slovo dluh zde nepoužívám, protože by mohlo dojít k pojmovému zmatení. Podstata peněz je ale i v těchto ekonomikách zachována, protože i v nich jsou společenským vztahem závazku jedné strany vůči druhé, který je denominován v dané účetní jednotce a používá se při zajišťování hospodářské koordinace.

2006: 305). Peníze jsou něčím aktivem jenom proto, že jsou zároveň závazkem (pasivem) někoho jiného. V současnosti je tento fakt viditelný mnohem lépe než kdykoli dříve, protože celosvětově využívaný systém podvojného účetnictví velmi jasně zachycuje vzájemné vztahy mezi pohledávkami a závazky. Veškeré peníze v oběhu v současné době jsou na jedné straně něčím aktivem, ale na druhé straně jsou dluhem jednotlivců, organizací, bank nebo státu. Tato skutečnost vede k na první pohled paradoxnímu odhalení, že pokud by všechny dluhy byly splaceny, všechny peníze by zmizely. Papírové peníze stejně jako mince jsou pouze jednou z forem dluhu. I peníze ve formě mincí byly pravidelně vydávány k platbě určitého dluhu suveréna. Přijetí mincí ze strany věřitelů bylo zaručeno jejich zpětnou akceptací ze strany státu při platbě daní a jiných poplatků (Ingham 2004: 73).

Jak peníze vznikají?

V malých společenstvích řeší lidé problém hospodářské koordinace většinou pomocí komplikované sítě institucionalizovaných závazků. Mezi těmito společenstvími může existovat podobný způsob institucionalizované koordinace nebo může probíhat barter (Graeber 2011).³⁵ Institucionalizovaná síť závazků vyžaduje neustálé sledování a trestání černých pasažérů, kteří by chtěli systém využít ve svůj prospěch. Takovýto systém proto přestává ve větších společenstvích s rozsáhlejší dělbou práce a rostoucí anonymitou vyhovovat. Peněžní transakce se od svých vývojových předchůdců zásadně liší v tom, že její účastníci jsou zbaveni potřeby vzájemné důvěry, která je převedena na třetí stranu – vydavatele peněz. Oblast, v jejímž rámci jsou vytvářeny a vyrovnávány dluhy s využitím dané peněžní zúčtovací jednotky, budeme nazývat měnový prostor. Tento prostor nemusí být nutně totožný s hranicemi státu, avšak pokud jeho základem není nic jiného než pouhý soubor ekonomických transakcí, má takovýto prostor závažné problémy s udržováním své vnitřní stability (Ingham 2004: 71).

Jednotlivé formy peněz v průběhu společenského vývoje soutěží mezi sebou. Podle chartalistické teorie jsou peníze v první řadě zúčtovací jednotkou. Toto je jejich původní funkce a za tímto účelem byly poprvé využity při koordinaci hospodářské činnosti v Sumeru před více než 5000 lety. Od té doby to byla prakticky vždy nějaká forma politické autority, kdo určoval, co bude sloužit jako měřítko hodnoty. Funkce peněz jako platebního prostředku a uchovatele hodnoty byly po několik století mnohem méně důležité, funkce prostředku směny neexistovala prakticky vůbec až do poloviny prvního tisíciletí před našim letopočtem. Sumerské peníze se zároveň vyvinuly jako forma dluhu. Toto je od té doby jejich historicky převládající pojetí (Innes 1913: 391–392, Innes 1914: 159). Znamenají závazek přejímajícího zajistit dodávku

³⁵ Institucionalizované transakce bývají často chybně zaměňovány za barter. Pokud se jedná o barter, musí obě strany poptávat požadované zboží kvůli jeho užitné hodnotě. Problémem je, že většina transakcí v primitivních společenstvech má na jedné, případně na obou stranách pouhý symbol, který vyjadřuje společenský závazek.

zboží, služeb nebo zdrojů v určité hodnotě. Subjekt vydávající peníze tímto způsobem určuje, co se bude vyrábět, což se v průběhu historie ukázalo často jako velmi efektivní způsob organizace hospodářství. Politická autorita byla historicky většinou i emitentem největšího množství peněz ve formě závazku/dluhu.

Už bylo řečeno, že peníze nemusí mít formu dluhu v případě, kdy je hospodářství organizováno na základě příkazu a peníze slouží pouze ke kalkulaci v rámci rozhodovacího orgánu, který pak dává příkazy přímo. Peníze se tak vůbec nedostanou do oběhu ani nemusí mít žádnou konkrétní formu, zůstávají abstraktním měřítkem.³⁶ Sumerské státy pravděpodobně původně využívaly právě tento způsob koordinace hospodářství, ovšem časem vznikla praxe denominovat různé závazky mezi lidmi ve státě určeném měřítku hodnoty, zmíněný vývoj pozorujeme jak ve starověku, tak později ve středověku. Tento nový typ závazků – dluhy – dostal brzy vlastní fyzickou podobu: dlužní úpisy ve formě zapečetěných schránek. Se vznikem dlužního úpisu získaly peníze funkci uchovatele hodnoty. Věřitelé v určitý okamžik začali využívat dlužní úpisy k vyrovnávání svých vlastních dluhů. Dlužní úpisy tímto způsobem začaly obíhat ve společnosti, čímž se z nich stal prostředek směny. Tímto způsobem peníze postupně získaly všechny funkce, které jim máme dnes tendenci připisovat (Hudson 2004).

Ve společnosti existující zásoba peněz je zásobou závazků jednotlivých hospodářských subjektů vůči ostatním. Může se jednat o jednotlivce, organizace (včetně firem) nebo o stát. Stát je zpravidla nejdůležitějším hospodářským subjektem, jeho hlavními specifiky jsou schopnost využít organizovaného násilí a stanovit pravidla společenského soužití, včetně pravidel fungování peněžního systému. Stát je dále historicky zpravidla nejvýznamnějším hospodářským subjektem, a proto vydává největší množství peněz. Jím vydávané peníze jsou obvykle v rámci jeho hranic všeobecně přijímány a těší se největší důvěře. Nicméně stát není jediným, kdo vydává peníze. Slovy ekonoma Minského: „Každý může vydávat peníze, problémem je přimět ostatní, aby je přijímali“ (Minsky 2008b: 255). V současné době lze identifikovat několik tříd peněz podle toho, do jaké míry jsou přijímány ve společnosti. Pod státními penězi jsou peníze vydávané bankami, ty za své postavení do značné míry vděčí svým privilegovaným vztahům se státem. Tento vztah se ale vyvíjel velmi pomalu a bolestně a my mu budeme věnovat pozornost. Současným bankám je dovoleno vydávat peníze denominované ve státním měřítku hodnoty, jejichž směnný poměr vůči státním penězům je 1:1. V hierarchii peněz níže stojí peníze vydávané největšími firmami a nejnižší jsou jednotlivci (Bell 2001). Spolu s penězi vzniká dluh subjektu, který peníze vydává. K destrukci peněz dochází pomocí opačného procesu – splacením dluhu.

---

³⁶ Příkladem takového uspořádání byl hospodářský systém incké říše.

Jak peníze získávají, udržují a ztrácejí hodnotu?

Kdybychom se chtěli podívat „dovnitř“ peněz a odkrýt logiku jejich fungování, zjistili bychom, že nemají žádnou vnitřní objektivní hodnotu. Peníze jsou institucí, soubohem zvyků, kdy lidé v určitých situacích jednají určitým způsobem podle daných pravidel. Tj. při předložení věci, která zosobňuje peníze (papír, drahý kov, elektronické peníze, hliněná tabulka), jsou ochotni provést nějaký úkon (pracovat, předat práva na užívání věci). Hodnota peněz je proto v první řadě dána reálnou hospodářskou aktivitou, která je s jejich pomocí v rámci daného měnového prostoru koordinována.

K tomu, aby lidé za peníze byli ochotni vyvíjet hospodářskou aktivitu, pro ně musí existovat nějaké podněty. Ekonomové se velmi často zaměřují na prvek důvěry, zároveň poukazují na skutečnost, že stát má tendenci prvek důvěry v peněžní systém zneužívat. Díla zabývající se dějinami peněz jsou plná odkazů na zneužití peněžního monopolu státem, které vedlo až k hyperinflační spirále a rozpadu peněžního systému (Davies 2002, Ferguson 2008, Rothbard 2001). K těmto jevům skutečně docházelo, nicméně je potřeba rozeznat jejich skutečné příčiny. Na tomto místě není možné představit celou argumentaci, proto musí postačit následující nástin logiky fungování peněžního systému.

Už jsme naznačili, že mezi funkcí peněz jako prostředkem směny a funkcí peněz jako uchovatele hodnoty existuje rozpor. Lidé si časem vypěstovali zvyk, který ztotožnil peníze s prostředkem směny, a zapomněli na skutečnost, že jejich hodnota je dána důvěrou v závazek subjektu, který peníze vydává. Vlády tak často činily patetické pokusy, kdy vydávaly peníze, které ale následně nebyly ochotny (či schopny) zpětně přijímat při platbě daní. Peníze tudíž nebyly závazkem vlády, vláda odmítala za jí vydávané peníze poskytovat reálné služby, její peníze tedy nebyly podpořeny ničím. Samozřejmě že takovéto peníze velmi rychle ztratí na hodnotě, a to bez ohledu na drakonické tresty spojené s jejich odmítáním při platbě. Ukážeme si, že státní moc má na formování peněžního systému značný vliv, ale i pro ni existují limity. Čínský systém papírových peněz fungoval poměrně uspokojivě (jinak by nefungoval několik staletí), protože čínská vláda přijímala papírové peníze při platbě daní.³⁷ Ze stejného důvodu funguje relativně obstojně i náš současný systém nekrytých peněz. Podobný pokus provedli např. ve středověké Persii (Davies 2002: 183).

Co tedy znamená slovo důvěra v případě fungování peněžního systému? Peníze jsou závazkem emitenta, důvěra v peníze znamená, že držitel peněz věří, že subjekt, který peníze vydává, je schopen provést určité úkony, které jsou spojeny s naplněním závazku vyjádřeného v penězích. V reálném světě to znamenalo, že zemědělec v Sumeru dodá takové a takové množství pšenice. V případě vlády to znamená, že vláda bude ochotná přijímat své závazky (peníze) zpět při platbě daní a jiných

³⁷ Nicméně to nebylo pravidlem, například pozdní dynastie Song se v době politické nestability a kvůli rostoucím vojenským výdajům uchýlila k masivnímu tisku peněz, které nebyla ochotna přijímat při platbě daní, logickým důsledkem byla hyperinflace (Peng 1994: 508).

poplatků a že je bude vůbec schopná vybírat. Odtud plyne, že národní peníze jsou v poslední instanci závislé na moci státu, tj. schopnosti vlády přinutit své subjekty, aby mu při splácení daní odvedli jí vydané peníze. Občané státu následně chtě nechtě musí nějak státní peníze získat, musí proto vytvářet statky a služby, a následně je prodávat právě za státní peníze. Stát tak může vydávat své peníze (závazky) a v ekonomice po nich vždy bude poptávka, protože je budou lidé potřebovat při splácení daní a dalších poplatků či pokut. Co víc, stát může značnou část poptávky sám vytvářet. Pokud je dostatečně mocný a funkční, aby si vynutil splácení daní, tak může určit za věc, která bude vyjadřovat peníze, téměř cokoli a v tuto věc bude důvěra. Stát je kdykoli schopen vytvořit jakékoli množství peněz a zajistit si po nich poptávku v případě, že tomuto množství peněz přizpůsobí míru zdanění.³⁸ Jiná situace však nastává v mezinárodním prostředí v případě, že stát dluží v cizí měně. K tomu se blíže dostaneme v dalších částech.

Existence dostatečné státní moci schopné prosadit svou vůli však není z historického pohledu samozřejmostí. Navíc i vlády v solidně fungujících státech mohou jen stěží prosadit svou vůli proti nejmocnějším zájmovým skupinám na svém území. V případě neexistence dostatečně mocné politické autority či v případě politické nestability mohou různé typy statků zastávat funkci uchovatele hodnoty lépe než peníze. Vzácné kovy jsou jedním z těchto statků. V dávné minulosti byly žádané především proto, že v hierarchických zemědělských společnostech sloužily jako doklad vyššího společenského statusu. Pro tuto roli měly výborné vlastnosti, byly esteticky přitažlivé, trvanlivé a vzácné. Navíc neměly příliš jiného využití. Pokud se státy snažily prosadit svou autoritu vůči nejmocnějším společenským vrstvám, bylo využití vzácných kovů jako základu peněžního systému logickou volbou. Uvidíme však, že k tomuto vývoji došlo postupně a zvolený způsob integrace vzácných kovů do peněžního systému měl více podob. Nejbohatší společenské vrstvy obecně preferovaly peníze plně založené na vzácných kovech proto, že je činily vůči státní moci relativně imunní. Jsou to právě tyto nejbohatší společenské skupiny, kdo historicky nejvíce podporoval metalistický koncept peněz. Je to logické, metalistická teorie dochází k závěrům, které jsou plně v souladu s jejich politickými preferencemi.

Mezinárodní peníze

V této části bude vystavěna teorie vztahu mezi státy, mocí a penězi v mezinárodním prostředí. Ještě než se dostaneme k jednotlivým aspektům této problematiky, je potřeba ve stručnosti představit výchozí předpoklady mého teoretického přístupu, který vychází ze soudobých evolučních směrů zaměřujících se na lidskou společnost.

---

³⁸ Už jsem poznamenal výše, že od určité úrovně taková politika povede ke změně cenové hladiny, což ale nic nemění na faktu, že to stát prostě je schopen učinit. Je potřeba opět upozornit, že hlavním cílem tohoto textu není analýza peněžního systému z hlediska jeho vlivu na hospodářskou efektivitu.

Už starověcí myslitelé si všimli, že lidé mají niternou potřebu sdružovat se a žít v organizovaných skupinách, že jsou svým založením společenská tvorová (Aristotelés 1998). Evoluční teorie přinesla během několika desetiletí řadu zajímavých postřehů, které poukazují na příčiny, proč tomu tak je. Hlavním důvodem existence lidí jako společenských bytostí (a nikoli jako izolovaných jednotlivců) je z hlediska evoluční teorie schopnost lidí žijících ve skupině zvýšit šance na své přežití a zplodění většího množství potomků. Organizované skupiny jsou schopny produkce většího množství materiálních statků a lepší obrany vůči vnějším nepřátelům, což jim dává v selekčním procesu značnou výhodu (Bowles a Gintis 2011: 3).

Za účelem udržení spolupráce v rámci skupiny se u lidí vyvinuly vlohy, které tuto spolupráci umožňují (Bowles a Gintis 2011, Hodgson 2013). Díky těmto vlohám jsou na jednu stranu lidé schopni učit se od jiných lidí a na druhou stranu jsou ovlivnitelní společenskými normami a institucemi. To, že jsou lidé ovlivnitelní společností, znamená, že politicky organizovaná skupina z takovýchto lidí složená je schopna relativně autonomního fungování. Stát je nejsostifikovanějším typem politické organizace a nesčetné množství historických příkladů dokládá ochotu lidí přizpůsobit své zájmy státu. Na druhou stranu je potřeba upozornit, že lidské preference jsou změnitelné pouze do určité míry. Lidé si na rozdíl např. od mravenců a dalších společenských druhů zvířat stále uchovávají řadu charakteristických rysů, které jim za určitých okolností velí upřednostnit sebe na úkor celku. Vzájemná dynamika vloh k sobeckému jednání a vloh k jednání altruistickému dává vzniknout velmi složitému vztahu mezi jednotlivci a společností jako celkem. Jedná se o příklad ve společenských vědách velmi diskutovaného problému vztahu mezi agentem (zde člověkem) a strukturou (zde politicky organizované společnosti). Moje analýza fungování peněz v mezinárodním prostředí vychází z předpokladu, že se lidé a politicky organizované společnosti vzájemně ovlivňují.³⁹

Způsoby společenské koordinace

Peníze jsou především nástrojem pro usnadnění koordinace mezi lidmi při získávání prostředků k zajištění reprodukce společnosti při dosažené úrovni komplexity. Stát je organizací, která k této koordinaci buď zajišťuje podmínky, nebo ji sama řídí. V závislosti na dosažené technologické úrovni a převládajícím způsobu hospodářské koordinace se do určité míry mění podoba, funkce a důležitost peněz. Proto abychom se mohli zabývat vztahem mezi státy a penězi, je potřeba zhruba představit jednotlivé dostupné způsoby nabývání materiálních statků nutných k zajištění reprodukce.

Aktéři na všech analytických úrovních společenské reality potřebují k přežití spotřebovávat zdroje z okolního prostředí a za tímto účelem vytvářejí materiální statky. Existují tři způsoby, kterými toho mohou dosáhnout. Mohou si je sami vyrobit, vyrobené

³⁹ Pro bližší rozbor problematiky viz Hodulák a Krpec 2013.

věci si mohou podle určitých pravidel přerozdělit, nebo je mohou odebrat druhým. Na tomto základě mluvíme o produkci, alokaci podle pravidel a přivlastnění (či predaci). Obstarání pomocí produkce v tomto smyslu znamená, že aktér něco vyprodukuje a také to spotřebuje – příklady můžeme najít na všech úrovních analýzy, jednotlivec si například může vyrobit luk, se kterým si následně obstará obživu, sociální skupina – například rodina – se může soustředit na farmářský způsob života, který bude naprosto dostačovat k jejímu přežití. Na úrovni států existuje celá řada příkladů zemí, které fungovaly de facto jako plánované ekonomiky počínaje prvními městskými státy v Mezopotámii a konče komunistickým experimentem ve 20. století. Příkladem téměř ideálního autarkního státu z dnešní doby je Severní Korea. V případě státu však systém získávání produkce nelze omezit pouze na plánované hospodářství. Samotná produkce uvnitř státu může být organizována buď na základě pravidel, nebo na základě příkazu. Pro náš případ analýzy vztahu mezi státy a penězi nezáleží primárně na tom, jestli je daný stát tržní ekonomikou, plánovanou ekonomikou nebo libovolným mixem obojího. Nám v tomto případě záleží na tom, zda stát spotřebovává to, co sám vyrobí, nebo to, co získá jiným způsobem. To znamená, že i když je hospodářství uvnitř státu organizováno především tržně, všechno, co je spotřebováno uvnitř státu, spadá ve zde představené klasifikaci pod kategorii produkce, nikoli směny. Pouze to, co je dovezeno ze zahraničí, spadá pod kategorii směna nebo vyvlastnění.

Přivlastnění znamená přivlastnění si věci, kterou využívá někdo jiný. Akt přivlastnění musí být spojen s mocí, přičemž nezáleží na tom, zda je, či není použito násilí. Příklady lze opět najít ve všech třech rovinách, na které se mezinárodní vztahy jako obor zaměřují. Loupežná přepadení jsou častým koloritem večerních zpráv. Na povrchu méně často viditelným, zato však závažnějším jevem je působení zločineckých organizací, například mafií. Kmenové války nejsou v řadě částí světa ani dnes výjimečným jevem. Na mezinárodní úrovni je příkladem takového chování loupeživá válka, přestože je, zvláště v poslední době, málokdy takto explicitně nazvána. V současnosti nabývá podle některých autorů tato oblast na důležitosti, především v souvislosti s potřebou zajištění neobnovitelných zdrojů. Jak si ukážeme, k přivlastňování dochází i v současném peněžním systému. Kategorie přivlastnění je doménou politických věd a mezinárodních vztahů.

Posledním způsobem získávání bohatství je alokace podle pravidel. Karl Polanyi identifikoval tři možné způsoby alokace podle pravidel: reciprocita, redistribuce a tržní směna (Polanyi 2006). Tržní směna je dobrovolné vzájemné postoupení práva na užívání statků a předpokládá rovné postavení účastníků směny. Na rozdíl od přivlastnění má, stejně jako produkce, potenciál vytvářet nové statky. Směnou se zabývá ekonomie a ekonomové odvedli kus záslužné práce při její analýze, problém je, že směna je pouze jedním z možných příkladů koordinace, a to koordinace podle pravidel (Bowles et al. 2005: 201–202, Polanyi 2006: 63). Dělat dalekosáhlé závěry o způsobu fungování společnosti pouze na základě analýzy směny je poněkud troufalé. Pokud má směna povahu přímé výměny dvou věcí, mluvíme o barteru. Trh je institucionalizovaná směna, předpokládá existenci několika předpokladů jako velkého množství

účastníků a doprovodných institucí, jako jsou vlastnická práva (Hodgson 2001: 256–257).⁴⁰ Peněžní směna je v současné společnosti velmi rozšířeným, ale zdaleka ne jediným typem směny. Pro ekonomii hlavního proudu jsou peníze především prostředkem směny (Ingham 2005: xiii). Jejich hlavní funkcí je směnu zefektivňovat.

Možné způsoby vzniku mezinárodního měnového systému

Při analýze mezinárodní hospodářské koordinace nachází své uplatnění důležitý poznatek metalistické teorie peněz. Ve světě rozděleném do národních států s vlastními měnami vzniká specifická podoba problému dvojité shody potřeb.⁴¹ Pokud chci nakoupit něco v cizí zemi s monetizovaným hospodářstvím, potřebuji za tímto účelem místní měnu. To předpokládá existenci někoho, kdo disponuje touto měnou a je ochoten ji vyměnit za měnu mého státu, pravděpodobně proto, že ji chce použít k nákupu zboží a služeb v této měně denominovaných, nebo proto, že je chce držet jako uchovatele hodnoty. Problém neefektivity barteru se nám paradoxně znovuobjevuje v případě mezinárodního obchodu mezi monetizovanými ekonomikami. V případě nízkého objemu obchodní výměny a nízké mezinárodní specializaci při dělbě práce lze problém mezinárodní hospodářské koordinace řešit relativně jednoduchou sítí institucionalizovaných závazků nebo prostou barterovou směnou, tyto systémy byly využívány po většinu lidských dějin.⁴² Až s rostoucí mezinárodní dělbou práce získává řešení problémů hospodářské koordinace mezi politickými jednotkami na naléhavosti.

V případě existence rozvinutého systému mezinárodního obchodu a vysoké míry specializace rostou náklady na udržování rigidní sítě hospodářských závazků i náklady provádění barterové směny. Problém by vyřešily mezinárodní peníze, podle chartalistické teorie peněz jsou peníze nástrojem státu. Nicméně v rámci mezinárodního prostředí neexistuje politická autorita, která by dokázala vynucovat pravidla koordinace mezi státy, v anarchickém prostředí mezinárodních vztahů nelze předem určit, kdo stanoví peníze ve smyslu měřítka vzájemného poměru věcí (mezinárodní peníze) a bude schopen vynutit si jejich užívání. Ukážeme si, že díky výše zmíněným specifikům mezinárodního prostředí (v porovnání s vnitrostátním) může za jistých okolností dojít k naplnění některých aspektů metalistické teorie vzniku peněz.

Jakým způsobem tedy lze problém mezinárodní hospodářské koordinace s pomocí peněz řešit? Peníze jsou v první řadě měřítkem hodnoty, státy se tedy musí shodnout

---

⁴⁰ Toto je jeden z důvodů, proč trh a tržní chování nejsou nutně univerzálním typem koordinace lidí. Pro diskusi univerzálních konceptů v sociálních vědách viz Hodgson 2001. Pro analýzu vzájemného vztahu trhu a státu v historické perspektivě viz Polanyi 2006, pro analýzu v mezinárodním prostředí viz Strange 1994.

⁴¹ Problém se tak vlastně posunuje o jednu analytickou rovinu výše. Na rozdíl od směny v rámci skupiny však v rámci meziskupinové směny opravdu historicky nastává, i když, jak ukáže další text, jeho závažnost by neměla být přeceňována.

⁴² Feudální vazalský systém, v jehož rámci docházelo k povinným odvodům v naturáliích, je typem hospodářské koordinace postavené na institucionalizovaném závazku.

na tomto měřítku. Jakou konkrétní formu peníze získají, není až tak důležité. Peníze jsou zároveň instituce a jako u všech institucí jsou možné dvě cesty jejich vzniku: spontánní, nebo řízený vznik. Spontánní cestou mohou vzniknout dva typy mezinárodního měnového systému, nazvěme je měnový standard a benevolentní hegemonie. V prvním případě se státy spontánně rozhodnou přejít na určitou formu mezinárodních peněz, které neslouží jako měna jednoho konkrétního státu. Příkladem by mohly být komoditní měnové systémy, kde jsou měny jednotlivých států navázány na danou komoditu v určitém poměru. Účetní jednotkou by se tak da facto stala např. váha zlata v gramech. Takovéto uspořádání by vedlo ke vzniku komoditního mezinárodního měnového systému. Takovýto systém nepředpokládá existenci žádné autority mimo autoritu států, které se k systému dobrovolně připojily. Z hlediska realistické teorie mezinárodních vztahů je vznik takového systému velmi nepravděpodobný, protože výrazným způsobem omezuje státní jednání. Nicméně podle liberálních teorií by se nemuselo jednat o úplnou utopii. Vznik takového systému je nejpravděpodobnější v prostředí relativní rovnováhy moci mezi mnoha státy.

Tabulka 1 Způsoby vzniku mezinárodního peněžního systému

	Spontánní	Řízený
Unipolární	Benevolentní hegemonie	Vynucená hegemonie
Multipolární	Měnový standard	Jednotná měna

Zdroj: Autor

V prostředí s hegemonickou mocností, případně v prostředí s několika málo mocenskými póly je daleko pravděpodobnější vznik měnového systému (systémů) založeného na měně dominantní mocnosti (mocností). V případě spontánního vzniku takového uspořádání mluvíme o benevolentní hegemonii. Předpokladem takového systému je existence monetizované ekonomiky a vznik peněžní mocnosti, která musí splňovat dva hlavní předpoklady. Za prvé musí mít značný rozsah vnitřního trhu atraktivního pro zahraniční hospodářské subjekty, případně kontrolovat velkou část trhu mezinárodního. Za druhé musí mít vojenské kapacity schopné odstrašit potenciální rivaly (Cohen 2004, Gilpin 2001, Strange 1989). Historicky se jedná o poměrně obvyklé uspořádání, příkladem může být evropský měnový systém postavený na benátském dukátu.

Vznik mezinárodních peněz řízeným způsobem může také vést ke dvěma typům mezinárodního měnového systému. Za prvé, mezinárodní peníze mohou vzniknout na základě vzájemné dohody zemí (Snidal 1985: 612–613), tento systém budeme nazývat jednotnou měnou. Státy se mohou dohodnout na vytvoření jednotného měřítka, které

bude sloužit jako mezinárodní peníze. Pokud je všichni přijmou za svou měnu, mluvíme o měnové unii. S tímto typem měnového systému je spojena vyšší míra institucionalizace, která může vést až ke vzniku nadnárodní autority. Evropská měnová unie (EMU) je tímto typem uspořádání. EMU měla v minulosti několik předchůdců. Historicky se ale jedná o poměrně výjimečné uspořádání, které navíc bývá značně nestabilní. Slabší forma tohoto systému může vzniknout, pokud se všechny vlády rozhodnou navázat své vlastní měny na společnou účetní jednotku. V takovéto situaci hovoříme o systému pevných kurzů. V minulosti došlo dokonce k několika pokusům o vytvoření čistě abstraktních mezinárodních peněz ve světovém měřítku, jako byl například návrh J. M. Keynese na vytvoření nové zúčtovací jednotky – bancoru – která se měla stát základním kamenem nově budovaného brettonwoodského systému (Davidson 2002: 209). Druhým pokusem bylo vytvoření zvláštních práv čerpání (SDR) jako účetní jednotky v rámci Mezinárodního měnového fondu (Oatley 2006: 231). Ani jeden z pokusů se však příliš neuchytil, protože nebyl v souladu se zájmy hlavní světové mocnosti – USA. Vznik mezistátní dohody ohledně mezinárodních peněz je opět pravděpodobnější v mezinárodním prostředí s mnoha relativně stejně mocnými státy.

Druhým typem vzniku mezinárodního měnového systému vzniklého řízeným způsobem je vynucená hegemonie. Dominantní stát mezinárodního systému může přimět ostatní země, aby jako mezinárodní měřítko věcí přijaly jeho měnu. Tento způsob organizace mezinárodních měnových vztahů je v historii poměrně častý. Jako příklady můžeme uvést německou říšskou marku v rámci německého velkoprostorového hospodářství, sovětský převoditelný rubl v rámci RVHP nebo americký dolar v současné kapitalistické ekonomice. Zdaleka nejtypičtější způsob organizace světového měnového systému je existence několika měnových bloků, jejichž základ tvoří měna lokálního hegemona. Většina mezinárodního obchodu potom probíhá v rámci těchto bloků. Hospodářské transakce mezi bloky pak mají buď podobu barteru, anebo vedou k částečnému podřízení jednoho bloku druhému. Měnové systémy vynucené hegemonem opět mohou využívat čistě abstraktní peníze, nebo mohou pracovat na bázi komoditních peněz, případně se může jednat o kombinaci obou.⁴³

Historicky existující měnové systémy byly kombinací prvků výše zmíněných ideálních typů. Např. současný světový systém by se dal nejlépe charakterizovat jako vynucená hegemonie amerického dolaru, která však má ve srovnání s dříve existujícími systémy podobného typu relativně umírněnou povahu.⁴⁴ Současný systém do značné míry funguje na principu abstraktních peněz. Americké dolary, které jsou

⁴³ Stav, kdy by peníze měly komoditní formu, ale jejich nominální hodnota by převyšovala cenu materiálu, ze kterého byly vyrobeny. Historicky se jedná o nejčastější situaci.

⁴⁴ USA jsou v měnovém systému ve zcela výjimečném postavení. Denominují skoro veškeré transakce prováděné se zahraničím ve vlastní měně, jejich zahraniční dluh je rovněž denominován v jejich měně. Americký dolar je jednou stranou asi 80 % všech měnových transakcí na světě. USA mají jednoznačně dominantní postavení v mezinárodních měnových a finančních organizacích, které stanovují pravidla pro fungování mezinárodního měnového systému. V některých klíčových otázkách mají dokonce jako jediný stát explicitní právo veta (Fields a Vernengo 2013).

skutečnými mezinárodními penězi, nejsou navázány na žádnou komoditu. Podobné systémy závisejí na moci daného státu, vývoj takovýchto systémů v průběhu moderních dějin mapuje ve své práci Benjamin Cohen (Cohen 1998). Lokální měnová uspořádání potom nabývají různých podob, EMU je jedním z typů lokálních měnových uspořádání.

Ukázali jsme si čtyři různé podoby mezinárodního měnového systému podle způsobu jeho vzniku. Samostatnou otázkou je zajištění jejich přežití. Mezinárodní peníze jsou instituce. V odborné literatuře existuje několik přístupů, které jsou aplikovány na problematiku udržování mezinárodních institucí. Obecně je můžeme rozdělit podle hlavních teoretických proudů mezinárodních vztahů – realistický, liberální a konstruktivistický přístup k mezinárodním institucím (Karlas 2007). Realistické a liberální přístupy svou argumentaci zakládají na předpokladu racionálního aktéra (Cohen 2008: 66–94). Konkrétním realistickým konceptem je hegemonická stabilita, konkrétním liberálním konceptem jsou mezinárodní režimy. Mezinárodní režimy bývají definovány jako „soubory implicitních a explicitních zásad, norem a pravidel, kolem nichž se vytvářejí očekávání aktérů v určité oblasti“ (Krasner 1983: 2). Zastánci tohoto přístupu argumentují, že režimy jakožto jeden z typů institucí usnadňují spolupráci aktérů v mezinárodní rovině. Jednotlivé problémové oblasti (mezinárodní obchod, mezinárodní peníze, ochrana životního prostředí) jsou chápány jako veřejné statky. Povaha takovýchto statků vede k tomu, že racionálně jednající aktéři nebudou bez institucionálního ukotvení schopni zajistit jejich optimální množství. Režimy poskytují návod pro jednání, usměrňují očekávání a snižují nejistotu, tím pomáhají k překonání problémů kolektivní akce a pomáhají zajistit přísun adekvátního množství veřejných statků (Keohane 2005: 114–116). Mezinárodní aktéři si tuto jejich roli uvědomují a podle toho si jich náležitě cení.

Zastánci teorie hegemonické stability s takovýmto výkladem mezinárodních vztahů nesouhlasí. Tvrdí, že státy jsou nesmírně citlivé na rozložení moci v systému, a v mezinárodním prostředí proto usilují o relativní zisky. To nutně vede k situaci, kdy státy odmítnou dobrovolně přispívat k tvorbě veřejných statků. Vzniklý problém může být vyřešen pouze díky působení hegemonické moci, která se buď sama rozhodne veřejné statky poskytovat, protože to zvyšuje její vliv, nebo k tomu donutí ostatní státy díky své schopnosti trestat případné černé pasažéry (Lake 1993: 467). Ostatní státy se účastní na hegemonem ovládaném systému buď ve strachu z hegemonu, nebo i proto, že je hegemonem udržovaný systém pro ně výhodný.

Podle konstruktivistů mají mezinárodní instituce vliv na identitu aktérů. Při svém výzkumu se soustředí především na roli mezinárodních norem. Mezinárodní aktéři mohou být v procesu mezinárodní socializace s pomocí norem změněni tím způsobem, že začnou považovat udržení mezinárodních institucí za jeden ze svých zájmů bez ohledu na materiální náklady spojené s udržováním existence takovéto instituce.

Politická ekonomie mezinárodních peněz

Z hlediska politické autority peníze slouží především ke koordinaci hospodářské aktivity uvnitř politicky organizované skupiny lidí, v současnosti je dominantním způsobem politické organizace stát. S pomocí peněžního systému dochází ke směřování dostupných zdrojů za účelem jejich využití ve veřejném zájmu. Využití peněz při hospodářské koordinaci mimostátních subjektů mezi sebou je historicky i logicky až odvozeným jevem. Většina teoretických proudů mezinárodních vztahů uznává existenci určité formy anarchie v mezinárodním prostředí.⁴⁵ V takovémto prostředí dochází k více či méně vyhocenému soutěžení mezi jednotlivými státy. Státy při tomto soutěžení usilují o kontrolu nad co největším množstvím materiálních zdrojů, které mohou při vzájemné konfrontaci použít. Protože peněžní systém je jedním z nejefektivnějších způsobů mobilizace zdrojů pro státní účely, lze očekávat, že státy se budou snažit o co největší rozšíření svého peněžního systému. Nejvýhodnějšího postavení v mezinárodním peněžním systému se pak dostává státu, jehož měna se stane mezinárodními penězi.

Lze identifikovat několik způsobů, jak mohou státy využít logiku fungování mezinárodních peněz ve svůj prospěch. Tou první je zajištění koordinace při projekci násilí. Při schopnosti emitovat mezinárodní měnu jsou státy schopny najmout profesionální válečníky z cizích zemí. Tito vojáci preferují platbu v mezinárodně uznávaných penězích, protože často nejsou občany země, za kterou bojují, a jejich cílem může být utratit většinu peněz mimo území státu, který si je najal. Stát, který je schopen získávat mezinárodní peníze, má oproti ostatním potenciálně značnou výhodu, protože tímto způsobem může získávat přístup k jinak nedostupným zahraničním zdrojům, v tomto případě živé síle.⁴⁶

Druhou oblastí je využití systému pro usměrňování hospodářské koordinace v celosvětovém měřítku. Stát disponující mezinárodní měnou je schopen ovlivňovat, co se bude vyrábět, protože je to on, kdo je v poslední instanci garantem světové poptávky. Takovýto stát je schopen obstarat si téměř jakýkoli produkt ve světovém hospodářství. Zmíněná schopnost se netýká jenom hotových výrobků, ale co je možná ještě důležitější, také zdrojů a aktiv v jiných státech. Díky následné kontrole zahraničních aktiv je dominantní peněžní mocnost do jisté míry schopna usměrňovat světovou produkci nejen svou poptávkou, ale také kontrolou samotných produkčních kapacit. Velikost moci při usměrňování koordinace se můžeme pokusit změřit např. pomocí zmapování vlastnických struktur klíčových produkčních odvětví ve světě.⁴⁷ Tento způsob hospodářské koordinace byl velmi oblíbený v Evropě mezi 16. a 19. sto-

⁴⁵ To platí i o některých konstruktivistech, viz Wendt 1999.

⁴⁶ Zajímavým tématem na empirický výzkum by bylo srovnání podpory politickým uskupením zemí třetího světa ze strany USA a SSSR v době studené války a role dolaru při těchto operacích.

⁴⁷ Museli bychom samozřejmě zvážit i řadu dodatečných omezení jako např. koncentraci vlastnictví, zvláštní právní úpravy v některých zemích atd.

letím. Kombinací vojenské a hospodářské moci dokázaly státy jako Nizozemí s pomocí různých forem kvazisoukromých organizací typu Východoindické společnosti ovládat velkou část mezinárodních obchodních toků (Findlay a O'Rourke 2007: 177–181).

Za třetí, mezinárodní peněžní systém dále umožňuje emitentovi mezinárodní měny využívat disproportční část světové produkce, kterou může následně použít k prosazování svých zahraničněpolitických cílů (Hudson 2003). Tého de facto mezinárodní renty lze dosáhnout buď prostou emisí peněz, které následně slouží k mezinárodní směně mimo území emitujícího státu, nebo vydáváním aktiv denominovaných v domácí měně. Při pokusu o operacionalizaci musíme mít k dispozici způsob, jak rentu alespoň přibližně změřit, a rovněž musíme definovat určitý výchozí stav, ke kterému lze získané hodnoty vztáhnout. V podmínkách současného světa je pro naši analýzu nejhodnějším výchozím stavem velikost hrubého domácího produktu země a jako nejhodnější měřítko lze identifikovat velikost deficitu obchodní bilance. Podle standardní ekonomické analýzy jsou obchodní deficity přirozeným jevem světového hospodářství a fenomén moci v něm nehraje prakticky žádnou roli. Ekonomové většinou předpokládají, že současný deficit státu bude v budoucnosti splacen pomocí přebytků. A co víc, vzhledem k tomu, že ekonomové téměř vždy modelují ekonomiku de facto na bázi barterové směny, tak vlastně předpokládají, že deficitní stát splatí své půjčky, které v minulosti kvůli deficitům vygeneroval, ve víceméně stejné reálné hodnotě (Krugman a Obstfeld 2010). Takový model stojí na velice silných normativních předpokladech. Předpokládá, že jsme schopni určit reálnou hodnotu dluhu pro všechna časová období, předpokládá, že dluhy budou splaceny, předpokládá, že jsou denominovány v měně, jejíž hodnota je dána objektivně a s níž nelze uměle manipulovat atd. Tato práce usiluje o komplexní uchopení problematiky pokud možno s co nejmenšími normativními předpoklady. Historické záznamy napovídají, že zmíněné předpoklady zdaleka neplatí vždy a všude, příkladem může být bankrot nově vzniklého Sovětského svazu ve dvacátých letech minulého století, bankrot Argentiny v roce 2002 nebo několik desetiletí přetrvávající deficity běžného účtu USA. Obchodní deficity jsou opravdu přirozeným jevem světového hospodářství, ale způsob jejich řešení je často velmi vzdálen standardní ekonomické analýze.⁴⁸

Ukázali jsme si, že je to stát, kdo vytváří pravidla pro vnitrostátní peněžní systémy a vlastně i tyto systémy samotné. Je to také stát, kdo rozhoduje o způsobu napojení svého domácího systému na systém mezinárodní. Stát, který tímto způsobem kontroluje svou měnu, je označován jako peněžně suverénní stát (Wray 2012). Takovýto subjekt je ve svém rozhodování omezen jak vnějšími, tak vnitřními okolnostmi, institucemi a zájmy. Konečný výstup v podobě reálného způsobu fungování mezinárodního peněžního systému závisí na vývoji na několika ontologických úrovních od jednotlivce přes firmy a zájmové skupiny po vzájemné vztahy států na mezinárodní úrovni. Státy jsou zpravidla dominantními aktéry v mezinárodním měnovém systému.

---

⁴⁸ Blíže k této problematice viz Hodulák a Krpec 2013.

Konkrétní země však při svém působení v mezinárodním měnovém systému čelí jak mezinárodním, tak vnitrostátním výzvám. Mezinárodní výzvy mají podobu zahraničního zadlužení v cizí měně a nutnost přizpůsobení se nerovnováhám platební bilance. Vnitrostátní výzvou je nekooperativní chování domácích hospodářských elit, které mohou využít mezinárodního měnového systému k odklonění zdrojů mimo dosah státních autorit, jež následně stát nemůže využít při prosazování svých cílů. Takovéto odklánění zdrojů se obecně děje v době politické nejistoty, jeho výsledkem je značné oslabení státní moci, které může vést až k rozpadu státu či jeho pohlcení státem jiným.⁴⁹ Mezi hlavní zdroje politické nestability patří sociální pnutí, frakční spory uvnitř elit a válka. V dějinách vývoje evropského měnového systému jsou všechny zastoupeny ve velmi hojné míře.

Historicky disponují největší mocí v mezinárodním peněžním systému dva typy států. Prvním jsou relativně malé obchodnické státy, které svou moc získávají díky pozici prostředníka ve světovém obchodě. Z tohoto důvodu jsou na něm velmi závislé, a jejich postavení v systému je tudíž zranitelné. Státy tohoto typu využívají přirozené tendence trhů ke koncentraci, která je poháněna úsilím o snížení transakčních nákladů (Cohen 2004). Jako historické příklady lze uvést Kartágo,⁵⁰ Benátky a Nizozemí.

Druhým typem států jsou hegemонické mocnosti, tyto země si vybudují své dominantní postavení v mezinárodním měnovém systému pomocí kombinace své vnitřní⁵¹ vojenské moci, politické organizace a velikosti domácího trhu. Postavení těchto zemí v systému je mnohem stabilnější, protože jsou schopny svou politiku podpořit reálnými domácími zdroji. Mají silné postavení v několika oblastech působnosti strukturální moci a ztráty v jedné oblasti jsou schopny kompenzovat zisky v jiné (Strange 1987). Jako příklad lze uvést starověký Řím nebo současné USA. Příklad Velké Británie je sporný a stojí na pomezí obou zmíněných typů, protože je otázkou, nakolik postavení Velké Británie bylo závislé na vnějších a nakolik na vnitřních zdrojích. Nebo jinak, máme při hodnocení britské pozice brát v potaz celé impérium, nebo pouze Britské ostrovy? Nakolik a v jakém období? Tyto otázky si žádají bližší empirické studie.

Pro oba typy států je typické, že mohou vytvářet mezinárodní peníze. Uvidíme, že v historii to byly obvykle peníze jednoho z dominantních států, co sloužilo jako mezinárodní peněžní standard. Státy přitom vytvářejí peníze následujícími dvěma způsoby: Prvním je prostá emise nových peněz.⁵² Takováto politika může po určitou dobu fungovat. Podle některých ekonomických směrů může dokonce v omezené míře pod-

---

⁴⁹ Např. akceschopnost severoitalských městských států byla značně oslabena vnitřními frakčními spory, díky nimž následně podlehly okolním zemím (Ingham 2004).

⁵⁰ Kartágo je původně fénickou kolónií, která převzala peníze ve formě mincí relativně pozdě a až díky tomu, že potřebovala zaplatit žoldněřská vojska na Sicílii (Lee 2000). Opět se jedná o velmi dobrý příklad, který podporuje rozhodnutí vyjít při analýze mezinárodního peněžního systému z moderní peněžní teorie.

⁵¹ Mám na mysli vojenskou organizaci postavenou na domácích zdrojích, tj. jak na živé síle, tak ve vybavení. Jako příklad mohou sloužit armády římské republiky nebo revoluční Francie.

⁵² Techniky mohou být různé od ražby mincí po měnové financování centrální bankou.

porovat hospodářský růst.⁵³ Nicméně hrozí, že se při nedostatečné kontrole nebo v případě ať politické, nebo ekonomické krize vymkne z rukou. Druhým způsobem je vydávání dluhopisů. Z pohledu autora této práce nejsou dluhopisy příliš odlišné od peněz jako takových. Dluhopisy de facto jsou určitou formou peněz, oproti hotovosti však přináší svému držiteli úrok a nejsou stejně likvidní. V případě skutečné krize může stát hotovost nutnou ke zpětnému odkupu dluhopisů prostě vytvořit a dluh monetizovat (Mosler 2010). Dluhopisové financování je však prakticky nutností pro státy s roztržštěnou politickou autoritou, které své výdaje nejsou schopny dlouhodobě pokrýt jinými způsoby.⁵⁴ Pravděpodobnost jejich bankrotu je kvůli tomu obecně nutně vyšší a z tohoto důvodu je pro ně velmi důležitá důvěra ze strany investorů. Současná tradice vydávání dluhopisů má svůj původ v politice Benátské republiky ve 13. století, která tímto způsobem chtěla zainteresovat vlastní obyvatelstvo na politice státu a zmobilizovat zahraniční zdroje (Munro 2003). Hegemonické mocnosti jsou na dluhopisovém financování závislé mnohem méně. Někteří zastánci moderní peněžní teorie dokonce označují domácí dluhopisové financování za relikv minulosti (Wray 2003). Z hlediska logiky fungování mezinárodního systému však hrají dluhopisy důležitou roli. Pomáhají eliminovat přebytek mezinárodních peněz v systému, který by jinak mohl vést k jeho destabilizaci (Hudson 2003: 17).⁵⁵

Shrnutí

Výzkum peněz je v sociálních vědách provázen mnoha zvláštnostmi. Ekonomie hlavního proudu, která by se jimi dle představ nezaujatého pozorovatele měla zabývat nejintenzivněji, pro ně ve svých modelech až donedávna prakticky neměla místo. Základní teorií vytvářející pohled většiny ekonomů na peníze je metalistická teorie peněz, podle které jsou peníze především prostředkem směny a mimo snižování transakčních nákladů je jejich role podružná. Ostatní vědní obory ve svých analýzách buď nekriticky přejímaly závěry ekonomů, anebo, pokud se pustily do hlubšího zkoumání, docházely k radikálně odlišným pohledům na roli peněz ve společnosti. Hlavními alternativami metalistické peněžní teorie jsou kreditní a státní teorie peněz, případně jejich kombinace. Ukázali jsme si, že i tyto teorie trpí určitými problémy.

Proto bude v dalších částech věnovaných hlavním milníkům vývoje postavení Evropy v mezinárodním peněžním systému analýza vycházet z kombinace poznatků výše zmíněných teorií upravených pro potřeby mezioborového přístupu, jehož zá-

---

⁵³ Jedná se o tzv. postkeynesovskou ekonomickou teorii, blíže viz Sojka 2010.

⁵⁴ Státy s měnami bez mezinárodního statusu fakticky potřebují vydávat dluhopisy denominované v mezinárodní měně pouze v případě, že si chtějí obstarat statky, které nejsou v jejich měně k dispozici (Wray 2003: 88).

⁵⁵ Více v části věnované rozpadu brettonwoodského systému.

kladem však zůstává pohled mezinárodní politické ekonomie – tedy analýza zaměřená na mocenské vztahy v mezinárodním systému.

Peníze pro nás nadále budou v první řadě měřítkem hodnoty, s jehož pomocí dochází k účtování závazků mezi jednotlivými hospodářskými subjekty podléhajícími téže politické autoritě. Zdaleka nejdůležitějším aktérem při vzniku peněz byl stát, který využívá peněžní systém především k mobilizaci zdrojů pro veřejné účely. Role soukromého sektoru byla celkově méně důležitá, nicméně v určitých bodech přesto zásadní. Jeho nejdůležitějším přínosem je patrně tvorba různých materiálních symbolů sloužících jako potvrzení závazku, včetně mincí.

Vynález peněz na jednu stranu vedl k prohloubení dělby práce a větší hospodářské efektivitě. Na druhou stranu dal vzniknout dvěma procesům potenciálně silně ohrožujícím vnitrostátní soudržnost. Podstatou prvního jsou spory mezi jednotlivými společenskými vrstvami ohledně výše odvodů určených pro veřejné účely. Podstatou druhého je růst příjmových nerovností, které v extrémních formách přecházejí v dluhové otroctví. Lze očekávat, že státy, které budou při překonávání těchto problémů nejméně úspěšné, budou velmi významnými mocenskými hráči.

Mezinárodní měnový systém je ve srovnání s vnitrostátním specifický z důvodu anarchického mezinárodního prostředí. Absence autority v mezinárodním systému na první pohled znesnadňuje vytvoření jednotného peněžního systému. Ukázali jsme si celkem čtyři možné teoretické způsoby vzniku mezinárodního peněžního systému, které budou porovnány s historickým vývojem v Evropě. Z hlediska státu jako aktéra v mezinárodních vztazích je největším přínosem ovládnutí mezinárodního peněžního systému schopnost tohoto státu disponovat disproporčním množstvím reálných zdrojů, které mohou být následně použity při prosazování národních zájmů.

STAROVĚKÉ ZÁKLADY

Vznik a vývoj peněz do 7. stol. př. n.

Peníze ve formě měřítka hodnoty, jehož účelem bylo usnadnit hospodářskou koordinaci při prohlubující se dělbě práce, byly pravděpodobně vynalezeny nezávisle na mnoha místech světa např. v Mezopotámii, v Číně nebo ve Střední Americe. Nejlepší informace máme v tomto směru o oblasti Mezopotámie a Egypta. V obou oblastech se vyvinuly v hlavních bodech velmi podobné peněžní systémy založené nejprve na obilí, aby se v nich v průběhu času s narůstající nerovností mezi elitou a běžnou populací čím dál více prosazovaly vzácné kovy. V Mezopotámii to bylo především stříbro, v Egyptě to byl v důsledku vzácnosti stříbra a mnohem větší dostupnosti zlata právě tento žlutý kov. Vzácné kovy však byly až do 7. stol. př. n. l. využívány výhradně v podobě prutů, svitků a dalších formách, nikdy však ve formě mincí. Drtivá většina jich navíc byla uschována v chrámech a do oběhu se dostávala pouze malá část. Hlavní doménou působení vzácných kovů se stal především mezinárodní obchod a tribut. Jak egyptský, tak zejména sumerský systém významně ovlivnily vývoj peněžního systému v Evropě, zároveň velmi dobře poukazují na dnes ne příliš zjevné aspekty peněz, proto se na ně podíváme podrobněji.

Fungování sumerského a později babylonského systému máme v současnosti již poměrně rozsáhle zmapováno. Problém je s vysvětlením jeho vzniku. Zde nám může v současnosti lépe posloužit příklad Egypta. John Henry přišel s teorií o vzniku peněžního systému v koevoluci s rozšířením dělby práce a vzniku třídní společnosti (Henry 2004). Podle něj žili Egypťané až do okolí roku 4400 př. n. l. ve víceméně rovnostářském kmenovém zřízení. V následujícím tisíciletí začala narůstat společenská nerovnost a zřetelněji se prosazuje hierarchická organizace společenských vztahů. Už před rokem 3000 př. n. l. vznikají první království a proces vyvrcholil v období Staré říše kolem poloviny 3. tisíciletí př. n. l. v utvrzení vztahu mezi faraonem a státním náboženstvím jakožto dvěma nejdůležitějšími prvky hierarchické struktury egyptské společnosti.

Jak k tomuto vývoji došlo? Podle Henryho technologický vývoj v zemědělství umožnil vytvoření malého hospodářského přebytku, který byl v určité době využit pro rozšíření dělby práce. Vznikla specializovaná část populace, která se starala o správu zavlažovacího systému. Těmto specialistům byl přidělen určitý podíl produkce. S rostoucí produktivitou se postupem času tito specialisté stávali bohatšími než většina populace, protože získávali díky svému omezenému počtu a fixnímu relativnímu podílu na produkci větší absolutní část produkce. Tento proces byl velmi pomalý a těžko postřehnutelný. Henry odhaduje růst nerovnosti na setiny, možná desetiny procenta ročně (Henry 2004).

Vzrůstající nerovnost však postupem času vyvolávala otázky ohledně její legitimacy. K tomu posloužilo nové státní náboženství. Ze zavlažovacích specialistů se stali kněží nárokuje si výlučnou úlohu při komunikaci s přírodními silami. Z nově

vzniklé společenské elity byl rovněž vybrán král. Elity byly s využitím politické a náboženské moci schopny postupně přetransformovat původní hospodářský systém. Z přidělu odváděných pro zajištění zavláčovacího systému se staly povinné odvody využívané spíše k vydržování nákladného životního stylu privilegovaných vrstev populace (a samozřejmě i ke správě státu). Za účelem správy hospodářského systému byl v průběhu času postupnými kroky vytvořen účetní systém. Právě v kontextu vytváření administrativního účetního systému vznikla standardizovaná účetní jednotka – deben. Jeden deben odpovídal 92 (či 91) gramům pšenice.⁵⁶ Později byla pšenice při formálních platbách nahrazena mědí a ještě později zlatem a stříbrem. Vzácné kovy se staly základem peněžního systému v první řadě proto, že s jejich pomocí bylo možné vyjádřit status v nově vzniklé hierarchické společnosti (Graeber 2011). Hodnota ostatních věcí byla vyjadřována v debenech jakožto administrativně dané účetní jednotce, přičemž žádná fyzická podoba debenu, která by obíhala mezi lidmi, neexistovala. Deben sloužil ke koordinaci egyptského hospodářského systému ovládaného z velké části faraonem a administrativní a náboženskou elitou. V debenech byly zapisovány pohledávky a závazky jednotlivých hospodářských subjektů a probíhal clearing mezi jednotlivými částmi hospodářské administrativy. Fyzická platba pak probíhala v různém zboží (včetně vzácných kovů) ve sjednané hodnotě debenů. Eagleton a Williams zmiňují egyptský dokument z období Nové říše, v jehož rámci proběhla úhrada dluhu ve výši 50 debenů, z čehož však pouze 5 debenů bylo splaceno v mědi. Zbytek byl splacen s pomocí tuku, oleje a oblečení (Eagleton a Williams 2011: 20). Jak uvidíme, velmi podobný systém existoval i v oblasti Mezopotámie.

V Sumeru byly peníze využity pro koordinaci víceméně plánovaných ekonomik soustředěných kolem chrámů, které byly typické pro tamější městské státy. Peníze, jak je známe dnes, se však od těch sumerských liší. Sumerové je nepoužívali jako prostředek směny ve spotových obchodech. Používali je ale při správě kreditního systému (Hudson 2004). Jedny z prvních písemných památek v dějinách lidstva jsou dlužní úpisy (Davies 2002: 48–52). To je v příkrém rozporu s předpokladem metalistické teorie peněz, protože Sumerové, stejně jako Egypťané, prakticky nepoužívali vzácné kovy jako hotovost. Tato praxe se rozšířila až mnohem později se vznikem mincí. Sumerové a jejich následovníci (Babyloňané, Asyřané aj.) však používali účetní záznamy pro zaznamenání výše dluhu v penězích jako zúčtovací jednotce.⁵⁷

Tyto účetní záznamy jsou pravděpodobně spojeny se vznikem písma jako takového. Archeologické objevy poukazují na následující vývojovou sekvenci písma a účet-

⁵⁶ Nikoli náhodou se jedná o množství odpovídající jednomu jídlu pro dospělého člověka. Ukážeme si, že podobný systém existoval i v Mezopotámii.

⁵⁷ Téměř cokoli může sloužit jako předloha pro zúčtovací jednotku, v průběhu historie tuto funkci vykonávaly především statky tvořící základ místního hospodářství (obilí, dobytek) nebo statky používané pro export (kožešiny, vzácné kovy).

nictví. Z doby před prvními písemnými záznamy se dochovalo obrovské množství malých objektů z vypalené hlíny symbolizující nejdůležitější hospodářské produkty (např. ovce).⁵⁸ Tyto objekty sloužily jako základ pro primitivní účetnictví. Jednomu hliněnému symbolu odpovídala jedna reálná věc. Tato primitivní forma účetnictví existovala v rozsáhlé oblasti dnešního Blízkého a Středního východu po několik tisíc let bez zásadnějších změn. Na přelomu 4. a 3. tisíciletí př. n. l. došlo, pravděpodobně vlivem zvyšující se komplexity hospodářství v důsledku populačního růstu a vzniku prvních městských států, k radikální změně. Trojdimenzionální hliněné objekty symbolizující reálnou produkci začaly být převáděny do dvoudimenzionální podoby – začaly být zapisovány ve formě jednoduchých obrazců na hliněné tabulky. Každý symbol reprezentoval jeden reálně existující ekvivalent (např. ovci). V průběhu velmi krátké doby pak došlo k dalšímu průlomů. Byly vytvořeny nové specifické symboly pro čísla, tím byla umožněna obrovská úspora místa a vytvořeny předpoklady pro zjednodušení celého systému. Pro zaznamenání např. deseti ovcí již nebylo potřeba deseti symbolů ovce, ale pouze symboly dva, jeden pro číslo deset a druhý pro ovci. Tento nový účetní systém se stal základem koordinace mezopotámského hospodářství na další dva tisíce let. Některé principy sumerského systému používáme dodnes (Martin 2014: 40-44).⁵⁹

Základem celého systému byl, podobně jako v Egyptě, pevný poměr základní potraviny (zde ječmene) a vzácného kovu (stříbra). Základní jednotkou byl jeden šekel, což byla váha stříbra odpovídající 240 zrnkům ječmene. Toto množství stříbra bylo hodnotově ekvivalentní jednomu guru (asi 1,2 hektolitru) ječmene, což odpovídalo spotřebě jednoho rolníka/dělníka za jeden měsíc. Toto množství bylo dále děleno šedesáti (dvě jídla denně v měsíci o třiceti dnech) (Hudson 2004). Všimněme si sekvence kroků, prvním je vlastní počítání zrněk ječmene, tento počet byl následně vyhlášen za ekvivalent určitého množství stříbra, tomuto množství se začalo říkat šekel, což byla vlastně nová jednotka váhy stříbra. Stát vyhlášoval ceny dalších produktů v šekelech. Tyto ceny nemusely být nutně závazné pro všechny subjekty v hospodářství, sloužily spíše jako minimální výkupní ceny při splácení dluhů denominovaných v šekelech. V době sklizní byly dluhy vyrovnány v naturáliích, vzácnými kovy se platilo spíše výjimečně.⁶⁰ Sumeřané je stejně jako obilí či bronz původně považovali především za zboží či materiál (Hudson 2004: 99–100). Odpověď na otázku, proč se právě stříbro stalo základem celého systému, lze opět hledat ve funkci, kterou plnilo při strukturaci společenských vztahů. Vzácné kovy sloužily jako symbol dominantního postavení v hierarchické společnosti. V první řadě tomu tak bylo proto, že velmi pomalu podléhají zkáze. Dalšími důvody je jejich vzácnost a rovněž jejich

---

⁵⁸ Smysl těchto objektů byl pro archeology záhadou až do 70. let 20. století. Existovala řada spekulací ohledně jejich významu, poměrně populární bylo jejich ztotožnění s figurkami pro deskové hry.

⁵⁹ Např. rozdělení dne do 24 hodin, rozdělení roku do měsíců o třiceti dnech aj.

⁶⁰ Stát nevyhlášoval pouze fixní ceny, ale i vyšší celé škály poplatků a pokut v šekelech. Tyto opět mohly být splaceny v naturáliích.

využití jako šperků z estetických důvodů. Díky své funkci pilíře celého peněžního systému se stříbro stalo i velmi dobrým uchovatelem hodnoty. Tuto funkci vzácných kovů od starověkých civilizací Blízkého východu následně v důsledku mezinárodního obchodu a válečných výbojů převzaly i indoevropské kmeny v Evropě.⁶¹

Při vzniku mezinárodního platebního prostředku (při platbách mezi politickými skupinami – kmeny, státy, říše) ve formě vzácných kovů sehrál rozhodující roli mezinárodní obchod a vyplácení tributu. Obchod ve starověku existoval z prozaického důvodu, bylo potřeba získat zdroje a zboží, které se doma nenacházelo. Tento typ obchodu existoval od nepaměti a na rozdíl od organizace způsobu produkce a rozdělování uvnitř státu lze v případě meziskupinového obchodu hovořit o existenci jisté formy barterové ekonomiky (Polanyi 2006: 61–71).

Povšimněme si jedné důležité věci – barter existoval pouze mezi skupinami, které nepodléhaly jedné politické struktuře. Pokud šlo jasně identifikovat druhou skupinu lidí jako cizí, pak nebylo potřeba dělat si starosti s politickou organizací společenských vztahů a jejich udržováním. Obchod byl chápán jako jednorázový akt bez očekávání dalších následků a potřeby udržování sociálních vazeb, proto byl barter v tomto specificky vymezeném kontextu přijatelnou formou koordinace.⁶² Přesto se i u meziskupinového obchodu vyvinula řada složitých rituálů. Důvod je prozaický. Ukázali jsme si, že existují celkem tři způsoby, jak mohou lidé nabývat materiální statky. V nové situaci, kdy instituce neposkytují připravená řešení, typicky setkání dvou politických skupin, není vůbec zřejmé, který způsob převládne. Existuje zde potenciálně obrovský problém s možným výbuchem násilí. Odtud plyne snaha i těch nejprimitivnějších společností regulovat meziskupinový obchod.⁶³ Vidíme, že barter a směna skutečně sehrály při vývoji peněz určitou roli. To však neospravedlňuje snahu neoklasických ekonomů povýšit směnu na univerzální způsob koordinace lidské aktivity. Už jsme si řekli, že podle antropologů byla hospodářská koordinace uvnitř společností organizována všelijak, jenom ne tržně. Na druhou stranu současné ekonomiky na trzích a penězích do značné míry závisí.

Mezinárodní obchod hrál v Mezopotámii ve starověku velmi důležitou roli. Oblast byla sice vysoce úrodná, avšak mimo zemědělskou produkci se jí nedostávalo prakticky ničeho ostatního od nalezišť důležitých kovů po zdroje dřeva. Byl to pravděpodobně právě sektor mezinárodního obchodu, co dalo vzniknout úroku. Úrok byl původně stanoven jako část ze zisku z karavanového obchodu, který probíhal na popud chrámové byrokracie v Sumeru a byl v praxi uskutečňován buď jejími členy,

⁶¹ To neznamená, že by Řekové, Římané a další vzácné kovy nepoužívali k různým účelům již dříve. Zcela jistě je však nepoužívali jako peníze či vůbec jako základ pro organizaci svých hospodářských systémů.

⁶² I v této oblasti se ovšem určité tradice a zvyky časem vyvinuly. Historickým příkladem je mezikmenový obchod. Novodobým příkladem jsou mezinárodní normy. Ve všech podobných příkladech platí, že meziskupinová interakce probíhá v potenciálně anarchickém mezinárodním prostředí se všemi z této skutečnosti plynoucími důsledky.

⁶³ David Graeber uvádí příklad amazonských kmenů, které při směně simulují skutečný násilný střet (Graeber 2011: 29–30).

nebo soukromými obchodníky.⁶⁴ Starověké úroky byly velmi vysoké a jejich výše byla velmi stálá (známé sazby jsou 20 % a 33 %). Praxe půjčování na úrok se z domény mezinárodního obchodu v průběhu první poloviny 3. tisíciletí př. n. l. rozšířila do celého hospodářství (Hudson 2004).

Peníze ve formě abstraktního měřítka sice jsou vynálezem politické autority, pro jejich konkrétní věcnou formu to však nutně neplatí. Rovněž různé způsoby využití peněz při koordinaci lidské činnosti nemají vždy původ ve státním rozhodnutí. Uvnitř společnosti hrál v tomto smyslu velkou roli systém různých institucionalizovaných závazků mezi jednotlivými lidmi. Z těchto závazků se po jejich převedení na peníze stal dluh. Lidé sami vůči sobě navzájem vytvářeli závazky, které kvantifikovali pomocí standardního měřítka – v Mezopotámii to byly šekely. Se zavedením šekelu jako měřítka hodnoty docházelo k postupné monetizaci čím dál větší části společenských vztahů. Více a více institucionalizovaných tradic a zvyků bylo převáděno do podoby peněžních vztahů. V dalších kapitolách uvidíme, že tento vývoj je pro nově se monetizující společnosti typický. Jeho velkou výhodou je nárůst flexibility, hospodářské efektivity a inovačního potenciálu ve společnosti. Nevýhodou je nárůst nerovnosti a sociálního napětí. Vnitrostátní spory mezi věřiteli a dlužníky následně ohrožují akceschopnost státu v mezinárodním prostředí. V Egyptě byly díky neexistenci úroku problémy poměrně marginální. V Mezopotámii se ale vážné sociální problémy objevily poměrně záhy po zavedení prvního peněžního systému. Velká část populace začala mít problémy se zadlužením. Pro pokrytí svých dluhů museli dlužníci často k věřitelům odeslat členy vlastní rodiny a v poslední instanci i sami sebe na nucené práce. Z dostupných údajů se zdá, že vzpoury nebyly příliš časté. Nicméně když už propukly, bylo jejich první cílem zničení dlužních úpisů a přerozdělení vlastnictví. Častějším řešením zadlužených obyvatel měst byl útěk a připojení se k polokočovným kmenům v horách, které byly pro sumerská města neustálou hrozbou. Sumerská elita na to zareagovala ustanovením institutu periodického odpouštění dluhů (první známé slovo ve významu svoboda pochází právě z této doby a doslova znamená návrat k matce). První doklad o vyhlášení odpuštění dluhů máme z poloviny 3. tisíciletí. Institut se udržel dalších minimálně dva tisíce let (Graeber 2011).

V průběhu staletí docházelo v mezopotámském společenském a hospodářském systému k postupným změnám. Veřejný sektor pomalu ustupoval do pozadí. Čím dál větší část hospodářské aktivity byla koordinována na soukromé bázi členy nejvyšších vrstev společnosti. Některé rodiny začaly dokonce sloužit jako velmi primitivní banky. Stříbro začalo být používáno při clearingových operacích mezi členy společenské elity. Drtivá většina vzácných kovů však zůstávala stovky, někdy až tisíce let ležet nehnuté v chrámech (Martin 2014). Tyto zásoby byly následně využity indoevropskými dobyvateli k ražbě mincí.

---

⁶⁴ Úrok byl v Egyptě pravděpodobně naprosto neznámým konceptem. Určitou roli mohla sehrát daleko větší uzavřenost egyptského hospodářství vůči okolí v porovnání s mezopotámskými říšiemi (Henry 2004).

Mezinárodní peněžní systém v době antického Řecka

Univerzální měřítko hodnoty velmi usnadňuje určení priorit při rozhodování a následnou koordinaci lidského jednání. Jedná se však o poměrně obtížnou abstraktní operaci. Jaké konkrétní kroky vedly k vytvoření peněz jako měřítka hodnoty, přesně nevíme. Ukázali jsme si hypotetický scénář vzniku prvních peněz ve starověkém Egyptě. Dva zajímavé scénáře existují i v rámci evropského kontinentu. První spatřuje možný původ peněz v platbách za způsobenou újmu, tzv. *wergeld*. Tato teorie je nejčastěji spojována s obdobím stěhování národů po rozpadu západořímské říše a my se jí budeme věnovat v další kapitole. Druhá teorie pracuje se vznikem peněz na základě postupné proměny náboženského rituálu indoevropských řeckých kmenů, na ni se podíváme nyní.

Řecká společnost v době před 7. stol. př. n. l. byla ve srovnání se svými východními sousedy na velmi primitivní úrovni rozvoje. Řekové sotva začali (znovu)poznávat písmo, neznali peníze, míra jejich obchodních vztahů s okolními civilizacemi byla velmi omezená a trh jakožto prostředek koordinace hospodářské aktivity prakticky neexistoval. Fungování hospodářského systému bylo založeno na několika institucích nejlépe zachycených v Homérově *Iliadě* a *Odyssei*. První z institucí byla forma darovací ekonomiky mezi kmenovými vůdci.⁶⁵ Dary měly např. podobu šperků, nástrojů či drahých kovů. Jejich smysl byl více politický než ekonomický, sloužily k upevňování společenských vztahů – aliancí mezi sobě rovnými vůdci komunit. Dary byly formálním stvrzením závazku jednoho vůči druhému, jejich hodnota tak byla především symbolická. Druhou institucí byla redistribuce prováděná shora. Tímto způsobem se v době války rozdělovala válečná kořist a v době míru zboží získané mezinárodním obchodem či specializovaná nezemědělská produkce jako oblečení a kovy. Forma a výše darů stejně jako podíl na kořisti či redistribuci byly tu a tam zpochybňovány. Jejich dodržování bylo na jednu stranu v případě potřeby zajišťováno prostou fyzickou silou. Na druhou stranu se většinou sporů podařilo předcházet za prvé díky relativně nízké hospodářské nerovnosti a za druhé díky egalitářskému náboženskému rituálu obětování býka, jehož maso bylo následně distribuováno rovnoměrně mezi všichni muži v kmeni (Martin 2014: 33-37).⁶⁶

Smyslem rituálu bylo zachovat soudržnost kmene při fakticky existující majetkové nerovnosti. Každý mužský člen na jednu stranu dostal stejný podíl, který vyjadřoval stejnou hodnotu každého muže pro kmen jako celek,⁶⁷ na druhou stranu se ale kvalita masa lišila podle hierarchického postavení tohoto muže v hierarchii kmene. Náboženské autority při výběru dohlížely na kvalitu poráženého kusu, čímž dopomohly stanovit první protopeněžní standard antické řecké civilizace, jímž se stal právě dobytek. Tento standard se dočkal symbolického vyjádření v podobě kusů železného

⁶⁵ Obecně mezi sobě víceméně rovnými členy společnosti.

⁶⁶ Býka k rituálnímu obětování pravidelně darovali nejbohatší členové kmene.

⁶⁷ Stejně jako jeho závazek ke kmeni.

rozně, který se k přípravě býka použil a který byl následně mezi mužské členy kmene rozdělen. Původ řeckého peněžního systému v rituálu obětování býka je dále podpořen faktem, že obrovské množství nejstarších řeckých mincí má na jedné straně vyraženu právě hlavu býka. Týká se to i prvních mincí ražených v Athénách kolem poloviny 6. stol. př. n. l. Stejně jako maso obětovaného býka a následně i kusy železného roštu byly nově vyražené mince čas od času distribuovány mezi občany polis (Seaford 2004).

Co vedlo Řeky k této transformaci jejich původně náboženské instituce v peněžní systém? Pravděpodobně to bylo působení více faktorů, mezi nimiž jsou nejdůležitější populační růst a prohlubující se hospodářské a společenské vztahy s východem. Ty vedly jak k přejímání řady východních technologií, tak k narůstající hospodářské nerovnosti uvnitř vznikajících řeckých městských států. Rostoucí populace doprovázená zvyšující se nerovností vedla k růstu sociálního napětí, které v průběhu 6. stol. př. n. l. spustilo v řadě řeckých států demokratickou revoluci.⁶⁸ Byly to právě tyto nové demokratické vlády, kdo vytvořil první peněžní systém založený na mincích. Nově vzniklá athénská demokratická vláda pravděpodobně chtěla své postavení na jednu stranu legitimizovat skrze tradici obětování býka, jejíž faktický význam pomalu upadal.⁶⁹ Na druhou stranu volbou stříbra jakožto základu pro nový systém usilovala o oslabení postavení místní oligarchie. Vzácné kovy byly totiž až do této doby jedním ze symbolů aristokratického postavení (Graeber 2011: 187–188). Z dnešního úhlu pohledu je to velmi paradoxní situace – vzácné kovy byly využity jako základ peněžního systému demokratickou vládou proto, aby nahradily dosavadní postavení elit.

Kde se však vzala myšlenka nahradit kusy železného roštu mincemi? Mincovní technologie byla do Řecka importována ze sousední Lýdie. A právě Lýdie je prvním místem západní civilizace, kdy se spolu s prvními mincemi na přelomu 7. a 6. století př. n. l. objevily první skutečné trhy. Cesta k tomuto zásadnímu přelomu nebyla jednoduchá. Pro provádění každodenních tržních transakcí za použití fyzické formy peněz bylo potřeba existující abstraktní měřítko hodnoty (peníze) zvané např. šekel vyjádřit v konkrétní formě (např. podepsaná hliněná tabulka, papír nebo mince) a zajistit jejich unifikaci. Navíc relativní hodnota peněžní jednotky musela odpovídat hodnotě kupovaného zboží (pokud vámi vydané peníze měly hodnotu 100 šekelů a hodnota kozy byla 1 šekel, tak se dalo stěží předpokládat, že lidé budou peníze používat při každodenních transakcích). Obě podmínky byly splněny díky vynálezu mincí. Skutečný účel prvních mincí nám zůstane asi navždy skryt. Je téměř jisté, že mince nebyly vynalezeny proto, aby splnily podmínky pro univerzální prostředek směny. Zdá se pravděpodobné, že první protomince nebyly raženy státy, nicméně

⁶⁸ Demokracie však byla oproti dnešnímu pojetí omezena pouze na muže – občany polis. Většina obyvatel (ženy, otroci) měla velmi omezená práva.

⁶⁹ Řecké slovo pro peníze bylo nomisma, které je odvozeninou slov s významem „rozdělit“, „dát každému, co mu náleží“ či „to, co je přiděleno nebo přináležející“ (von Reden 2003: 177).

státy tuto praxi velmi rychle zmonopolizovaly pro sebe.⁷⁰ Lýdské mince byly nejprve raženy z přírodně se vyskytující slitiny zlata a stříbra (elektrum). Měly několik tříd vah, naprosto nepředvídatelný poměr zlata a stříbra ve slitině a nesly velmi různorodé symboly (Eagleton a Williams 2011). Nejpravděpodobnější vysvětlení je, že představovaly jinou formu personalizovaného závazku, tj. byly pouhou variací v rámci do té doby existující darovací ekonomiky. Po monopolizaci státem ale získaly jasné určení. Jedna z teorií hovoří o tom, že je lýdští králové používali k vyplácení žoldněských armád (Ingham 2004: 27).⁷¹ Jinými slovy mince vznikly, protože představovaly efektivnější způsob zajišťování koordinace při podpoře jednání politických autorit – používání organizovaného násilí směrem dovnitř a především vně státu.⁷² Z toho samého důvodu politické autority cíleně podpořily transformaci peněz a vznik jejich nové funkce – prostředku směny.⁷³

Funkce peněz jako prostředku směny se mohla vyvinout následujícím způsobem. Lýdský král vydal minci dokládající jeho konkrétní závazek. Svému závazku mohl dostát dodáním zboží, které mohl získat např. otrockou prací, kořistnickým tažením nebo naturální odvodovou povinností. Vlastník mince ji k určitému datu předložil a král mu za ni vydal slíbené zboží (vykonal slíbený úkon). Je zřejmé, že na straně věřitele zde existuje podnět za určité situace přímo vyměnit minci za zboží od jeho prvotního dodavatele (např. zemědělce). Na druhé straně je pro krále výhodnější akceptovat minci od daňově povinného subjektu (či jako administrativní poplatek, případně tribut), než kdyby měl sloužit jako de facto zprostředkovatel mezi ním a jejím původním majitelem. V určitý okamžik se vládce může rozhodnout přijímat v rámci daňové povinnosti mimo naturálie i vlastní vydané mince, tímto způsobem smaže svůj závazek/dluh. Pokud bude v oběhu dostatečné množství mincí, lze předpokládat, že se

⁷⁰ Je potřeba upozornit, že naše představa veřejného a soukromého prostoru může být od té starověké velmi odlišná. Pokud by byly první mince raženy vazalem místního krále ze své vlastní vůle, jednalo by se o akt politické autority, nebo o akt soukromníka?

⁷¹ V současné době můžeme jen spekulovat nad tím, nakolik využití prvních mincí pro vyplácení žoldněských armád souvisí s první známou sociální krizí řeckého světa. Známé Solonovy reformy ze začátku 6. stol. př. n. l., jejichž cílem bylo mj. snížení zadlužení athénských občanů, reagovaly na rostoucí vnitrosociální konflikt, v jehož důsledku řada občanů polis upadala do otroctví, či se před otroctvím snažila uprchnout. Právě tyto uprchlíci mohli tvořit základ prvních žoldněských armád, které vznikaly přesně v této době v Lýdii a které byly z největší části sestavovány právě z Řeků. Řečtí vojáci mohli tímto způsobem získat prostředky na vykoupení sebe a svých blízkých. Lýdští králové používali mince především v hospodářských vztazích se svými řeckými sousedy.

⁷² O skutečném původu mincí můžeme jen spekulovat. Zřejmě původně vznikly za jiným účelem, než je organizace násilí – sloužily jako dary s „podpisem“ darujícího. Mohly být součástí věna, vyjádřením úcty či potvrzením statutu. Ať tak či onak, jejich původním posláním bylo udržovat určité společenské vztahy (Graeber 2011: 60). Jejich využití státem za účelem organizace společnosti by tak bylo až odvozeným jevem, stejně jako jejich využití v tržních transakcích. Tržní transakce z definice abstrahuje od jakýchkoli společenských vztahů mimo směnu samotnou.

⁷³ Mince samozřejmě měly i náboženský rozměr, největší nálezy nejstarších mincí byly učiněny v místech starověkých chrámů. Lýdský král daroval velké množství mincí spojeneckým řeckým městům, které je distribuovaly rovným dílem mezi své občany. Je charakteristické, že některé mince nesou zároveň znaky Iva – symbol lýdských králů – a býka – symbol egalitářského náboženského rituálu Řeků (Eagleton a Williams 2011).

stanou preferovaným prostředkem pro plnění daňové povinnosti a v souvislosti s tímto rovněž preferovaným prostředkem směny. Musí však splnit důležitou podmínku. Hodnota mincí musí být vyšší než hodnota materiálu, ze kterého jsou vyrobeny. Pokud by tomu tak nebylo, lidé by je raději využili jako materiál než jako peníze (Innes 1913: 380). Lýdie byla prvním místem starověkého světa, kde se kolem nově vzniklé formy peněz rozvinuly opravdové trhy tak, jak si je představujeme dnes. Pro vládcce bylo mnohem jednodušší nakoupit potřebné prostředky na trhu pomocí vlastních „dlužních úpisů“ (mincí), které následně v rámci daňové povinnosti vybral zpět, než kdyby musel složitě zajišťovat výběr naturální daně. Peníze jako prostředek směny, trhy a profesionální armády jsou instituce, které se vzájemně podporují, historicky to jsou instituce sloužící primárně potřebám politické autority, tedy především státu.

Již první mince vydávané řeckými městskými státy měly v rámci dosahu politické moci státu vyšší hodnotu, než byla hodnota materiálu, ze kterého byly vyrobeny. Tento fakt byl pro současníky zpočátku velmi matoucí. Richard Seaford ve své knize spekuluje, že to byly spekulace ohledně podstaty prvních peněz a jejich vztahu k polis, co stojí za rozkvětem klasické řecké filozofie (Seaford 2004).⁷⁴

Řekům se díky zavedení peněžního systému založeném na mincích povedl velký krok kupředu k ustanovení tržního hospodářství. Díky mincím došlo k obrovskému nárůstu hospodářské a společenské flexibility. Do vzniku řeckého peněžního systému byly pohledávky a závazky pevně navázány na osobu věřitele a dlužníka. Mezopotámské politické autority zajišťovaly existenci účetních standardů a vymáhání smluv, ale jejich úroveň společenské technologie neumožňovala tvorbu peněz jako přenositelného dluhu, s jehož pomocí mohou hospodářské subjekty anonymně vstupovat do vztahů věřitele a dlužníka jak vůči sobě navzájem, tak vůči společnosti jako celku. Právě to se podařilo Řekům. Mince mohly být použity jako uchovatel hodnoty – zajišťovaly nárok na větší část hospodářské produkce, než mohlo být získáno za samotné stříbro v minci obsažené, měly hodnotu samu o sobě do jisté míry nezávisle na materiálu, ze kterého byly vyrobeny. Byly skutečně prvním téměř univerzálním prostředkem směny (Ingham 2004).

Jakkoli to z dnešního pohledu může znít neuvěřitelně, peníze byly jednou z hlavních zbraní demokratických vlád vůči tradiční oligarchii. Díky tomu, že peněžní systém byl plně v moci státu, demokratické vlády aktivně podporovaly transformaci do té doby institucionalizovaných společenských vztahů do peněžní podoby.⁷⁵ Placení vojáci a námořníci byli loajální vládě, nikoli svému patronu, jak bylo zvykem dříve. S postupující monetizací jednotlivých sfér hospodářského a společenského života byl stát schopen přímo ovlivňovat čím dál větší množství lidského jednání a využívat pro své účely čím dál větší množství zdrojů. Praktiky athénskému státu se rozšířily do

⁷⁴ První známí filozofové pocházejí z Milétu, místa, které mělo velmi úzké vazby s Lýdií, a rovněž místa, kde se v rámci řeckého světa poprvé prosadily mince a trhy.

⁷⁵ Aristokraté se nejprve penězům snažili vyhýbat, oprávněně je považovali za nástroj demokratických vlád určený k podkopání jejich vlivu.

řady ostatních částí známého světa a až v důsledku těchto dvou událostí lze hovořit o vzniku mezinárodního měnového systému, ovšem omezeně a pouze v určitém civilizačním pásmu.⁷⁶

Athény v systému získaly dominantní postavení, můžeme je charakterizovat jako systém vynucené hegemonie. Athény své postavení budovaly minimálně již od Solónových reforem. Solón v Athénách zavedl typickou merkantilistickou politiku, která ve svém důsledku pravděpodobně vedla k vybudování přebytkové obchodní bilance.⁷⁷ Athény si díky své merkantilistické obchodní politice a rostoucímu bohatství postupem času vybudovaly malé impérium. V rámci jimi kontrolovaného hospodářského prostoru zakázaly oběh cizích mincí. To jim umožnilo vytvořit dobře fungující kvazifiskální systém, kdy na jedné straně vybíraly tribut od jim podřízených městských států (případně spojenců) ve své měně, případně vzácných kovech, a na druhé straně využívali svou měnu při platbě za zboží a služby poskytované jejich vazaly/spojenci (Martin 2014). Tímto způsobem se jim podařilo vytvořit a udržovat v chodu vojenskou mašinerii značně převyšující zdroje vlastních Athén.

Toto první velké spojení moci a peněz v mezinárodním prostředí ale mělo své hranice. Athénská peněžní moc sahala pouze tam, kam sahal athénský politický vliv. V oblasti mimo tento vliv byly athénské mince opět používány jako jedna z forem stříbra a měly stříbru odpovídající hodnotu. Takže např. obchod mezi Athénským spolkem a Egyptem, při kterém Athény vyvážely stříbro, měl de facto podobu barteru (Eagleton a Williams 2011: 20–21).⁷⁸ Názornou ukázkou možností a zároveň limitů nového spojení mezi státem, penězi a mocí byla peloponéská válka mezi Athénami a Spartou. Sparta si na rozdíl od Athén uchovala svou aristokratickou formu vlády a v upravené formě v ní převládal i původní způsob organizace hospodářství. Peníze ve Spartě se nedostaly za své počáteční stadium kusů železa určených ke specifickým náboženským a společenským účelům. Její podíl na zahraničním obchodě byl mnohem nižší, obyvatelé města pohrdali athénskou posedlostí zlatem a stříbrem. Pro utužení soudržnosti obyvatel města ve Spartě vznikly další instituce (specifická politická ústava, společná výchova dětí aj.), v jejichž důsledku se ze Sparty stala obávaná vojenská mocnost (Martin 2014: 158–160).

I Sparta si vybudovala silný spojenecký spolek, obchodní toky v jeho rámci však pravděpodobně byly mnohem méně významné a spíše se jednalo o tributární vztah

⁷⁶ Paradoxně to byly obchodnické národy jako Fénici, kdo ve Středomoří přejal peněžní formu mincí jako téměř poslední (Graeber 2011: 227). Přesný opak toho, co předpokládá převládající teorie peněz v ekonomii.

⁷⁷ Přesná čísla samozřejmě nejsou k dispozici, nicméně existují některé důležité indicie. Za prvé, Solón zakázal vývoz potravin a dovoz luxusního zboží, naopak zvýhodnil vývoz oliv a výrobků s vyšší přidanou hodnotou. Jedná se o obdobnou formu politik, kterou později v začátcích své expanze zavedly prakticky všechny další obchodní velmoci od Holandska přes Anglii po USA (Chang 2007). Za druhé, v době Solónových reforem byla řada občanů polis prodána do otroctví do zahraničí, případně měla vysoký zahraniční dluh. Athénský stát se je po zavedení reformy naopak snažil ze zahraničí vykoupit.

⁷⁸ Historikové takto usuzují na základě faktu, že Egypt té doby ještě mince nepoužíval a v Egyptě nalezené řecké stříbrné mince jsou obvykle smíchány s dalším stříbrem nejrůznějších forem.

v naturálních či vojenské pomoci. Peloponéská válka byla dlouhým a krvavým konfliktem, ve kterém obě strany využívaly své výhody, které ale několik let nevedly k žádnému výsledku. Sparta vládla na zemi, ale bez námořnictva nebyla schopna dobýt dobře opevněné Athény ani narušit jejich zásobování z moře. Athény vládly na moři, nicméně jejich hospodářská blokáda Sparty protivníkovi vzhledem k nastavení jeho hospodářského systému příliš neublížila. Peněžní bohatství Athén v tomto případě narazilo na své meze. Na druhou stranu pro porážku Athén na moři potřebovala Sparta vybudovat loďstvo. Získat přístup ke znalostem a zdrojům z monetizované ekonomiky mimo politický vliv Sparty bylo možné pouze s využitím peněz. Konečné vítězství Sparty přineslo až její rozhodnutí využít finanční pomoci Peršanů k vybudování vlastní válečné flotily (Eagleton a Williams 2011: 34). Paradoxním výsledkem války bylo, že se Sparta zapojila do existujícího peněžního systému a začala v tomto směru provádět i vnitrostátní hospodářské reformy.

Převaha Sparty netrvala dlouho, po několika dalších válkách ovládli Řecko Makedonci. Výboje Alexandra Makedonského pak znamenaly rozšíření řeckého peněžního systému do většiny tehdy známého světa včetně Egypta. V průběhu dobovačné války se mu podařilo ukořistit obrovské množství zlata a stříbra z mezopotámských chrámů. Jejich přeměna v mince v tak krátké době vedla k jednomu z prvních zaznamenaných období vysoké inflace. Což je problém, se kterým několik staletí bojovala nově nastupující velmoc starověkého světa – Římané.

Římská hegemonie

Z období vývoje Říma před 3. stol. př. n. l. máme pouze kusé informace, nicméně na základě řady indicií můžeme usuzovat, že postupný vývoj směrem k peněžní ekonomice byl v hlavních rysech velmi podobný tomu řeckému. Římské slovo pro peníze, pecunia, se vyvinulo ze slova pro dobytek, pecus (Eagleton a Williams 2011: 39), což ukazuje na vazby na indoevropský rituál obětování býka, jehož účelem bylo zachovat soudržnost kmene. Z prvních staletí vývoje římské republiky pocházejí nálezy uschovaných nezpracovaných kusů bronzu, což silně naznačuje existenci podobné formy darovací ekonomiky jako u jejich indoevropských řeckých sousedů. Římská administrativní jednotka váhy – as – vyjadřovala v první řadě množství bronzu a sloužila jako primitivní měřítko hodnoty u vybraných komodit. I první známé mince ražené v Římě jsou z bronzu, z jejich omezeného množství lze usuzovat na jejich ekonomicky poměrně omezenou roli. Víme, že jejich hodnota byla určitě o dost vyšší, než byla hodnota materiálu v nich obsaženém (Eagleton a Williams 2011). Role peněz postupem času narůstala. Hybatelem tohoto procesu bylo stanovování závazků v cenách, mohli za tím být jak soukromníci, tak stát. Římský občané mohli sami v průběhu času převádět více a více nepeněžních institucionalizovaných společenských závazků na peníze, rovněž stát mohl stanovit peněžní platbu jako alternativu k dřívějším povinným hospodářským, náboženským či vojenským

odvodům. Ať tak či onak, římská společnost byla postupem času monetizována podobně jako ta řecká.

Římané používali odpradáva i vzácné kovy, ale poměrně zřídka, a nikoli ve formě peněz. Sloužily jako šperky, ve formě náboženských darů byly akumulovány v chrámech a byly používány v zahraničním obchodě. Zdá se, že prohlubující se vztahy se zahraničím v důsledku římských výbojů do jižní části Apeninského poloostrova z první poloviny 3. stol. př. n. l., byly hlavním důvodem pro ražbu prvních stříbrných mincí. Ty pravděpodobně sloužily k zajištění zásobování římských armád v oblasti, kde převládaly řecké městské státy. Protože jejich účelem bylo využití v de facto zahraničním obchodě v oblasti, která v té době ještě nebyla pod politickou kontrolou Říma, tak se hodnota těchto mincí příliš nelišila od hodnoty stříbra samotného. Zásadní reformu zažil římský peněžní systém až v průběhu druhé punské války (218–201). Bronzové mince byly postupně nahrazeny stříbrným římským dinárem, který od té doby sloužil jako standardní platební prostředek a v průběhu císařství se z něj stalo i hlavní měřítko hodnoty. V prvotních stadiích peněžního vývoje republiky byl ale pevně stanoven směnný poměr mezi dinárem a asem (Burnett 1987).⁷⁹

Římská říše byla zodpovědná za monetizaci velké části Evropy. V prvních fázích vývoje říše byl vybudován dobře fungující fiskální systém. Itálie a vybrané enklávy v koloniích odváděly pouze minimální, nebo dokonce vůbec žádné daně. Ostatní provincie odváděly tribut v naturáliích a především v penězích. Centrum říše tento tribut využívalo jednak k financování veřejných staveb, včetně rozsáhlé silniční sítě, a za druhé tímto způsobem financovalo státní administrativu a především armádu. Vzhledem k tomu, že velká většina jednotek byla umístěna na hranicích říše, byla v této oblasti utracena i většina žoldu, který opět umožnil místnímu obyvatelstvu odvádět daně centru (Katsari 2008). Tento důmyslný systém finančních toků umožnil Římu v době největší slávy udržovat v poli statisícové armády, věc v Evropě až do 19. století naprosto nevídaná.

Římané až do konce 3. stol. n. l. příliš nezasahovali do fungování místních hospodářských a administrativních systémů. Z tohoto důvodu po poměrně dlouhou dobu obíhaly v rámci říše různé typy mincí. Ještě před standardizací systému státní správy za císaře Diokleciána koncem 3. stol. n. l. je však oficiální římské mince téměř úplně vytlačily. Určitou výjimkou jsou bronzové mince, které byly za císařství opět populární, ale působily především lokálně a sloužily jako místní prostředek směny s omezeným dosahem působnosti.⁸⁰ Po celou dobu existence impéria existovaly hluboké rozdíly mezi západní a východní polovinou říše. Zatímco bohatá východní část byla monetizována již před jejím dobytím Římem, západní část byla monetizována prakticky až s expanzí hranic římské říše a monetizace celkově dosahovala mnohem nižší úrovně, venkov zde využíval peníze velmi omezeně. Existovala velká nerovnost

⁷⁹ Bronzové mince se ve větším objemu znovuobjevily za císařství, měly však pouze lokální působnost.

⁸⁰ Emise lokálních peněz s omezenou působností a pevným poměrem k oficiální účetní jednotce je v době nedostatku oficiálních peněz vydávaných státem poměrně častým jevem.

mezi úrovní zdanění na východě a na západě. Bohatší východní část tak de facto trvale dotovala její západní polovinu, čímž se zároveň dařilo zachovávat hospodářskou stabilitu říše. Tento finanční tok se stal ještě důležitější od 3. stol. n. l., poté co byly vyčerpány stříbrné doly v dnešním Španělsku. Konečné rozdělení říše začátkem 5. stol. n. l. znamenalo de facto ukončení této redistribuce a západní část velmi brzy po rozdělení podlehla nájezdům germánských kmenů (Bowman, Garnsey a Cameron 2008: 363).

Řím měl při správě svého peněžního systému dva opakovaně se objevující problémy, které známe velmi dobře i z dnešní doby. Prvním byly dluhové krize, tím druhým byla inflace. Oba vedly k hospodářským problémům, způsobily značné omezení vnitrostátní soudržnosti a podkopávaly schopnost státu vzdorovat vnějším hrozbám.

Dluhové krize

O dluhových krizích jsme se již několikrát zmínili. V případě Egypta pravděpodobně nepředstavovaly po většinu jeho existence závažnější problém, starověké mezopotámské civilizace je naopak velmi dobře znaly a řešily institucionalizovaným periodickým odpouštěním dluhů. Dluhové krize byly jednou z hlavních příčin demokratických revolucí v řeckých městských státech. Kvůli přijatým institucionálním změnám ale následně nebyly zdaleka nebezpečné tak, jako předtím v Babyloně či později v Římě. Athény měly silně redistribuční politiku jako vnitrostátně, tak především mezinárodně, díky které si mohly dovolit vysoké veřejné výdaje. Athénské obyvatelstvo se tak příliš nezadlužovalo, nemělo důvod. Ve Spartě se díky silně svázanému peněžnímu systému ani příliš zadlužovat nešlo.

Římské dluhové krize byly výjimečné svým rozsahem a mírou dopadu na obyvatelstvo. Byly také hlavní příčinou krize pozdní republiky, která následně vyústila ve vznik císařství. V důsledku masivní válečné kořisti a vysokého tributu uvaleného na poražené v průběhu punských válek a válek s řeckými státy byla římská ekonomika zaplavena obrovským množstvím vzácných kovů. Tato záplava usnadnila monetizaci hospodářství, avšak přinesla s sebou pouze minimální inflaci.⁸¹ Tato finanční injekce podle některých autorů naopak podpořila hospodářský růst v oblasti (Kay 2014). Jedním z důvodů nízké inflace byl odliv vzácných kovů v podobě půjček do zahraničí. Tento zahraniční kapitálový tok vedl v průběhu první poloviny prvního století k dlouhým válkám s Mirthiadem VI., králem Pontu. Řím si v průběhu 2. stol. př. n. l. podmanil většinu řeckého světa. Poražené řecké státy musely na jedné straně odvádět tribut, na druhé straně se dále zadlužily u římských bankéřů. Výsledkem bylo vzrůstající napětí v oblasti a rostoucí nenávisť k Římanům. Mirthiadés se rozhodl využít situace a postavil se do role osvoboditele Řeků od římského jha. Válka vypukla v roce

---

⁸¹ Výjimkou bylo luxusní zboží dovážené ze zahraničí a ceny domů v žádaných lokalitách, zboží typicky poptávané elitami.

88. př. n. l. a v první fázi vedla k praktické likvidaci římského obyvatelstva v Malé Asii (asi 80 000 lidí). Římanům trvalo čtvrt století, než Mirthiada úplně porazili. Ukážeme si, že tento scénář se v mezinárodním systému pravidelně opakuje. Poražená země, na kterou je uvalen tribut (či reparace) si na splátky díky nepříznivému hospodářskému vývoji půjčí u vítěze. Krátkodobá úleva však z dlouhodobého hlediska vede k ještě větším problémům se splácením a nárůstu mezinárodního napětí, které v konečném důsledku vyvrcholí dalším válečným konfliktem.

Zahraniční finanční operace vedly v Římě nejprve ke vzniku prvních předchůdců bank, které se následně začaly čím dál více orientovat na domácí hospodářství. Řekli jsme si, že některé základní operace bankovního charakteru existovaly již v Mezopotámii. V Řecku k nim díky vzniku mincí přibyla i směnárská činnost. Její podstatou byla směna jednotlivých měn městských států, kterou potřebovali obchodníci při obchodu s místními obyvateli. Řecké banky prováděly i úvěrové operace, nicméně tyto nebyly příliš rozsáhlé a vztahovaly se především k financování zahraničního obchodu.^{82, 83} Římské banky začaly původně, stejně jako ty řecké, především jako směnárny. Později začaly poskytovat jak obchodní, tak i spotřebitelské úvěry. Římané postupem času pravděpodobně jako první ve významném rozsahu zavedli bankovníctví částečných rezerv (Andreau 1999). Ústřední úlohu při vzniku částečně krytého bankovníctví sehrály směnky a římské právo. Římané vytvořili propracovaný právní systém, který je v mnoha ohledech vzorem pro řadu v současnosti existujících právních řádů. Jedním z jeho důležitých znaků je vymezení soukromého vlastnictví a pečlivá úprava smluvních vztahů. Takovýto systém dopomohl ke vzniku dlužních úpisů, které začaly kolovat v římském hospodářství (Martin 2014: 81–82). Bankovní systém nebyl po dlouhou dobu nijak zásadněji regulován státem. Dlužní úpisy vydávaly ve prospěch svých klientů známé, vážené a bohaté osobnosti se zkušenostmi s finančními operacemi, což byli v první řadě směnárníci, ze kterých se tím stali bankéři. Díky tomu, že směnky začaly postupem času v římském hospodářství obíhat podobně jako mince, mohli bankéři postupem času vydávat větší množství dlužních úpisů, než měli reálně k dispozici mincí. Tímto způsobem vlastně zvyšovali nabídku peněz v hospodářství. Celý mechanismus mohl fungovat dotud, dokud bankéři byli schopni zajistit splácení půjček. Toho bylo možné dosáhnout pouze pečlivým managementem mezi příjmy z pohledávek a výdaji na splácení závazků. Takovýto management se brzy ukázal být značně náchylný ke krizím z důvodu existence systémového rizika. V důsledku vzájemné provázanosti věřitelů a dlužníků a stanovení pevných termínů splácení mohla insolvence většího množství důležitých dlužníků způsobit dominový efekt a rozpad celého systému. To se také opakovaně dělo.

⁸² Byl to právě zahraniční obchod, co zapříčinilo začátek obnovy bankovníctví v Evropě vrcholného středověku.

⁸³ Úrokové sazby byly poměrně vysoké, kolem 12 %. Věřitel nicméně nesl celé riziko operace (Eagleton a Williams 2011: 35).

První poměrně dobře známá rozsáhlá dluhová krize měla ale ještě více co do činění se zahraničním dluhem než s domácí dluhovou bublinou. Útok Mirthiada v roce 88 př. n. l. vyvolal v Římě paniku. Velké množství Římanů půjčilo značné částky do zahraničí, tyto dluhy se nyní staly nedobytnými a řada římských bankéřů nebyla schopna splácet své závazky. Následoval klasický scénář dluhové krize. S rostoucím počtem bankrotů se začala ztrácet důvěra v celý finanční systém. Lidé se houfně zbavovali dlužních úpisů a začali při platbách požadovat hotovost.⁸⁴ Věřitelé se dožadovali okamžitého splacení svých pohledávek, což dlužníky vedlo k masivnímu rozprodeji jejich majetku. To způsobilo obrovský převis nabídky nad poptávkou na trhu nemovitostí, jejímž výsledkem byl prudký pád cen. Pád cen nemovitostí nicméně snižoval schopnosti dlužníků splácet své dluhy a vedl k dalšímu prohloubení krize. Propukla jedna z prvních dluhových spirál. Finanční krize vyostřila už tak rostoucí napětí mezi jednotlivými vrstvami v římské společnosti. Krátce po propuknutí finanční krize v roce 88 př. n. l. propukla i občanská válka, v níž se proti sobě postavili populárové, což byli povětšinou dlužníci z řad římských aristokratů (patricijů) podporovaní chudými měšťskými vrstvami, a optimáti, což byla většina římských patricijů, kteří zastupovali zájmy věřitelů. Populárové zpočátku vítězili a v roce 86 př. n. l. zavedli reformu, v jejímž důsledku došlo k odpuštění 75 % všech dluhů. Vzhledem ke značnému propadu cen lze předpokládat, že věřitelé v reálném vyjádření i přes odpuštění tří čtvrtin dluhů a restrukturalizace zbylých 25 % v důsledku této reformy příliš neutrpěli (Barlow 1980: 216).

Konečné vítězství optimátů v první občanské válce nepřineslo trvalé řešení. Spory mezi dlužníky a věřiteli stály za politickou krizí v letech 64–62 př. n. l. a výrazně dopomohly i ke konečnému pádu republiky. Caesar sám patřil před svým galským tažením k největším dlužníkům v Římě. Jeho pokus o podrobení Galie byl podobně zoufalým (a nezákonným) pokusem o získání prostředků na pokrytí dluhů jako Cortézův útok na říši Aztéků o více než patnáct století později. Domácí dluh se v tomto případě ukázal být významnou motivací pro provádění agresivní zahraniční politiky. Caesar po svém vítězství v občanské válce čelil dluhové krizi velmi podobné té z let 88–86 př. n. l. a řešil ji podobným způsobem – vrácením relativní výše pohledávek a závazků na předkrizovou úroveň. I když konkrétní mechanismus se lišil. Místo redukce dluhů tak, aby byly v souladu s novou úrovní cen nemovitostí, se rozhodl stanovit cenu nemovitostí při vyrovnání dluhů arbitrárně na předkrizovou úroveň. Dalším z opatření byl zákaz držení více než 60 000 sesterciů v hotovosti. Smyslem tohoto opatření bylo zabránit hromadění peněz a jejich zpětné vypuštění do oběhu, které mělo zastavit deflační tlaky v hospodářství. Caesara nakonec potkal osud předchozích římských reformátorů a byl zavražděn. Jeho synovec Oktavián ukončil období občanských válek de facto vítězstvím populárů, ustanovil novou

⁸⁴ Lidé nově získanou hotovost navíc hromadili a snižovali své výdaje, což vedlo k snížení množství peněz v oběhu a dále podpořilo deflační tendence v hospodářství. Ve společnosti došlo k masivnímu nárůstu tzv. preference likvidity.

formu vlády zvanou principát a republiku tak de facto přetransformoval v císařství (Boatwright, Gargola a Talbert 2004).

Hlavním problémem republiky byla skutečnost, že strany zápasící o moc ve státě byly samy účastníky sporu mezi věřiteli a dlužníky. To se změnilo s nástupem principátu. Zásadní odlišností dnešního peněžního systému a toho římského je neexistence veřejného dluhu v dobách Říma.⁸⁵ To státu, poté co se republika změnila na principát, umožnilo fungovat jako nestranný arbitr při řešení sporů mezi věřiteli a dlužníky. Příležitost k tomu dostal již za Tiberia, druhého císaře říše. Dluhová krize v letech 32–33 n. l. měla opět více příčin, ale poměrně obvyklý průběh (Thornton a Thornton 1990). Řada půjček v různých částech říše se ukázala jako nedobytné, to vedlo k problémům několika římských bankovních domů. Došlo ke klasickému runu na banky, výrazně vzrostla poptávka po hotovosti, začaly klesat ceny nemovitostí, což dále zhoršilo situaci dlužníků, kteří svými nemovitostmi ručili. Tiberius se nejprve pokusil krizi řešit regulací, která de facto stanovovala, jakou část ze svého bohatství mohou věřitelé půjčit, čímž vlastně stanovil jednu z prvních regulací kapitálové přiměřenosti. Vzhledem ke stávající míře zadlužení tato regulace situaci ale naopak zhoršila, protože věřitelé se snažili vybrat ještě více svých dosavadních dluhů, aby dostali požadavkům nově vymáhaného zákona. Tiberius nakonec zákon odvolal a celou krizi vyřešil operací podobnou té, kterou zvolily USA v průběhu finanční krize v roce 2008. Kvantitativní uvolnění mělo v jeho případě podobu nákupu půdy (aktiv) za nadhodnocené ceny za státní peníze a snížení úrokové sazby na 0 % na tři roky. Se změnou režimu z republikánského zřízení na principát se začala měnit i pozice státu v římském hospodářství. Narůstala role administrativního aparátu a armády při správě říše. Zvětšovala se i míra přerozdělování a výše sociálních programů. V důsledku tohoto vývoje přestávaly mít soukromé dluhové krize podobu zadlužení jedné části populace vůči druhé, ale spíše začaly nabírat podoby zadlužení určitých částí populace vůči státu. Zatímco v případě dřívějších dluhových krizí římský stát většinou odmítal sankcionovat jakékoli odpouštění dluhů, v případě zadlužení vůči státu bylo takové řešení využíváno poměrně často (Andreau 2012). Systém se zpočátku projevil jako nesmírně efektivní a římská říše zažívala v průběhu prvních dvou staletí nového letopočtu období největšího rozkvětu.

Inflace

V důsledku politických a hospodářských změn za principátu ustoupily problémy s dluhovými krizemi od druhé poloviny 1. stol. n. l. do pozadí. Od konce 2. stol. n. l. je vystřídaly problémy s inflací. Povrchní interpretace římské inflace konce 2. a především druhé poloviny 3. století spojuje růst cen se snižováním množství vzácných

⁸⁵ Naprostou výjimkou byl dluh z období největší krize republiky v období druhé punské války s Hannibalem. Ten dluh měl však specifickou podobu povinných, nicméně vratných odvodů státu (Andreau 2012).

kovů v římských mincích. Tato interpretace vychází z problematické metalistické teorie peněz a má i v případě římské hyperinflace řadu problémů. V první řadě, ke snižování obsahu stříbra v římských mincích docházelo už od poloviny prvního století našeho letopočtu, aniž by se to projevilo na růstu cen. Za druhé, v historii existují období vysoké inflace i v situaci, kdy k žádnému snižování obsahu vzácných kovů nedochází. Příkladem je Evropa raného novověku, kdy je inflace dávana do souvislosti s masivním přílivem zlata z Nového světa. Tato událost sice může zpochybňovat tezi o vztahu mezi ryzostí mincí a inflace, ale zase na první pohled nahrává tezi, podle které k inflaci jednoduše vedlo zvětšení množství peněz v oběhu. Nicméně, a to je za třetí, my jsme si již ukázali, že masivní příliv vzácných kovů a s ním spojený nárůst peněz v oběhu v průběhu 2. století v Římě k žádnému podstatnějšímú růstu cen nevedl. Pro pochopení římské hyperinflace je proto potřeba zvážit i jiné faktory než ryzost mincí a množství peněz v oběhu (Ingham 2004).

Hlavní příčinou růstu cen byl nesoulad mezi nároky státního aparátu a možnostmi hospodářství tyto nároky uspokojit. Římské veřejné výdaje byly v dobách republiky poměrně nízké. Částečně to bylo způsobeno omezeným byrokratickým aparátem a nízkými sociálními výdaji. Daleko větší roli ale hrál způsob organizace vojenské mašinerie. Vojenská služba měla podobu povinné participace každého občana s určitou úrovní majetku, přičemž čím větší majetek byl, tím větší vybavení si musel pro sebe zajistit. Tímto způsobem byla na jednu stranu zajištěna de facto částečná redistribuce majetku (bohatší v době války přispívali více) a na druhou stranu obrana státu jeho občany, kteří měli ve válce nejvíce co ztratit, zvyšovala disciplínu vojska. Ta byla dále utužována různými opatřeními jako např. nařízením, podle kterého byl římský voják v případě zajetí prohlášen za mrtvého, byla přečtena jeho vůle a majetek byl rozebrán. Zajetí bylo považováno za zradu, a pokud se voják dostal na svobodu, musel začít od začátku (Graeber 2011: 213).

Obrovské válečné ztráty za druhé punské války, neustálé válčení v průběhu 2. století př. n. l. a narůstající hospodářské problémy drobných vlastníků půdy, kteří nesli většinu tíhy bojů, vedly k redukci množství mužů, na které se vztahovala vojenská povinnost. Rostoucí příjmová nerovnost a zadlužení vyvolávaly sociální napětí. Reformy bratří Gracchů z druhé poloviny 2. stol. př. n. l. zaměřené na vyřešení tohoto problému neuspěly a oba bratři byli zavražděni. Po drtivé porážce od Kimbrů v roce 105 př. n. l., která spolu s porážkami v předchozích letech znamenala ztrátu přes 100 000 mužů, se situace stala neudržitelnou. Došlo k reformě stávajícího systému. Vojáci byli nově povoláváni ze všech vrstev obyvatelstva a za službu dostávali žold. Tím se naprosto změnily vojensko-hospodářské vztahy v Římě. Na jednu stranu se částečně podařilo řešit problémy s rostoucí příjmovou nerovností – daně určené k financování armády sloužily jako forma redistribučního programu. Na druhou stranu odlišná sociální situace v Římě ve srovnání s Athénami vedla k tomu, že vojáci začali být postupně více loajální svým velitelům, od kterých dostávali žold, než římskému státu. Tedy přesný opak toho, k čemu došlo v Athénách. Římský systém založený na profesionálních armádách se zpočátku ukázal být velmi úspěšným a římská moc rost-

la. V dobách největší slávy byla říše schopna z veřejných výdajů vyplácet nejen státní armádu, ale rovněž nejrůznější sociální programy. Problémy se dostavily v situaci, kdy reálný hospodářský výkon říše přestal odpovídat jejím nárokům na udržování armády, byrokratického aparátu a sociálního systému (Boatwright, Gargola a Talbert 2004).

První varování přišlo ve druhé polovině 2. stol. n. l. Morová epidemie vedla ke ztrátě obrovského množství obyvatel, což znamenalo podkopání produkčních možností ekonomiky při nutnosti vydržovat značnou vojenskou sílu v době markomanských válek. Výsledkem byl skokový růst cen, který se ale ještě podařilo poměrně brzy zastavit. K mnohem větší krizi došlo v důsledku druhé morové epidemie a politického chaosu o téměř sto let později. Pokles produkční kapacity hospodářství v důsledku masivních ztrát na obyvatelstvu byl tentokrát spojen s rostoucími výdaji na armádu, ničivými občanskými válkami (které dále snižovaly počet obyvatel) a nárůstem vnějších hrozeb. V situaci rostoucích válečných výdajů a nestálosti politické moci je růst cen naprosto logickým odrazem společenské situace. Snížení stříbrného obsahu mincí a zvětšení jejich množství v oběhu tak klidně může být spíše reakcí na růst cen než jejich příčinou.

Římské říši se nakonec podařilo i tuto krizi překonat. Císař Dioklecianus zvolil jako řešení utužení státní moci nad obyvatelstvem, zvýšil státní dohled, provedl měnovou reformu a pokusil se o zmrazení cen. V dané situaci byla jeho opatření jen částečně úspěšná, římský stát se nakonec uchýlil ve větší míře k přímým k odvodům v naturáliích včetně vzácných kovů. Započal tak trend, který ve většině Evropy trval až do 11. století. Díky reformám došlo k částečnému oslabení fiskální autority státu. Dinár zůstal hlavní účetní jednotkou, nicméně přestal plnit roli hlavního platebního prostředku, od 4. stol. značně narostl význam zlatých mincí, zvláště poté, co císař Konstantin zestátnil zlato uschované v pohanských chrámech. Hodnota těchto zlatých mincí vůči dináru volně plavala. Římský stát tak paradoxně v situaci, kdy utužoval kontrolu nad svým hospodářstvím, oslabil kontrolu nad svým peněžním systémem (Ingham 2004).

V chudší západní části říše vyvolaly reformy větší problémy než na bohatém východě. S rozdělením říše přestal stát zajišťovat redistribuci z východu na západ. Aby mohla západořímská říše udržet stávající úroveň výdajů, potřebovala zvýšit reálnou výši odvodů. Ty byly v této době prováděny spíše v naturální než peněžní formě. Právě až ze 4. století pochází většina nalezených zlatých a stříbrných pokladů z období římské říše v západní Evropě. Nejbohatší vrstvy obyvatelstva se v západní polovině říše byly schopny vyhnout placení daní, což pouze vedlo k uvalení větší daňové zátěže na střední třídu – většinu městského obyvatelstva. Právě ve 4. století dochází na západě ke zdatnému úbytku městského obyvatelstva, které před daňovou povinností utíkalo na venkov (Hudson 2004). S úbytkem zdatného obyvatelstva klesalo množství zdrojů využitelných pro státní účely. Byla to právě neschopnost zajistit si dostatečné množství zdrojů k obraně, co nakonec vedlo k pádu západořímské říše. Zdroje přitom reálně k dispozici byly. Např. populace Itálie v době jejího pádu byla

podle odhadů i přes znatelný pokles od začátku 3. stol. n. l. srovnatelná s populací téže oblasti v průběhu druhé punské války (Maddison 2007). Technologická úroveň byla rovněž na srovnatelné úrovni a útočící barbarské kmeny rozhodně nebyly více sofistikovaným nepřítelem než Hannibalova kartaginská armáda. Co se změnilo, bylo institucionální uspořádání společnosti, které již neumožňovalo adekvátní mobilizaci zdrojů při odpovědi na vnější hrozby.

Východořímská říše (nyní zvaná byzantská) přežila s tu většími, tu menšími úspěchy ještě dalších tisíc let. Na začátku 5. století dokonce dobyla velkou část bývalé západní poloviny říše zpět. Až další morová rána její snahy o znovusjednocení zastavila. Byzantinci poměrně úspěšně využívali svých velkých zásob zlata a svého postavení prostředníka v mezinárodním obchodě k dosahování zahraničněpolitických cílů. Římská říše zpočátku platila tribut svým nepřítelům poměrně výjimečně, preferovala jejich úplnou porážku v poli, to se změnilo v průběhu 4. a především 5. století. Byzantinci se k uplácení uchýlovali poměrně často a poměrně úspěšně se jim tímto způsobem dařilo naplňovat své zahraničněpolitické cíle. Vzhledem k jejich postavení zprostředkovatele obchodu se většina zlata z Evropy navíc stejně dostala zpět do Byzance, v případě tributu placeného východním sousedům to však zdaleka nebylo jisté.

Trvalý odliv vzácných kovů z Evropy (především stříbra) byl pro tento světadíl dlouhodobým problémem. Tento fakt sice přímo nevedl k pádu Říma, ale jeho situaci rozhodně velmi komplikoval. Tribut placený východním sousedům Říma byl pouze částí problému.⁸⁶ Hlavním problémem byla povaha obchodu s Asií. Evropa totiž Asii neměla příliš co nabídnout, a tak mezinárodní obchod měl podobu vývozu vzácných kovů z Evropy výměnou za asijské zboží. Evropské zlato a především stříbro se v důsledku tohoto mechanismu hromadilo v Indii, a dokonce i Číně (Graeber 2011: 389). Tento odliv dopomohl k tomu, že Římané museli začít se snižováním obsahu stříbra ve svých mincích už v polovině 1. stol. n. l. Nicméně až do hyperinflace druhé poloviny 3. stol. n. l. byl tento proces velmi pomalý.

Shrnutí

Pro pochopení podstaty fungování peněžního systému jsme museli nahlédnout na místa jejich vzniku, první stadia vývoje peněžního systému probíhala mimo Evropu. Jak egyptská, tak sumerská zkušenost s penězi velmi dobře ukázala základní výhody spojené s jejich užitím – peníze umožnily koordinaci do té doby nevídaných hospodářských celků a umožnily správu společnosti s rozsáhlou dělbou práce. Sumerové došli ve vývoji svého peněžního systému dále než Egypťané. S vývojem komplexnějšího peněžního systému však přišla i daň ve formě vzrůstajícího vnitrostátního

---

⁸⁶ Trvale významné částky směrem na východ navíc začali platit až Byzantinci.

napětí mezi věřiteli a dlužníky, která ohrožovala soudržnost mezopotámských městských států.

Objev mincí v Lýdii znamenal obrovský technologický skok. Stát začal poprvé vydávat peníze ve fyzické podobě. Tímto způsobem dopomohl k překonání problémů s dostatečnou důvěrou mezi navzájem si příliš nedůvěřujícími soukromými subjekty, díky čemuž došlo k prohloubení dělby práce mimo přímou státní kontrolu. S mincemi vznikly i první trhy a první trhy přinesly i větší hospodářskou efektivitu. Řecké státy byly prvním místem, kde došlo k plnému využití nových peněžních inovací. Řekové byli s pomocí peněz a nově vzniklých trhů schopni vybudovat prosperující hospodářský systém, zároveň jim nová peněžní technologie ve formě mincí umožnila mobilizovat v případě ohrožení velkou část těchto zdrojů pro státní účely. Athénám se s pomocí kombinace demokratické vlády a fiskálního přerozdělování podařilo částečně překonat problémy s vnitrostátní soudržností vyplývající ze vztahů mezi věřiteli a dlužníky. Ani sofistikovaný peněžní systém však nakonec Athény nechránil od konečné porážky ze strany Sparty a později před dobytím Makedonci. Makedonci a následně Římané jsou zodpovědní za rozšíření evropské formy peněžního systému do většiny tehdy známého světa včetně Indie. Sofistikované peněžní systémy nezávislé na evropském designu existovaly v této době pouze ve východní Asii.

Vývoj římského peněžního systému byl v mnoha ohledech velmi podobný tomu řeckému. Římané však přišli s několika inovacemi. První byl rozvoj bankovníctví ve spojení s právním systémem regulujícím peněžní transakce mezi soukromými subjekty. S rozvojem bankovníctví však přišly i dluhové krize, které značně přispěly k pádu republiky a nástupu císařství. Druhou inovací byl sofistikovaný fiskální systém, který ve spojení s profesionální armádou zajistil Římu dominanci po několik staletí. Nezvládnuté hospodářské a peněžní reformy po hyperinflaci druhé poloviny 3. století byly předzvěstí konečného pádu západořímské říše. Jejím důsledkem byla demonetizace Evropy a vznik peněžní anarchie přetrvávající až do vrcholného středověku.

PENĚŽNÍ SYSTÉM STŘEDOVĚKÉ EVROPY

Římské dědictví

Po rozpadu západořímské říše došlo k demonetizaci evropských ekonomik, které se z větší části vrátily ke koordinaci hospodářství na základě různě institucionalizovaných závazků. Hlavní příčinou úpadku peněžního systému byla neschopnost nově příchozích barbarských vládců udržovat v chodu římský daňový systém. Římský způsob hospodářské koordinace postavený na rozsáhlém využívání peněz se v západní části říše postupně rozpadal již od 3. století a navíc byl do značné míry nekompatibilní s institucionalizovanou formou politické a hospodářské koordinace uvnitř barbarských společností.

Jednotliví barbarští vládcí se sice pokoušeli obnovit ražbu mincí, ale vzhledem ke své omezené reálné moci nebyli schopni zajistit jejich přijímání mimo své nejbližší okolí. Dobyvatelé nově usazení na území dřívější římské říše se pokoušeli při prosazování své politické moci formálně poukazovat na svůj vazalský status vůči byzantskému císaři v Konstantinopoli, což mělo sloužit k legitimizaci jejich politik a posílení jejich reálného vlivu. Nicméně faktický úpadek politické autority v západní Evropě vedl postupem doby k formě peněžní anarchie, v jejímž rámci jednotliví náčelníci soutěžili mezi sebou o získání dostatečně velkého peněžního prostoru, který by jim umožnil kontrolu nad co největším množstvím lidských a materiálních zdrojů (MacDonald 2006). Tato snaha nových barbarských vládců byla nakonec neúspěšná. Bez schopnosti udržovat v chodu administrativní a vojenský aparát pro zajištění správy daňového systému klesala potřeba obyvatelstva využívat peníze pro koordinaci své vlastní, na státu nezávislé hospodářské činnosti. V některých bývalých částech říše přestaly být peníze používány v hotovostní formě téměř zcela. Např. v Británii peníze ve fyzické podobě zmizely po odchodu římských legií na dvě staletí. Ve zbylých částech bývalého impéria byly mince po několik staletí využívány ve velmi omezené míře k zajišťování církevních a politicky motivovaných plateb (Eagleton a Williams 2011: 66). Většina každodenní hospodářské koordinace byla zajištěna buď skrze feudální vztahy přímo v naturálních, nebo institucionalizována v různých formách závazků denominovaných v římských penězích jakožto abstraktní jednotce. Tyto peníze přitom ale neměly žádnou fyzickou podobu. V raně středověké Evropě tak došlo k oddělení funkcí peněz jako zúčtovací jednotky a platebního prostředku. Tato skutečnost dobře ilustruje relativní autonomii některých aspektů peněžního systému a mnohem menší autonomii jiných. Konkrétní fyzická forma existence zmíněných závazků z této doby se velmi lišila od pouhé ústní dohody po dřevěné hůlky z lískového dřeva (Davies 2002: 147–153).

Situace v Evropě v době rozpadu západořímské říše nám umožňuje prozkoumat další z mechanismů, který mohl vést ke vzniku peněz, a zároveň poukazuje na jejich vztah k převládajícímu způsobu politické a hospodářské koordinace společnosti.

Ukazuje, že peněžní systém sice může žít svým životem, ale pouze v omezené míře. Řada evropských civilizací si před přijetím peněz vypracovala předstupeň univerzální zúčtovací jednotky v podobě systému mnoha tříd hodnot, kdy např. v rámci jedné třídy je jeden otrok roven jednomu kusu dobytka, v rámci nižší třídy věcí je motyka rovna dvěma hliněným nádobám atd. Často uváděným příkladem takového systému je tzv. wergeld germánských kmenů a podobné systémy Keltů nebo Slovanů. Věci z různých tříd se poměřovaly pouze ordinálně. Jeden typ věcí (dobytek) byl více než druhý typ věcí (nádob), ovšem jejich konkrétní poměr mezi jednotlivými třídami se většinou neurčoval. Prvotním podnětem pro vypracování takového systému byla potřeba řešit konflikty, které ohrožovaly koordinaci a soudržnost uvnitř skupiny. Byly vypracovány, aby mohlo být specifikováno, jaká kompenzace náleží postiženému, který utrpěl určitou (třeba i nechtěnou) újmu (Grierson 1978: 12–13). Postiženému pak byla na základě rozhodnutí autority poskytnuta kompenzace v závislosti na třídě, do které přestupek vůči němu spadal. Kodexy specifikující wergeld barbarských kmenů sídlících na území bývalé říše využívaly ke stanovení platby za specifikovanou újmu v rámci dané třídy jak naturálie, tak peníze.⁸⁷ Kodexy kmenů usazených mimo území bývalé říše zmiňují ve svých prvních formách pouze naturální platby, jejich peněžní vyjádření se objevuje až později.

Většina peněžních operací v období raného středověku byla pravděpodobně spojena právě s wergeld, důležité rovněž byly již zmíněné církevní platby (církev byla jednoznačně největším vlastníkem vzácných kovů a půdy té doby) a jistou roli hrál i mezinárodní obchod. Tento vývoj opět podporuje tvrzení, že peníze jsou svým původem z určitého hlediska politickým a právním nástrojem, jejich využití v hospodářské oblasti je až odvozeným jevem. Evropa raného středověku je toho výborným důkazem. Peníze byly nejprve využívány především k zajištění primitivní formy fiskálních transferů. S tím, jak docházelo k převodu fiskálních plateb u naturálií na peníze, začaly další a další věci získávat svou peněžní hodnotu – vznikly ceny. Lidé postupem času díky tomu začali peníze využívat i při soukromých operacích, čímž vytvořili první skutečné trhy. Tento proces však rozhodně nemusel být jednosměrný a aktivita soukromých hospodářských subjektů mohla hrát velmi důležitou roli, především skrze zahraničně-obchodní kanál. Postupná remonetizace se tak v těchto ohledech velmi podobala postupnému zavádění peněžního systému ve starověkém Řecku a Římě.

Již jsme zmínili, že první mince ražené barbarskými vládci napodobovaly římský vzor a odkazovaly na vazalské postavení nových vládců k byzantskému císaři. Tento vztah se postupem času rozvolňoval. Jeho posledním reliktem byla výsada byzantských císařů k ražbě zlatých mincí. Zatímco stříbrné a bronzové mince byly prakticky od počátku barbarské vlády raženy se symbolikou barbarských vládců, zlaté mince jimi byly až do konce 6. století raženy ve jménu římského císaře. V průběhu

---

⁸⁷ Opět ve formě již fyzicky neexistujících římských peněz, používaných jako zúčtovací jednotka.

7. století docházelo s tenčícími se zásobami zlata k postupnému znehodnocování zlatých mincí, až v 8. století zmizely ze západní Evropy téměř úplně. Jejich zničení mělo více příčin. Jednou z nich bylo hromadění zlata pro nepeněžní účely, např. církevní. Druhým důvodem byl konec redistribuce zlata z východu na západ spojený s úpadkem moci byzantských císařů. A v neposlední řadě hrál roli mezinárodní obchod se severní Afrikou a Blízkým východem, které byly od 7. století pod správou muslimských vládců. Muslimům se na rozdíl od Evropanů podařilo udržet v chodu monetizovanou ekonomiku, která v jejich případě byla založena na zlatých mincích postavených na římském vzoru. Evropská poptávka po zboží z jihu a východu tak vedla k dlouhodobému odlivu zlata z kontinentu. Tento tok se podařilo na čas zastavit až koncem 8. století díky obchodu s otroky (Spufford 1988).

K první ražbě mincí v Evropě mimo oblast bývalé římské říše došlo ve Frísku (severní Nizozemí) v 7. století a tato událost je pravděpodobně spojena s růstem mezinárodního obchodu v oblasti. Frísové se stali zprostředkovateli obchodu mezi francou říší, Britskými ostrovy a severní Evropou. Nejprve zlato a postupně stále více stříbro tekly z francké říše do Fríska a z něj dále do Anglie a Skandinávie, což svědčí o schopnosti těchto oblastí produkovat zboží, po kterém byla ve francké říši poptávka. Základem pro fríský peněžní systém se stalo stříbro. První mince ražené ve Frísku jsou sice zpočátku relativně unifikovány co do váhy, ale vyznačují se velkou různorodostí co do symboliky. Nutnost udržovat váhový standard lze snadno vysvětlit faktem, že mince v této oblasti měly sloužit spíše k zajištění specifické podoby barteru než jako plnohodnotné peníze. Jejich velká symbolická různorodost dobře koresponduje s původním scénářem vzniku mincí v Lýdii – jedním z jejich účelů bylo sloužit ke splátce specifického závazku, vyražený symbol tak poukazoval na osobu původního plátce. Frísové s rostoucím bohatstvím plynoucím z jejich role zprostředkovatele mezinárodního obchodu rozšiřovali i svou politickou moc. Jejich postavení v mezinárodním obchodě a kumulace stříbra jim umožnila mobilizaci na svou dobu značné hospodářské a vojenské síly. Na jistý čas se stali dokonce významnou hrozbou pro francou říši. Francká vítězství nad Frísi však vedla k postupnému znehodnocení fríských mincí, až ty nakonec ve druhé polovině 8. století zmizely úplně (Spufford 1988, Eagleton a Williams 2011).⁸⁸ Trend ke znehodnocování mincí při hrozbě vojenského útoku v Evropě postupně narůstal.

Velkou zásluhu na rozšíření peněz v Evropě měli Vikingové, kteří nahradili fríské obchodníky. Stejně jako předchozí civilizace i Vikingové začali razit první mince za účelem poskytování darů a udržování prestiže. Zpočátku se tak nejednalo o mnoho více než o určitou variaci jejich darovací ekonomiky. Později začal nabývat na významu fiskální a s ní i obchodní význam peněz. Je důležité zdůraznit, že do původní oblasti osídlení Vikingů pronikaly peníze velmi pomalu. Z toho lze usuzovat, že pro vnitřní koordinaci vikingské společnosti a mobilizaci jejich zdrojů pro zahraničněpoli-

⁸⁸ Fríské mince se rychle rozšířily především do Anglie a dopomohly k částečné remonetizaci východu ostrova, která velmi pomalu probíhala již od začátku 7. století.

tické účely nebyly příliš důležité. V protikladu s tím Vikingové ve velké míře využívali peněžní systémy nově podrobených oblastí. Jejich smyslem bylo získávat z těchto území tribut, který byl použit jednak pro vlastní potřeby nových vládců a za druhé pro mezinárodní námořní obchod, který Vikingové v období vrcholného středověku ovládli. V nově podrobených oblastech nezvyklých na peněžní koordinaci Vikingové tuto koordinaci masivně zaváděli. V důsledku jejich činnosti byly na přelomu tisíciletí mince raženy od Dublinu až po Kyjev, i když v nově monetizovaných oblastech byly peníze stále poměrně nedůležitým prvkem při koordinaci jejich hospodářství (Eagleton a Williams 2011: 69–72).

S rozpadem peněžního systému v západní Evropě se změnil i způsob mobilizace zdrojů politických autorit pro zahraničněpolitické účely. Barbarští panovníci se ještě v průběhu 6. století tu a tam snažili oživit římský daňový systém. Obyvatelstvo však z řady důvodů, jako byly pokles obchodních vztahů s východem a odliv vzácných kovů, nebylo schopno daňovou povinnost plnit a lidé se jí často vyhýbali prostým útekem. Mince ražené barbarskými vládci měly navíc příliš vysokou hodnotu na to, aby byly použitelné pro každodenní transakce. Administrativní systém schopný udržet v chodu peníze s nuceným oběhem zmizel s rozpadem římské říše a v Evropě došlo k jeho postupnému obnovení až v průběhu novověku. Vzácné kovy byly zpočátku hromaděny barbarskými náčelníky a distribuovány spojencům jako platba za poskytnutí vojenské pomoci. S tenčícími se zásobami vzácných kovů se barbarští vládci začali uchýlovat k distribuci půdy. Jejich systém se velmi lišil od dřívější římské praxe distribuce půdy přímo jednotlivým vojákům. Barbarští vládci respektovali své původní kmenové tradice a půdu distribuovali hierarchickým způsobem svým nejbližším spojencům, kteří ji distribuovali na nižší úrovni. Tímto vícekolovým hierarchickým způsobem distribuce došlo k nahrazení loajality vůči státu, která byla typická pro římskou říši, loajalitou vůči svému místnímu vojenskému veliteli, ze kterého se časem stal feudální pán (Spufford 1988). Spory mezi místními feudály a státní mocí (což byl de facto jiný, pouze o něco mocnější feudál) pak charakterizovaly celý evropský středověk. Ve svých počátcích tento systém znamenal značný úpadek schopnosti státu mobilizovat zdroje pro veřejné účely. K postupné změně trvalejšího rázu začalo docházet až od 13. století (Bean 1973).

K částečné, avšak dočasné remonetizaci Evropy došlo už za Karla Velikého na přelomu 8. a 9. století. Karel provedl měnovou reformu tak, že nařídil částečnou úpravu starého římského peněžního systému. Římské peníze byly v té době stále využívány jako zúčtovací jednotka. Základem nového franckého systému se stal denier, 12 denierů se rovnalo jednomu sou a dvacet sou tvořilo jednu livre. Všechny mince byly raženy ze stříbra, i když ve větším množství obíhaly pouze deniery. Karel Veliký byl díky rozsahu své politické moci schopen svou měnovou reformu prosadit na rozsáhlém území a zajistil tak znovusjednocení funkce peněz jako platebního prostředku a zúčtovací jednotky (Ingham 2004: 110). Napomohly mu k tomu dva důležité faktory. Za prvé, francká říše Karla Velikého kontrolovala i většinu dnešního Německa, tedy oblast, která byla mimo přímou správu Římanů, a tudíž i poměrně

netknutá naleziště vzácných kovů. Právě stříbro z dolů v této oblasti jeho říši zajistilo dostatečný přísun materiálu nutného k ražbě mincí. Druhým faktorem byla specifická podoba mezinárodního obchodu. Karlovi se částečně podařilo vyřešit problém s neustálým odlivem stříbra na východ tím, že podporoval obchod s otroky s islámskými oblastmi. Jeho vojenské výpady za východní hranici říše byly zdrojem obrovského množství otroků (většinou Slovanů), kteří byli následně přepravováni do severního Španělska a odtud prodáváni do muslimských zemí. Vzhledem k omezení odlivu stříbra bylo možné udržovat v chodu peněžní systém, který mohl být využit k efektivnější koordinaci hospodářství i vojenské moci. Reálný dopad peněžního systému na každodenní hospodářskou činnost byl ale v této době pravděpodobně stále poměrně omezený (Spufford 1988).

Obchod s otroky byl důležitou součástí mezinárodního obchodu ve Středomoří až do vrcholného středověku. Velkou roli při jeho postupném omezování hrála na jedné straně církve, která odsuzovala prodej křesťanů do otroctví, a na druhé straně rostoucí politická emancipace oblastí ve střední a východní Evropě. S úspěšným šířením křesťanství mizela nekřesťanská populace Evropy, kterou by bylo možné legálně zotročit. S rostoucí silou států ve střední a východní Evropě vůči nim nebylo dále možné provádět výnosné kořistnické výpravy.

Po smrti Karla Velikého a rozpadu jeho říše došlo k opětovnému oddělení funkcí peněz jako platebního prostředku a zúčtovací jednotky. Karlův účetní systém se stal vzorem pro podobné systémy mnoha západoevropských států a došlo tak de facto k jisté formě neřízené peněžní unie v západní Evropě. Nově vznikající mocenská centra se rozhodla navázat svůj měnový systém na jeho mezinárodně využívanou verzi vytvořenou Karlem Velikým. Jeho následovníci však nebyli schopni udržet pevný poměr mezi jimi vydávanými mincemi a deklarovanou účetní jednotkou. Došlo k opětovné postupné decentralizaci a návratu peněžní anarchie. Králové začali poskytovat nejprve pouze mincovní a posléze i důlní výsady církevním hodnostářům a nejmocnějším šlechticům. Tento měnový chaos dopomohl o několik století později ke vzniku prvních bank a ještě později umožnil vznik silné bankovní lobby, která začala působit jako relativně nezávislé mocenské centrum v mezinárodních peněžních vztazích (Ingham 2004).

Evropa na periferii

Evropu v rozmezí 5. a 11. století lze charakterizovat jako periferii tehdejší světové ekonomiky. Hlavní mocenskou a hospodářskou silou v Evropě zůstávala po mnoho staletí Byzanc. Od 7. století se vedoucí silou stávají Arabové. Byzantincům se v 6. století podařilo dobýt zpět velkou část západní části impéria včetně Itálie, ostrovů v západní části Středomoří, severní Afriky a jižního Španělska. I přes ztrátu jižní části Středomoří ve prospěch Arabů, časté útoky ze severu a opakující se občanské války si Byzantinci udržovali silné mocenské postavení až do roku 1204, kdy byla Kon-

stantinopol vypleněna křižáky. Pozdější pokusy o znovuoobnovení mocenské pozice nebyly příliš úspěšné a konečné dobytí Konstantinopole Turky v roce 1453 pouze ukončilo proces úpadku, který započal o několik staletí dříve.

Byzantinci po dlouhou dobu dominovali evropskému obchodu a peněžnímu systému. Byzantská zlatá mince – solidus – byla hlavním zprostředkovatelem mezinárodního obchodu v raném středověku. Raně středověký peněžní systém proto můžeme charakterizovat jako omezeně hegemonický. Organizace byzantské armády v hlavních rysech navazovala na tradice impéria. Jádrem armády zůstávalo profesionální a vojáci byli placeni z výnosů daňového systému, který se s tu většími tu menšími úspěchy dařilo udržovat v solidním stavu až do 11. století. Od 12. století docházelo i v Byzanci k postupnému přebírání feudální organizace vojenského systému. Byzantinci byli schopni udržovat v oběhu značné množství zlata po dlouhou dobu ze dvou důvodů. Prvním byla jejich role zprostředkovatele mezinárodního obchodu mezi Evropou a Asií. Navíc, od 6. století se Byzantinci naučili produkovat hedvábí, což značně dopomohlo k udržení dostatečných příjmů z obchodu po omezení východních vazeb v důsledku arabských vítězství a obchodního embarga uvaleného na muslimy. Druhý důvod s tím prvním značně souvisí. Byzantinci měli nemalé zisky z arbitráže mezi směnným poměrem mezi zlatem a stříbrem v Evropě a v Asii. V Evropě poměr kolísal v rozmezí 1:14 a 1:9. V Asii byl tento poměr 1:7. Pro Byzantince tak bylo nesmírně výhodné nakupovat stříbro v Evropě za zlato,⁸⁹ stříbro přepravit do Asie a tam jej opět prodat za zlato. Byzantinci nebyli první ani poslední, kdo bohatnul na mezinárodní arbitráži. Boj o obchodní cesty, které různé formy mezinárodní arbitráže umožňovaly, se stal hlavním znakem vývoje světového hospodářského systému od vrcholného středověku až po 19. století. Postavení Byzance velmi utrpělo po ztrátě Egypta a přístupu k Rudému moři, které bylo po mnoho staletí hlavní vstupní branou do Asie (Hendy 2008, Hilsdane 2014).

Je potřeba opět upozornit na z dnešního pohledu specifickou podobu tehdejších obchodních vztahů. I přesto, že v rámci mezinárodního obchodu byly využívány mince, jejich role se velmi lišila v závislosti na tom, zda obchod probíhal v rámci sféry vlivu autority, která je razila, nebo mimo ni. V oblasti sféry vlivu nejmocnějších států, což byla až do konce 12. stol. v Evropě především Byzance, měly mince ražené touto velmocí vyšší hodnotu, než byla hodnota materiálu, ze kterého byly raženy. Se snižujícím se politickým vlivem dané mocnosti klesala i hodnota její mince, až se nakonec vyrovnala hodnotě vzácného kovu. Hospodářská transakce se tímto způsobem s klesající mocí státu/rostoucí vzdáleností měnila z peněžní na barterovou (Grierson 1982). Proto může být např. analýza mezinárodních hospodářských vztahů s použitím dnešního pojetí platební bilance značně zavádějící. Příkladem může být obchod mezi Evropou a Persií v průběhu 6. století. Sasánovská perská říše před dobytím Araby prakticky vůbec nepoužívala zlato jako peníze (Moissej a Mil-

⁸⁹ Velká část ho stejně skončila zpět v Byzanci, když jej Evropané použili při platbě za zboží zprostředkované či vyprodukované Byzanci.

ler 1987: 134).⁹⁰ Pro Peršany bylo zlato pouze materiálem. Obchodní bilance mezi Persií a Evropou tak byla z jejího pohledu de facto vyrovnaná. Peršané vyměňovali své luxusní zboží za surovinu – vzácné kovy, žádná nerovnováha z perské strany neexistovala, žádné peněžní toky neprobíhaly. Pro Peršany byl obchod s Evropou prostým barterem. Jenom se shodou okolností stalo, že to, co bylo pro jednu stranu pouhý materiál (zlato pro Peršany), bylo pro druhou stranu synonymem peněz (zlato pro Evropany). Příklad s vrcholně středověkou Čínou je ještě průkaznější, Číňané totiž po několik století v období vrcholného středověku používali jako první na světě s různými úspěchy papírové peníze.⁹¹ Obchod mezi Čínou a Evropou měl opět podobu barteru a z čínského pohledu k žádným deficitům ani přebytkům nedocházelo (Pomeranz 2000: 161).⁹²

Pro Evropu měl prakticky neustálý odliv vzácných kovů do Asie závažné důsledky. Jak muslimští učenci, tak Číňané si byli vědomi skutečnosti, že peníze jsou společenským výtvorem vytvořeným za konkrétním účelem hospodářské koordinace lidské společnosti. V konkrétní podobě byla ze začátku tímto účelem nová forma potvrzení závazku, později se jí stala mobilizace zdrojů státu, a spíše odvozeně byly peníze využívány i ke koordinaci soukromých hospodářských aktivit uvnitř státu. Konkrétní fyzická podoba peněz (formy závazku) proto byla do jisté míry irelevantní, což je jedním z důvodů, proč Číňané neměli ve středověku po značnou dobu problém s využíváním papírových peněz, které fakticky nahradily starší stříbrné peníze. Mimo hranice státu a s jeho klesajícím vlivem byly vzácné kovy využívány jako komodita při barterové směně. I evropští učenci si ještě v období vrcholného středověku byli vědomi některých z výše zmíněných aspektů povahy peněz. Se vzrůstající potřebou vzácných kovů pro obchod s východem a při neexistenci dostatečně mocné politické autority, která by dokázala zajistit fungování stabilního systému bez adekvátního obsahu vzácného kovu v mincích, začali Evropané považovat drahé kovy za peníze (vytvořili si zvyk), a časem dokonce formalizovali používání zlata jako základu mezinárodního peněžního systému. Vzhledem k tomu, že množství zlata a stříbra v zemi je omezené a Evropané je po dlouhá staletí nemohli získávat jinak než těžbou na vlastních územích, je nasnadě, že jejich neustálý odliv do Asie v období před zámořskými objevy vedl k obdobím chronického nedostatku vzácných kovů na tomto území (Graeber 2011: 38). Doba největšího nedostatku vzácných kovů v Evropě ko-

⁹⁰ Sasánovská perská říše používala stříbrné mince.

⁹¹ V dávnějších dobách používali především měděné mince, později i stříbrné mince, hodnota obou byla vyšší než hodnota materiálu, ze kterého byly vyrobeny. Číňanům bylo po dlouhou dobu zřejmé, že mince jsou pouze vyjádřením abstraktního měřítka, které nemá mnoho společného s hodnotou materiálu, ze kterého jsou vyrobeny (Graeber 2011: 400). I když v bohaté čínské myšlenkové tradici se lze setkat i se zastánci metalistické teorie peněz.

⁹² Celá záležitost je samozřejmě složitější, z různých důvodů začali Číňané od 15. století opět přecházet ke stříbrným penězům (nikoli však zlatým). Nicméně i takto zjednodušené podání dobře ilustruje zásadní problém pro existenci mezinárodního měnového systému. Předtím, než lze peníze v mezinárodním prostředí mocensky využít, musí mezi politickými entitami existovat shoda na tom, co to vůbec peníze jsou, jakou formu mají mít a na co se mají používat.

responduje s nejzoufalejšími snahami o jejich získání – podnikání výprav do naprosto neznámých končin za velmi nejistou vidinou zisků v podobě zámořských objevů 15. a 16. století (Graeber 2011: 311). Za použití terminologie předchozích kapitol můžeme říci, že se v té době evropské státy rozhodly přejít od způsobu nabývání statků na základě směny k přivlastňování založeném na násilí. Prvními oběťmi byly civilizace Nového světa, nicméně Evropané postupně zvýšili svůj technologický a organizační náskok natolik, že si časem podrobili i relativně vyspělé civilizace arabského světa, Indii a částečně i Čínu.

V Evropě docházelo od 11. století k přesunu hospodářské a politické moci směrem od Byzance k severoitalským městským státům. Z úpadku moci Byzance nejvíce těžily Benátky, které zpočátku samy po jistou dobu spadaly do byzantské sféry vlivu. Benátčané již od 8. století začali navazovat kontakty s muslimským Egyptem, nerespektovali zákaz obchodu s muslimy a extrémně zbohatli na obchodu s otroky. Období jejich největší moci ale nastalo až od zmíněného 11. století. Nejprve se jim podařilo získat důležité obchodní koncese od Byzantinců. Po vyplenění Konstantinopole v roce 1204, na kterém měli zásadní podíl, a pádu řádu templářských rytířů, o kterém pojedná následující kapitola, se z nich stala nejdůležitější obchodní velmoc ve Středomoří (Findlay a O'Rourke 2007).

Shrnutí

Rozpad západoirmské říše vedl k demonetizaci většiny Evropy na několik století. Postupné znovuzavádění peněžního systému bylo velmi pozvolné a nerovnoměrné. Krátkodobý pokus o remonetizaci za Karla Velikého skončil neúspěšně, nicméně položil základy pro další vývoj evropského peněžního systému. Měnový systém v oblasti byl po většinu raného středověku anarchický, tuto anarchii se částečně podařilo překonat po peněžní reformě Karla Velikého, který zavedl nový zúčtovací systém. Hodnoty mincí ražených dalšími panovníky byly následně poměřovány na základě jím zavedeného zúčtovacího systému. Nicméně evropským vládcům se nedařilo držet pevnou směnný poměr jimi ražených mincí k denierům, sou a livre. Přesto v Evropě této doby můžeme nalézt základní prvky měnového systému, který lze označit za měnový standard. Toto období je zároveň charakteristické slabými centrálními vládami, jež znemožňovaly vládcům zavést a prosadit vlastní účetní systémy.

Peněžní chaos středověké Evropy pro její hospodářství nepředstavoval nějak zásadní problém, protože většina hospodářské koordinace nevyžadovala fyzickou přítomnost peněz. Velká část produkce byla organizována na základě vazalského systému a většina drobných tržních transakcí probíhala lokálně, na dluh a s následným periodickým clearingem pohledávek a závazků, které byly denominovány v místní účetní jednotce. Nepeněžním způsobem bylo organizováno také vojenství. Římský systém kombinace propracovaného fiskálního systému, administrativy a profesionální armády byl nahrazen vazalskými feudálními vztahy.

Evropské hospodářství se v této době ocitlo na periferii světové ekonomiky, jejíž centra byla umístěna nejprve v Byzanci a následně v arabském světě. Byzantinské a posléze arabské mince se staly hlavním platidlem využívaným v mezinárodním obchodě. Většina obchodu Evropy s jejím okolím však měla barterovou podobu. Evropa neměla vyspělejší částem tehdejšího světa příliš co nabídnout. Dlouhodobý problém s odlivem vzácných kovů Evropané na určitou dobu vyřešili vývozem otroků do arabského světa.

REMONETIZACE EVROPY

Peníze a státy v Evropě od 12. do 14. století

V průběhu 12. a 13. století došlo v Evropě k zásadní změně v množství a způsobu využívání peněz. Peníze začaly hrát mnohem větší roli jak při mobilizaci veřejných zdrojů, tak při soukromé hospodářské koordinaci. Toto období bývá některými charakterizováno jako středověká obchodní revoluce (Spufford 1988). Jak je v historii vývoje peněžních systémů obvyklé, byla monetizace Evropy této doby mnohokrát a komplexním procesem, který byl zapříčiněn několika faktory. Tím asi nejzásadnějším byl relativní dostatek vzácných kovů. Evropa po určitou dobu netrpěla zásadnějšími problémy s likviditou. Zdrojem vzácných kovů byla nově objevená ložiska ve střední Evropě, tato ložiska dodávala dostatečně množství vzácných kovů, které monetizaci umožnily.⁹³ Důležitou roli sehrál i mezinárodní obchod, jehož tehdejší podoba do jisté míry a na určitou dobu omezila odliv vzácných kovů z Evropy. Jistou roli při monetizaci Evropy hrály i finanční inovace vyvinuté nejprve k financování válečných výprav a následně využité k usnadnění mezinárodního toku zboží. Tyto inovace umožnily vznik nových forem peněz, díky nimž se jejich množství v oběhu stalo částečně nezávislé na množství mincí.

Velká část středověké populace se až do 12. století setkávala s mincemi velmi vzácně a peníze používala především ve formě účetní jednotky pro vyjadřování hodnoty dluhu. Nicméně v průběhu 12. a především 13. století došlo k razantní změně a byla monetizována řada sektorů evropského hospodářství a spolu s tím začalo daleko větší množství lidí používat peníze v jejich fyzické podobě – mince, které tak nutně obíhaly v mnohem větším množství, než bylo do té doby obvyklé. Monetizovaná evropská ekonomika se stala velmi náchylnou na kolísání množství peněz v oběhu. Nedostatečný rozsah politické autority nedovoloval širší cirkulaci mincí, které by nebyly podpořeny dostatečným obsahem vzácného kovu. Nedostatek vzácných kovů v Evropě v průběhu 15. století proto vedl ke snížení množství peněz v oběhu, silně deflačním tlakům a hospodářským problémům.

Role mezinárodního obchodu

V řadě ohledů byl proces monetizace středověké Evropy velmi podobný těm, které jsme již popsali v případě starověkých států. Jeho hlavním impulzem byl růst dálkového obchodu.⁹⁴ Ten kladl vyšší nároky na financování šlechtického způsobu

⁹³ Jedním z nejdůležitějších byla Kutná Hora v Čechách.

⁹⁴ Monetizace Evropy byla postupným procesem. Některé oblasti byly monetizovány již v průběhu 10. a 11. století v důsledku vikingských nájездů. Vikingové požadovali peněžní tribut, v podrobených oblastech proto došlo k přeměně dosavadních hospodářských vztahů tak, aby tato hospodářství byla schopna peníze vůbec generovat. To zahrnovalo monetizaci některých tradičních hospodářských vazeb a reorientaci hospodářské produkce směrem na export, za který bylo možné vzácné kovy získat.

života. K nákupu zahraničního zboží bylo potřeba získat vzácné kovy, vzhledem k vazbě mezi penězi a vzácnými kovy v Evropě té doby to vedlo k vyšší poptávce po mincích. Tato zvýšená poptávka po mincích napomohla k postupné transformaci feudálních vazalských vztahů na vztahy finanční. V první řadě pokračoval postupný proces přeměny závazků vyrovnávaných tradičně v naturálních na závazky denominované v penězích. Dále místo robotní povinnosti museli rolníci napříště platit peněžní nájem z jimi využívané půdy. A konečně některým poddaným začala být vyplácena za jejich práci mzda, což mimo jiné vedlo i k pomalému rozšiřování profesionálního administrativního aparátu (Davies 2002).

Již bylo zmíněno, že povaha tehdejších mezinárodních obchodních vztahů Evropy s jejím okolím umožňovala po jistou dobu udržovat v oběhu relativně adekvátní množství vzácných kovů, čímž monetizaci velmi usnadnila. Zásadní roli při tom hrály evropské vojenské úspěchy. Normanům a severoitalským státům se v průběhu vrcholného středověku podařilo ovládnout velkou část Středomoří a navázat užší obchodní styky s islámským světem. Vojenská vítězství a ovládnutí obchodních tras jim umožnilo získat roli zprostředkovatele mezinárodního obchodu a zajistit si zisky z mezinárodně-obchodní arbitráže (Spufford 1988).⁹⁵ Tento proces byl dále umocněn křížovými výpravami probíhajícími od konce 11. století. Křížáci na jednu stranu ukořistili nemalé množství vzácných kovů, na druhé straně se postupem času sami stali zprostředkovateli obchodu mezi Evropou a Asií, z čehož jim plynuly nemalé zisky. V průběhu 13. století se ve větším množství dostalo zpět do Evropy i zlato. Mimo v minulé kapitole zmíněný proces mezinárodní arbitráže mezi stříbrem a zlatem k jeho návratu značně dopomohlo vyplenění Konstantinopole začátkem 13. století. Tento akt byl doprovázen vyrabováním zlatého a stříbrného pokladu z ortodoxních křesťanských chrámů. Obrovské množství vzácných kovů získaných z Byzance, které bylo následně vypuštěno do oběhu, monetizaci západní Evropy velmi usnadnilo. V první polovině tohoto století se v Evropě ve větší míře začíná objevovat ražba zlatých mincí, smyslem ražby zlatých mincí zpočátku nebyly ani tak hospodářské potřeby, ale jednalo se spíše o deklaratorní akt suverenity daného panovníka, kterým jím poukazoval na svou nezávislost jak na upadající moci byzantského císaře, tak na církevní moci papeže. Monetizace zlata vedla k dalším problémům při správě evropského peněžního systému. Autority se tu a tam snažily o stanovení fixního poměru mezi zlatými a stříbrnými mincemi a oficiální účetní jednotkou. Kolísání cen vzácných kovů však umožňovalo získávat na arbitráži, což způsobovalo prudké výkyvy množství zlata a stříbra v oběhu (Hendy 1985). Problémy s bimetalistickým standardem se Evropanům nepodařilo uspokojivě vyřešit až do vzniku zlatého standardu.

---

⁹⁵ Do 11. století probíhala většina obchodu Evropy s jejím okolím buď přes muslimy ovládaný Iberský poloostrov, kde roli zprostředkovatele plnili především Židé, anebo přes Byzanc. V Byzanci byli obchodníci v relativně podřadném postavení. Proto v Konstantinopoli, díky obchodním koncesím uděleným císařem, získávaly na úkor Byzantinců čím dál větší vliv severoitalské městské státy, především Benátky. Zásadní vliv Normanů vyplývá z jejich zastavení muslimských výbojů v Itálii, jejíž jižní část sami ovládli (Findlay a O'Rourke 2007).

Mezinárodní hospodářské vztahy na jednu stranu umožnily monetizaci Evropy, na druhou stranu poměrně záhy přispěly k zásadnímu nedostatku vzácných kovů na tomto území. Odliv vzácných kovů z Evropy výrazně zrychlil v průběhu 14. století poté, co se muslimům podařilo opět zcela ovládnout oblast Blízkého východu, a Benátčané začali ve zvýšené míře využívat arbitráže mezi stříbrem a zlatem a zvýšili export stříbra do islámských zemí. Další ranou evropskému obchodu bylo ovládnutí Konstantinopole Turky v roce 1453. Ve 14. století došlo k vyčerpání středoevropských dolů. Kombinace zmíněných faktorů pravděpodobně napomohla silně deflačním tlakům v průběhu 14. a 15. století. Finanční problémy následně v některých částech Evropy vedly i k částečné demonetizaci a návratu k alternativním formám hospodářské koordinace některých hospodářských sektorů (typicky zemědělství). Změnu přinesly až objevy dalších středoevropských stříbrných dolů ve druhé polovině 15. století (Spufford 1988). Hlavní zvrát přišel až se zámořskými objevy. Díky nelítostné exploataci zlatých a stříbrných zásob v Novém světě a díky ovládnutí asijských obchodních cest a přivlastnění si zisků z mezinárodní arbitráže přestal hrát odliv vzácných kovů do Asie pro evropské státy zásadnější roli.

Změna vnitrostátní hospodářské koordinace

Snaha o podporu mezinárodního obchodu vedla evropské panovníky k podpoře místních trhů, na kterých se potkávali místní a zahraniční kupci a směňovali žádané zboží. Tyto trhy byly prvním zásadnějším místem, kde byla ve větší míře soukromá obchodní aktivita spojena s peněžním systémem místního vládce, který do té doby sloužil spíše k fiskálním a ceremoniálním účelům. Rostoucí trhy vedly k prohlubující se hospodářské specializaci a růstu infrastrukturních potřeb, což podnítilo rozmach středověkých měst. V těch nejdůležitějších městech zakládali významní obchodníci svá trvalá zastoupení a takováto města časem získávala značný nejen hospodářský, ale i politický vliv. Růst měst a rozšiřování peněžní ekonomiky vedl k novým příležitostem pro panovníky při uspokojování jejich fiskálních potřeb. Vládcové si začali půjčovat u nově vzniklé obchodnické vrstvy. Půjčky byly nejprve poskytovány vůči zastavenému majetku. Až následně vznikly první finanční instrumenty, které umožňovaly panovníkovi půjčit si vůči svému budoucímu daňovému příjmu. Tato praxe se brzy rozšířila a ve svých důsledcích vedla ke vzniku prvních dluhopisových trhů v Holandsku na začátku 17. století (Graeber 2011).

Mimo půjčky objevili panovníci další způsob, jak přeměrovat větší část hospodářského výkonu země pro své účely. Bylo jím ražebné a manipulace s měnovým kurzem. Nejmocnějším evropským panovníkům se do 13. století podařilo částečně omezit peněžní anarchii na svých územích. Tato konsolidace na jednu stranu nebyla dostatečná k tomu, aby byl král schopen vytvořit robustní daňový systém, který by odpovídal potřebám země. Na to neměl dostatečně výkonný administrativní aparát a navíc proti němu stály silné feudální zájmy. Dalším problémem byla stále poměrně malá daňová základna – rozšiřování peněz jako hlavního koordinačního nástroje

hospodářské aktivity mezi běžnou populací bylo dosti pozvolné. Tabulka číslo 2 podává srovnání výše daňových odvodů mezi různými civilizacemi v různých obdobích světových dějin. Je z ní jasně patrný velmi nízký objem vybraných daní ve středověké Evropě.

Tabulka 2 Populace a daňový výnos 350 př. n. l. – 1200 n. l.

	Obyvatelstvo (v milionech)	Celkový výnos (tuny stříbra)	Výnos na obyvatele (gramy stříbra)
Persie asi 350 př. n. l.	17	697	41
Egypt asi 200 př. n. l.	7	384	55
Řím 1 n. l.	50	825	17
Řím 150 n. l.	50	1050	21
Byzanc 850 n. l.	10	150	15
Abbásovci 850 n. l.	26	1260	48
Tchang 850 n. l.	50	2145	43
Francie 1221 n. l.	8,5	20,3	2,4
Anglie 1203 n. l.	2,5	11,5	4,6

Zdroj: MacDonald 2006

Na druhou stranu však moc některých vládců vzrostla do té míry, že byli schopni prosadit své manipulace s oficiální účetní jednotkou státu a hodnotou mincí v oběhu. Panovníci svým rozhodnutím měnili směnný poměr mezi oficiální účetní jednotkou státu a právě obíhajícími penězi podle svých aktuálních potřeb.⁹⁶ Pokud bylo potřeba vybrat více na poplatcích a daních, došlo ke znehodnocení mincí v oběhu tak, že daná mince již nadále neměla hodnotu například 12, ale pouze 6 denierů. Tímto rozhodnutím došlo k efektivnímu dvojnásobnému nárůstu peněžních odvodů, protože daně

⁹⁶ Z tohoto důvodu neměly středověké mince žádný symbol, který by pevně stanovoval jejich hodnotu v poměru k oficiální jednotce oblasti, kde byly vyraženy.

byly denominovány v oficiální účetní jednotce, ale musely být placeny v mincích.⁹⁷ Druhou, méně často využívanou operací bylo zhodnocení mincí vůči účetní jednotce. Tento opačný proces byl využíván v případě, že král akumuloval velký dluh – došlo tak de facto k jeho redukci pouze na základě administrativního rozhodnutí. Po provedeném oficiálním znehodnocení či zhodnocení mincí došlo k jejich nařízenému stažení z oběhu a ražbě nových mincí v souladu s novým standardem. Obchodníci na tuto změnu poměrně rychle odpověděli úpravou cen, načež panovník v dalším kole znehodnocení mohl snížit množství vzácných kovů v mincích. Tím se spustilo kolo akcí a protiakcí, jejichž účelem na straně panovníka bylo zajistit co nejvíce společenských zdrojů pro jeho účely, zatímco daňově povinné subjekty usilovaly o přenesení daňové povinnosti na ostatní a o snížení svého daňového základu únikem mimo oficiální peněžní ekonomiku země.

Tento systém byl na jednu stranu velmi úspěšný a umožňoval značný nárůst státních příjmů. Odhaduje se, že tímto způsobem byla generována asi jedna třetina královských příjmů ve Francii v roce 1299 a téměř tři čtvrtiny v roce 1349. Pokud nebyly měnové manipulace příliš časté, nenarážely na zásadnější odpor. Poddaní mechanismu brzy porozuměli a považovali jej za poměrně legitimní (Innes 1913: 385). Arbitrární manipulace s peněžním systémem země však měla své hranice. Zásadní problémy se opět objevily v době akutní potřeby státu mobilizovat zdroje pro zahraničněpolitické účely. V průběhu 14. a 15. století byla Francie v existenčním ohrožení v důsledku anglické invaze na kontinent. Francouzští králové se v zoufalství uchýlovali k měnovým manipulacím čím dál častěji. Celkově ve Francii došlo mezi lety 1285–1490 k nejméně sto dvaceti třem znehodnocení měny. Časté využívání měnových manipulací ze strany panovníka však vedlo z dlouhodobého hlediska spíše k podkopávání jeho příjmů. Nejistota ohledně nastavení měnového systému narušovala soukromé obchodní aktivity a vyvolávala odpor u dotčených částí společnosti. Tento odpor se podařilo materializovat v několika podobách. Jednou z nich byly spisy namířené proti zneužívání peněžního systému vládcem. Nejslavnějším je Pojednání o původu, podstatě, zákonech a pozměňování peněz sepsané Mikulášem Oresme a určené francouzskému princovi a později králi Karlovi V. Další formou odporu byla snaha hospodářských subjektů minimalizovat držbu a využívání oficiálních mincí poddanými krále a přesunout své aktivity mimo dosah panovnické autority. Jednou z cest bylo využívání alternativních měn a držba aktiv v podobě vzácných kovů. Takovýto únik ale mohl mít pouze omezenou podobu, protože s sebou přinášel dodatečné transakční náklady. Za účelem usnadnění plateb mimo dosah oficiálních autorit se především v mezinárodním obchodě vyvinuly různé finanční nástroje, o kterých pojedná následující kapitola.

Královská moc znehodnocovat však měla i další omezení. Ražené mince měly minimální spodní hranici hodnoty vyjádřené ve zúčtovací jednotce státu. Tato minimální

⁹⁷ Alternativní cestou by bylo oficiální zvýšení daní v dané účetní jednotce, tento způsob zvýšení státních příjmů byl ale politicky daleko hůře prosaditelný. Vedl by ke koncentrovanějšímu odporu a nesl by s sebou potřebu obtížných vyjednávání se zástupci nejmocnějších společenských vrstev.

hodnota byla dána cenou vzácného kovu obsaženého v minci. Pokud by došlo k poklesu hodnoty mince pod hodnotu vzácného kovu v ní, lidé by jej raději využili ve formě materiálu než ve formě mince. Na tomto místě je potřeba opět připomenout dlouhodobý trend odlivu vzácných kovů z Evropy. Tento trend znamenal jejich relativní zdražování vůči ostatnímu zboží, a tedy i oficiální účetní jednotce i bez zásahů panovníka. Ať už v důsledku rozhodnutí panovníka, nebo díky snížení množství vzácných kovů v zemi, v určitý okamžik se nominální hodnota mincí dostala pod cenu materiálu, ze kterého byly vyrobeny, což vedlo k jejich zmizení z oběhu. Peněžní systémy jednotlivých národních států se tak v průběhu vrcholného středověku dostávaly do permanentních potíží (Innes 1913, Ingham 2004).

Stejně jako tomu bylo téměř vždy a všude na světě, razili panovníci mince s nominální hodnotou vyšší, než jaká by odpovídala jejich komoditnímu obsahu. Čím silnější státy byly, tím více si mohly dovolit manipulovat s hodnotou mince směrem vzhůru. Slabší panovníci museli udržovat hodnotu svých mincí blíže k hodnotě použitých vzácných kovů. Ani nejsilnější středověcí vládci však zdaleka nedisponovali mocí, která by jim umožnila prosadit a udržet v chodu peněžní systém podobný římskému, nebo i jen byzantskému. Jejich časté manipulace s peněžním systémem byly jednou z příčin zhoršování problémů s nedostatkem vzácných kovů a deflačních tendencí v Evropě konce 14. a většiny 15. století. Poddaní totiž ve snaze ochránit se před měnovými manipulacemi začali hromadit vzácné kovy, které pro ně sloužily jako uchovatel hodnoty. Panovníci to považovali za spiknutí a pokoušeli se proti tomu marně bojovat za pomoci drakonických trestů (Innes 1913: 387). Situace měla reálné, výše popsané příčiny, kterým však lidé v té době nemuseli úplně rozumět. Vnitrostátně pro ni existovala pouze dvě řešení, buď zvýšit nominální hodnotu mincí nad hodnotu jejich komoditního obsahu, nebo mince vybrat a vyrazit znovu se stejnou nominální hodnotou, ale s menším obsahem vzácného kovu. Panovníci většinou volili druhou možnost. Mohli si to dovolit, protože množství mincí v oběhu bylo poměrně nízké a význam mincí pro koordinaci domácího hospodářství byl v té době mimo vojenskou sféru nepodstatný (Graeber 2011: 282). Nicméně jejich nedostatečná politická moc jim nedovolovala ve větší míře využít potenciál peněz při zprávě hospodářského systému státu. Mezinárodní řešení vyžadovalo zajistit změnu povahy hospodářských toků, což se Evropanům zásadním způsobem podařilo až se zámořskými objevy.

Transformace peněžního systému středověké Evropy úzce souvisela s válkami tohoto období a vývojem ve vojenství. Války přitom měly na vývoj peněžního systému jak pozitivní, tak negativní efekt. Za prvé, vojenské výdaje často tvořily největší část státních výdajů, zvýšená potřeba hospodářské mobilizace v době války vedla ke konsolidaci státní moci a prosazování unifikovanějších pravidel fungování hospodářského systému země (Bean 1973). Za druhé, vojenské výpravy často přímo podporovaly vznik trhů v oblastech svého působení. Monetizace Evropy s sebou nesla postupný odklon od feudálních armád formovaných na vazalském principu k profesionálním žoldnéřským vojskům. Profesionální armády mohly být na rozdíl od těch feudálních jednodušeji zásobovány skrze nákup potřebného vybavení a zásob na trzích s pomocí

peněz. Panovníci proto často vznik trhů aktivně podporovali. Intenzivní válčení a zvyšující se hospodářská specializace v Evropě s sebou nesla i technologický pokrok, který se zpočátku koncentroval především ve vojenské oblasti. Technologický pokrok a intenzivnější válčení ale vedly k prodražování vojenských tažení. Důsledkem vyšších vojenských výdajů byly buď vyšší daňová zátěž, nebo další měnové manipulace (Spufford 1988). Potřeba mobilizace čím dál větší části společenských hospodářských zdrojů pro válečné úsilí tak vedla k růstu vnitrostátního napětí, které značně přispělo k propuknutí několika zásadních válečných konfliktů v novověké Evropě.

Evropské bankovní mění pravidla hry

Starověké bankovníctví dosáhlo v Římě na přelomu letopočtu poměrně sofistikované úrovně. S narůstajícími problémy impéria od 3. století ale docházelo i k úpadku bankovních domů a z doby rozpadu západořímské říše už o nich nemáme prakticky žádné zprávy. Ukázali jsme si, že finanční systém byl ve starověku několikrát zachráněn před úplným kolapsem římským státem, který postupně začal přebírat stále větší kontrolu nad chodem hospodářství. S rozpadem státu se rozpadl i finanční systém. Velkou roli na úpadku bank jistě hrálo nové křesťanské náboženství, které bylo ve svých počátcích velmi nepřátelské vůči jakémukoli půjčování peněz na úrok. Bankovníctví bylo v Evropě znovuobjeveno až v průběhu 12. století a jeho vývoj úzce souvisel se středověkou peněžní revolucí v Evropě, o které pojednala předcházející kapitola (Spufford 1988).

Zásadní úlohu při vzniku evropského finančního systému sehrály arabské obchodní směňky. Arabům se podařilo z římského dědictví uchovat mnohem více než Evropanům. První předchůdci směnek existovaly již ve starověku a arabští obchodníci je přejali a přizpůsobili svému obchodnímu systému, který byl do velké míry založen na náboženských základech. Specifickým znakem muslimských oblastí byla značná autonomie a vysoká míra samosprávy obchodnické vrstvy a velmi omezené zasahování státního aparátu do její činnosti. Takovéto prostředí umožňovalo rozkvět institucí podporujících prvek důvěry v obchodních vztazích (Graeber 2011). Směnka je institucionálním nástrojem, který velmi usnadňuje hospodářskou koordinaci mezi navzájem si důvěřujícími subjekty. Evropané od muslimských obchodníků nejprve převzali tzv. cizí směnkou. Jedná se o písemné potvrzení závazku, jehož se podle současné definice účastní tři strany. Vydavatel směnky vlastně nařizuje, aby v určité době na daném místě bylo držiteli směnky (např. jeho finančníkem) vydán dohodnutý finanční obnos. Tímto způsobem bylo možné vyhnout se nebezpečnému převozu peněz v rámci zajišťování mezinárodního obchodu. Až později v důsledku několika inovací začaly být v Evropě vydávány různé formy dlužních úpisů a ještě mnohem později byly bankami vydávány dlužní úpisy skrze centrální banku přímo propojeny s peněžním systémem státu (Ingham 2004).

V kontrastu s mírovým využitím směnek při usnadnění obchodu v muslimském světě byly v Evropě směnky poprvé využity k financování válečných tažení. Pravděpodobně prvními vydavateli směnek byli templářští rytíři, kteří tuto praktiku okopírovali od Arabů v oblasti Blízkého východu. Arabská finanční inovace tak poněkud paradoxně posloužila k zajištění financování války křesťanské Evropy proti Arabům. Počátek bankovních operací lze, stejně jako ve starověku, hledat v potřebě mezinárodní měnové směny. Templáři při ní hráli klíčovou roli. Jejich mise při ochraně Svaté země jim dávala značný kredit, poměrně záhy si vybudovali rozsáhlou vojenskou, administrativní i hospodářskou základnu a rozsáhlou síť pevností. První směnky jim sloužily čistě k zajištění „vnitrofiremních“ převodů mezi základnami rozmístěnými na obrovském území od pobřeží Atlantiku po Blízký východ. Pro usnadnění správy obrovského množství hospodářských toků v rámci své organizace využili další v Evropě zapomenutou, ale Araby uchovanou technologii – podvojně účetnictví. Templáři začali později využívat své role jednoho z hlavních organizátorů obrany Svaté země a své finanční operace rozšířili i na další subjekty. Evropský šlechtic si tak mohl u templářů uložit určitý obnos dejme tomu francouzských mincí, tento obnos byl přepočítán na peníze obíhající na Blízkém východě (na základě váhy stříbra či zlata) a na tuto sumu byla templáři v Evropě vystavena směnka. Držitelé směnky byla následně v Jeruzalémě vyplacena dohodnutá suma v místní měně. Další inovací bylo vydání směnky nikoli na základě skutečně uložené finanční částky, ale na základě zástavy v podobě příslibu budoucích příjmů z panství. Tímto způsobem vznikl de facto peněžní závazek (dluh) šlechtice, v jehož prospěch byla směnka vystavena. Templářům se dále podařilo zajistit si zisky z arbitráže mezi rozdílným poměrem mezi zlatem a stříbrem v Evropě a v Asii pro sebe. S pomocí těchto operací se řádu v průběhu 13. století podařilo nesmírně zbohatnout a zvýšit svůj vliv. Jeho rostoucí mocí se začali cítit ohroženi jak světszí vládci, tak samotný papež. Rozsáhlá a kvalitně fungující finanční síť znamenala silnou konkurenci pro italské obchodníky, kteří od templářů okopírovali a dále inovovali jejich finanční technologii. Řád nakonec skončil podobně jako řada jiných věřitelů, kteří se stali nepohodlní svým mocnějším dlužníkům. U templářů silně zadlužený francouzský král využil nepodložená obvinění vůči hlavním představitelům řádu k jeho likvidaci (Davies 2002: 153–157).

Finanční inovace přinesené templáři do Evropy však jejich pád přežily. V souhrnu lze nové finanční subjekty působící v rozmezí 12. až 16. století rozdělit do tří typů. Prvním bylo klasické půjčování vlastního kapitálu oproti zástavě, většinou nemovitého majetku. Tato činnost existovala v omezené míře už v raném středověku, s peněžní revolucí 13. století ale došlo k jejímu značnému rozšíření. Klasické půjčování na úrok bylo nezákonné, silně rizikové a čas od času jej jak církev, tak světská moc tvrdě potíraly. Hlavními poskytovateli půjček byli vlastníci kapitálu, kteří jej získali především skrze svou zprostředkovatelskou roli v mezinárodním obchodě, tj. nejprve Židé a posléze italské obchodníky/bankéry. Věřitelé půjčovali na velmi vysoký úrok (43,5 % ročně), byli všeobecně značně nepopulární a často se stávali obětí lidové nenávisti čas

od času podporované místní zadluženou světskou mocí. Jejich politický vliv byl proto po celý středověk velmi omezený. Druhým typem byli noví bankéři, původem směnárníci,⁹⁸ kteří začali přijímat od veřejnosti vklady do úschovy. Tyto vklady začaly být postupem doby využívány k financování investic a poskytování půjček. Další službou poskytovanou nově vzniklými bankami byly bezhotovostní finanční převody. Tyto převody však po dlouhou dobu musely být prováděny za přítomnosti obou stran transakce, jejich písemná forma začala být akceptována až mnohem později. Nově vzniklé banky tohoto typu začaly mít brzy problémy typické pro bankovní sektor. Příliš rizikové půjčky vedly k akumulaci nedobytných úvěrů a pádům bank, což vyvolávalo jak nemalé problémy, tak velkou nevoli mezi věřiteli bank. Výsledkem byly stále tvrdší bankovní regulace, a místy dokonce naprostý zákaz bankovních operací. Role bank však byla v rámci domácích ekonomik většiny středověkých evropských států poměrně omezená. I v těch finančně nejvyspělejších městech se počet obyvatel s bankovním účtem pohyboval v řádech jednotek procent, finanční operace byly prováděny na hraně zákona a slabé propojení mezi bankami a státem omezovalo rozsah bankovních operací na relativně úzkou skupinu sobě navzájem si důvěřujících obchodníků a bankéřů (Munro 1999: 151).

Třetím a pro naše účely nejdůležitějším typem byli mezinárodní obchodní bankéři. Podstatou jejich operací byl přesun peněz mezi místem produkce a místem prodeje zboží. Byli to právě tito bankéři, kdo přímo navázal na templářské finanční operace a plně využil potenciál obchodních smének (Geva 2011: 355–356). První známá směňka tohoto typu je z Janova z roku 1146 a týká se převodu peněz z Janova do Konstantinopole. Italští obchodníci se stali v době křížových výprav hlavními zprostředkovateli evropského obchodu. Většina zboží byla ve 12. století směňována na časově omezených veletrzích, jejichž centrem se stala Champagne, oblast v dnešní Francii, v té době pod správou burgundských vévodů. Původním účelem smének bylo zajistit financování zahraničního obchodu. První formou bylo tzv. cambium. V rámci tohoto typu smlouvy uzavřené před notářem se obchodník, který dostal zaplacenou v místní měně, zavázal vyplatit na určitém místě v jiné měně předem dohodnutou částku, zástavou bylo zboží, které za místní peníze nakoupil a na jiném místě prodal. Při výplatě částky sjednané v cambiu pak museli být přítomni oba (Kohn 1999). Skutečné obchodní směňky vznikly jako inovace v důsledku změny povahy mezinárodního obchodu, kterou částečně samy zapříchily. Za prvé, existence cambia umožnila obchodníkům převážet zboží pouze v jednom směru, ve druhém směru mohly využívat pouze finanční transakce, to přineslo možnost větší specializace a s tím spojený nárůst produktivity. Za druhé, existence relativně stabilních obchodních tras v průběhu 13. a 14. století umožnila obchodníkům vybudovat stálá obchodní zastoupení. Vznikly dvě skupiny obchodníků. První byli obchodníci-bankéři sídlící především v severoitalských městech, kteří de facto kontrolovali a financovali ob-

---

⁹⁸ Slovo banka je odvozeno od italského banco, což byl stůl, u kterého směnárníci (banchieri) měnili peníze.

chodní toky a druzí byli jim podřízení agenti, kteří byli zodpovědní za provedení vlastního obchodu. Pro zajištění finančních toků mezi nimi vznikly první skutečně směňky v Evropě (Kohn 1999).⁹⁹

Noví obchodní bankéři brzy přišli s řadou inovací, s jejichž pomocí se jim podařilo obejít tehdejší nařízení proti lichvě, a ze směnek, původně čistě platebního nástroje, se stal nástroj čistě finanční. Směňky začaly obíhat, aniž by měly jakoukoli návaznost na reálné obchodní toky. Tímto způsobem de facto začaly vznikat čistě soukromé peníze ve formě dluhu, denominovaného v abstraktní účetní jednotce, dohodnuté mezi italskými bankéři. Tyto nově vzniklé peníze byly využívány k různým spekulativním operacím. Např. Mueller (1997: Kap. 8) uvádí příklad společnosti Covoni z Florencie, která mezi lety 1336 a 1340 zaregistrovala 443 měnových transakcí, z nichž pouze 70 bylo svázáno s obchodem a 373 bylo čistě finančních. Z tohoto množství bylo 335 spekulativních, jejichž smyslem bylo využít rozdíly v úrokových sazbách mezi různými oblastmi a pohyby směňných kurzů, a 38 mělo podobu tzv. „dry exchange“, což byly de facto úvěry poskytnuté za dohodnutý úrok. Úroky byly maskovány s pomocí manipulace mezi měnovými kurzy mezi různými měnovými oblastmi.

Finanční inovace v podobě směnek se staly důležitým zdrojem rostoucího bohatství severoitalských městských států. Směňky měly velmi problematické právní postavení a obíhaly pouze mezi relativně úzkou skupinou navzájem si důvěřujících italských bankéřů. Byly pevně svázány s osobou vydavatele, a nebyly tudíž převoditelné, což rozsah jejich působení značně omezovalo. Nová technika se proto šířila velmi pomalu, do severozápadní Evropy začaly finanční inovace ve větší míře pronikat až v průběhu 16. století. Nárůst bohatství vedl severoitalské městské státy k expanzivní zahraniční politice, ve které ale byly poměrně neúspěšné. Jejich finanční a obchodní duch se přenesl na bojiště a jejich armády nebyly s to obstát v konfrontaci s odhodlaným protivníkem (Martin 2014).

Pro italské bankéře neznamenala absence převoditelnosti směnek a omezený rozsah jejich působnosti problém, naopak tyto skutečnosti vítali, protože jim umožnily udržovat si monopolní postavení v evropském finančním systému. Tento nový systém měl přesto několik slabín. První byla nedostatečná základna v politické a vojenské moci. Řada italských bankovních domů zbankrotovala v důsledku nesplácení půjček evropskými panovníky, např. Riccardiové z Luccy v roce 1294, Peruzziové a Bardiiové z Florencie v 1343 a 1346, a dokonce i mocný rod Medici padl v roce 1494 (Eagleton a Williams 2011). Bez dostatečné vojensko-politické síly byla schopnost italských věřitelů zajistit si příznivé podmínky transformace dluhu značně omezená. Druhá slabina s tou první do jisté míry souvisí. Italští bankéři vynalezli na svou dobu velmi sofistikovaný finanční systém pro provádění transakcí uvnitř své komunity. Vně tuto komunitu ale museli vyrovnávat svou bilanci s ostatními s pomocí vzácných

---

⁹⁹ Pro podrobný popis fungování tehdejších směnek viz Kohn 1999.

kovů. Jejich postavení proto záviselo na schopnosti kontrolovat tok vzácných kovů po Evropě a jejich přesun do Asie (Ingham 2004). To se jim po dlouhou dobu dařilo. Jejich počínání ale nezůstalo bez odezvy. Praktiky italských bankéřů na jednu stranu vyvolávaly odpor u obchodní konkurence, která postupně rostla ve Flandrech a v oblasti Baltského moře, a na druhou stranu zhoršovaly problémy s nedostatkem vzácných kovů v oblastech mimo Itálii.

Evropský měnový systém se v důsledku rozmachu mezinárodního obchodu a zavedení nových finančních technik začal částečně koncentrovat. Na kontinentě vzniklo několik oblastí, které se staly doménou jednoho typu mezinárodních peněz. Ve východním Středomoří to byl od 13. století benátský dukát, ve střední a západní Evropě hrál dominantní roli florentský florin (Eagleton a Williams 2011: 80). Pozice dukátu byla zapříčiněna ovládnutím obchodních tras Benátkami a jeho pozice byla velmi silná po několik staletí. Florin svou pozici získal skrze roli florentských bank při zajišťování mezinárodních transakcí, svou pozici si však udržel o dost kratší dobu. Na přelomu 14. a 15. století došlo v severozápadní Evropě k tvrdé reakci namířené proti praktikám italských bankéřů. Jimi prováděné finanční operace byly zakázány a tok vzácných kovů přísně regulován. Obchodní centra podél řeky Rýn a německá hanzovní města vytvořila měnové unie, které měly na jednu stranu omezit italské zisky ze zprostředkování mezinárodních plateb a na straně druhé měly podpořit lokální obchodníky.

Benátky, Janov, Florencie a další severoitalská města si však udržely silné postavení místy až do 17. století. Jejich úpadek začal s evropskými zámořskými objevy, v roce 1492 objevil Kryštof Kolumbus Ameriku a v roce 1498 doplul Vasco da Gama do Indie. Italové byli zpočátku díky svému sofistikovanému finančnímu systému schopni administrativně kontrolovat toky vzácných kovů z Nového světa po Evropě. Sloužili např. jako hlavní zahraniční věřitel španělského krále. Řada bankrotů španělské koruny a nástup Nizozemců jako hlavních zprostředkovatelů obchodu mezi Evropou a Asií v průběhu 17. století znamenal pro severní Itálii další těžkou ranou. Pád potom dokonala osmanská říše, která Itálii v průběhu 17. století vytlačila z východního Středomoří (Findlay a O'Rourke 2007).

Shrnutí

V době vrcholného středověku došlo k remonetizaci Evropy, která měla jak vnější příčiny, tak vnitřní předpoklady. Vnější příčinou byl nárůst mezinárodního obchodu, jeho ovládnutí ze strany Evropanů a evropská politická expanze. Vnitřním předpokladem byly dostatečné zdroje vzácných kovů, které byly objeveny ve střední Evropě.

Evropští panovníci začali poměrně záhy využívat monetizované ekonomiky k novým způsobům mobilizace zdrojů země pro veřejné účely. Jejich moc v této době ještě nebyla dostatečná k tomu, aby si vynutili zásadnější úpravy daňového systému, proto se v případě potřeby uchýlovali k manipulaci s peněžním systémem. Tímto způ-

sobem se jim na jednu stranu podařilo nasměrovat větší část společenských zdrojů ve svůj prospěch, na druhou stranu ale častým znehodnocováním mincí v oběhu vyvolávali silnou opozici a snižovali důvěru ve svou měnu, což zabraňovalo jejímu využití v mezinárodních transakcích.

Potřeba zajistit financování na dlouhé vzdálenosti vedla k převzetí a následně i úpravě arabských směnek Evropany. Obchodní směnky v kombinaci se vznikem prvních bank přijímajících vklady vedly k finanční revoluci v Evropě. Finanční operace se staly zdrojem obrovských zisků italských městských států a vedl ke značnému posílení jejich postavení v mezinárodním systému. Benátský dukát a florentský florin se staly mezinárodními penězi středověké Evropy. Evropský měnový systém na konci středověku proto lze charakterizovat jako soubor vedle sebe relativně odděleně fungujících benevolentních měnových hegemonií. Italská dominance v mezinárodním peněžním systému však nezůstala bez odezvy. Nejprve obchodní konkurence a následně i nově vznikající národní státy začaly podnikat kroky vedoucí k jejímu nahrazení novým peněžním systémem.

VELKÝ PENĚŽNÍ KOMPROMIS

Výsledkem neustálých válek v Evropě v průběhu 14. a 15. století bylo posílení panovnické moci a obrovský nárůst vojenských výdajů. Množství nezávislých teritorií v Evropě se mezi lety 1400 a 1600 významně zredukovalo. Vznikly teritoriálně homogennější a rozsáhlejší celky, které byly schopny mobilizovat ve státním zájmu větší množství zdrojů. V teritoriálně relativně rozlehlých státech v západní Evropě tento vývoj nakonec vyústil v panovnický absolutismus 16. a 17. století. V roce 1400 mohli panovníci prosadit svou vůli proti podřízeným šlechticům pouze s pomocí významné části z nich, v roce 1600 byly králi oddané profesionální armády schopny potlačit většinu vzpour samy o sobě, unifikace peněžního systému státu při tomto vývoji hrála nesmírně důležitou roli (Bean 1973). V italských republikách vedl vývoj k posílení státních institucí a vytvoření nových forem financování státu založených na italských bankovních inovacích v předcházejícím období. Rostoucí výdaje států vedly k zostřujícím se sporům mezi vládami na straně jedné a bankéři a obchodníky, kteří nesli většinu daňového břemene, na straně druhé. Tyto spory vedly v různých částech Evropy k různým výsledkům. Ve Španělsku a ve Francii posílily panovnický absolutismus, v Nizozemí vedl odpor proti zdanění k revoluci a ustavení obchodnické republiky. Ve Velké Británii se vyvinula v průběhu 17. století unikátní podoba peněžního systému, schopná provázat zájmy panovníka se zájmy obchodníky a průmyslově orientovaných nejvyšších vrstev společnosti. Tento finanční systém se následně stal základem britské expanze v příštích staletích. Díky tomuto úspěchu se stal vzorem pro peněžní systémy národních států Evropy v 18. a především 19. století.

Veřejné finance v severoitalských městských státech

Růst státních výdajů v důsledku neustálého válčení mezi italskými městskými státy byl zdrojem finančních inovací umožňujících nový způsob správy veřejných financí a efektivnější mobilizaci hospodářských zdrojů pro veřejné účely. Jednalo se však o postupný a těžkopádný proces. Při zavádění nových způsobů mobilizace domácích zdrojů pro státní účely je potřeba vyřešit otázku, kdo konkrétně má při této činnosti přispívat nejvíce a jakým způsobem. Peněžní systém částečně umožnil odpovědět na otázku jak – s pomocí finančních odvodů, které nahradily dřívější feudální závazky. Tyto peněžní odvody v průběhu novověku nabyly nejrůznější podoby od dobrovolných po povinné půjčky různých forem, přes jednorázové odvody na základě výše bohatství po pravidelné daňové odvody. Daleko obtížnější než jak bylo rozhodnout kdo a kolik. Nejeftivnější metodou by z hlediska státu byl kvalitní daňový systém, který by pokrýval jeho potřeby. Ale obtíže s vyřešením otázek kdo a kolik způsobovaly, že zavedení efektivního daňového systému představovalo obvykle obrovský problém. Daň bylo něco, co se tradičně uvalovalo na probené společnosti. I propra-

covaný římský daňový systém vznikl původně jako tributární vztah mezi Římem a jím poraženými národy. A tak i přesto, že daňový systém založený na penězích dává státu při mobilizaci zdrojů obrovské výhody vůči jeho konkurentům, bylo jeho zavádění velmi postupné. Jakmile se však ukázaly jeho výhody ve srovnání s alternativami, došlo k jeho rychlému rozšíření do ostatních států Evropy.

Většinu státních příjmů ve středověku tvořily různé poplatky, cla a zisky z monopolů. První inovací vedoucí k propracovanějšímu daňovému systému byly dobrovolné půjčky od občanů vlastního státu v době nouze. Tato novinka se ale příliš neosvědčila. Proto se, podobně jako jejich antičtí předchůdci, města na Apeninském poloostrově rozhodla zavést v době nejvyššího ohrožení institut povinné půjčky státu (Pezzolo 2008). V závislosti na velikosti svého bohatství museli občané státu půjčit určitou sumu, z povinnosti byli vyjmuti pouze ti nejmudřejší. Dluh byl zajištěn budoucími státními výnosy a věřitelům za něj náležel úrok. Tímto způsobem si stát zajistil jak zdroje k pokrytí zvýšených výdajů, tak loajalitu obyvatelstva, jehož vyhlídky byly napříště mnohem úžeji spojeny s vývojem státu. V oligarchicky řízených městských státech nebyly vynucené půjčky zase takovým problémem, protože největším věřitelem státu byli sami jeho reprezentanti, kteří následně rozhodovali o způsobu využití získaných prostředků. Za účelem správy veřejného dluhu byly zřízeny odpovědné finanční instituce – první veřejné banky. První byla založena v roce 1401 v Barceloně, v roce 1407 následovala Valencie a Janov. Význam španělských bank postupně upadal, u těch italských naopak rostl. Tyto instituce sice bývají označovány jako banky, nicméně rozhodně se nejednalo o banky klasického typu. Nemohly přijímat vklady a oficiálně nemohly ani poskytovat půjčky nikomu jinému než státu. Ale vzhledem k tomu, že pohledávky za státem uložené v této bance byly převoditelné, začala být banka využívána k zajištění platebního styku mezi občany státu. Tímto způsobem došlo ke zvýšení množství peněz v oběhu. Peníze mohly být díky podobným operacím použity dvakrát na různých místech v jeden časový okamžik. Poprvé jako mince půjčené státu a po druhé při platbě mezi soukromými subjekty, která proběhla pouhým přepsáním pohledávky za státem (Munro 2003).

S dluhopisy se nemohlo obchodovat přímo. Většinou mohly být prodány pouze jiným občanům městského státu, převod musel být uskutečněn v instituci zodpovědné za správu dluhu a převodu musely být účastny obě strany. Z převodu se platila (relativně nízká) daň. Dluhopisy se velmi brzy staly běžnou součástí finančního systému italských městských států. Začaly být používány k větším platbám, byly darovány jako věno, a pokud chtěl stát splatit část svého dluhu, byly přijímány i při platbě daní (Pezzolo 2008). Striktně bylo kontrolováno pouze jejich vydávání cizincům, které bylo povolováno jen za zvláštních podmínek. Už v této době si vlády uvědomovaly, že ne všechny dluhy jsou si rovny a úprava podmínek pro splátky zahraničního a domácího dluhu představuje naprosto odlišné výzvy. Tato skutečnost v současnosti díky liberalizaci finančních toků ve světě uniká pozornosti, v realitě se však objevuje znovu a znovu. Úprava podmínek pro splátky zahraničního dluhu vždy velmi záležela na mocenské pozici daného státu. Např. španělský král Filip II, pravděpodobně nej-

mocnější evropský panovník té doby, si půjčoval na mezinárodním trhu za tehdy velmi nízký úrok 12 %, mezi lety 1557 a 1596 pozastavil splátky svého zahraničního dluhu hned třikrát, vždy si vynutil úpravu dluhu ve svůj prospěch a půjčky mu byly brzy opět navýšeny (Álvarez-Nogal a Chamley 2014). Na druhou stranu vládcí menších států si půjčovali často za mnohem vyšší úrok. Italské městské státy si sice dokázaly v zahraničí půjčovat rovněž relativně levně, ale pokud dluh nespĺacely, musely čelit velmi tvrdým odvetným opatřením. Proto se zahraničnímu dluhu spíše vyhýbaly.

Domácí dluh s sebou nese jiný typ výzev.¹⁰⁰ Na jednu stranu umožňuje poměrně rychlou a masivní mobilizaci zdrojů. Institut vynuceného veřejného dluhu umožnil italským městským státům financovat vzhledem k jejich velikosti disproporčně velké profesionální armády a byl základním předpokladem jejich vojenské síly. Na druhou stranu však s sebou nese významné domácí redistribuční problémy, které mohou v dlouhodobé perspektivě ohrožovat vnitřní soudržnost státu a následně i jeho akceschopnost navenek. Neustálé válčení mezi italskými městskými státy znemožňovalo dluh významně redukovat, jeho výše naopak narůstala a uvnitř městských států začal narůstat redistribuční konflikt ohledně toho, kdo ponese náklady na jeho splácení. Redistribuční konflikt ohrožoval politickou stabilitu státu a s ním i stabilní měnové uspořádání, které bylo pro přežití obchodnických městských států klíčové. Uvidíme, že tato posloupnost událostí – zvyšující se zadlužení spojené s rostoucí hospodářskou a politickou expanzí, neschopnost dluh redukovat kvůli obtížím s redistribucí a následná krize, kdy musí k redistribuci dojít ve velmi krátkém časovém úseku v důsledku náhlých okolností – je v mezinárodním prostředí poměrně typická.

Vládnoucí oligarchie v italských městských státech tento problém částečně vyřešila poměrně originálním způsobem. Dobrým příkladem jsou opět Benátky. Ty začaly od 13. století vydávat dva typy peněz. První sloužil jako uchovatel hodnoty a druhý sloužil jako hlavní platební prostředek a pomáhal roztáčet kola domácí benátské ekonomiky. Prvním byl zlatý dukát, jeho hlavní funkcí bylo sloužit jako uchovatel hodnoty pro obchodnické vrstvy, o jeho oblibě v mezinárodním obchodě již byla řeč. Benátky nebyly samy o sobě schopny prosadit svou měnu v mezinárodním prostředí silou, mezinárodní status jejich dukátu do určité míry závisel na množství zlata v minci, které se dařilo udržovat na stejné úrovni. Druhým typem peněz byly stříbrné mince. Tyto mince sloužily především pro hospodářskou koor-

---

¹⁰⁰ Jak emise státního dluhu, tak financování skrze tvorbu nových peněz státem vedou z krátkodobého hlediska (z pozice vlády) ke stejnému výsledku. Část zdrojů je přesměřována ze soukromých k veřejným účelům. Podle keynesovských ekonomických teorií mohou obě operace v situaci nedostatečného využití zdrojů navíc zvýšit celkový hospodářský výkon. V některých důležitých aspektech se ale liší. Financování skrze státní dluh může znamenat dobrovolné rozhodnutí veřejnosti snížit svou spotřebu, čímž dojde k uvolnění zdrojů pro využití ve veřejném zájmu. Tvorba nových peněz vede k témuž výsledku skrze přepáčení veřejnosti vládou, jehož výsledkem může být inflace, ve vysloveně nezvládnutých případech státního financování může dojít až k hyperinflaci. Financování skrze státní dluh však s sebou nese problém jeho udržitelnosti v dlouhodobém horizontu.

dinaci v Benátkách a jim podřízených území. Množství stříbra v mincích a jejich množství v oběhu se měnilo v závislosti na potřebách benátského hospodářství. S měněním se množstvím stříbrných mincí vůči dukátům se měnil i jejich směnný poměr. Benátská obchodníci drželi většinu svého bohatství ve zlatě, mzdy naopak vypláceli ve stříbrných mincích (Eichengreen a Susmann 2000). Tento systém byl velmi výhodný pro bohaté obchodnické a finanční vrstvy, které v italských městských státech tvořily vládní vrstvu. Značně nevýhodný byl naopak pro námezdně pracující, jejichž reálný příjem se měnil v závislosti na monetárních rozhodnutích státu. V době benátské prosperity to nebyl až takový problém, situace se ale začala s úpadkem Benátek vyhrcovat.

Italské městské státy přišly ještě s jednou důležitou inovací, v Janově začaly být vydávány cenné papíry, které sloužily jako podílové listy garantující podíl na kořisti z vojenské výpravy. Tato inovace částečně vycházela z praktik templářských rytířů, nicméně templáři financování vojenských výprav považovali za cestu vedoucí k cíli – vojenskému vítězství ve Svaté zemi. V případě Janova se vojenské výpravy stávaly de facto komerční záležitosti. Podílové financování vojenských výprav se stalo základem pro první akciové trhy. První skutečné akciové trhy však nevznikly v italských městských státech, nýbrž v oblasti dnešního Nizozemí. Janovská inovace v podobě financování kořistnických výprav nezůstala nepovšimnuta ani v evropských monarchiích. Jedna z takovýchto výprav podniknutá rodilým Janovanem, ale financovaná španělskou korunou znamenala pro postavení Evropy v mezinárodním peněžním systému doslova revoluci.

Peněžní systém na začátku novověku

Až do období portugalských a španělských výprav Evropa trpěla obdobími periodického nedostatku vzácných kovů nutných k podpoře fungování peněžního systému v oblasti, kde neexistovala dostatečně mocná a stálá politická autorita. Období nedostatku bylo zpravidla na jedné straně ohraničeno vyčerpáním nalezišť vzácných kovů v Evropě a na druhé nalezením zdrojů nových. Přelom 14. a 15. století byl charakteristický obzvláště závažným nedostatkem vzácných kovů, který se projevil poklesem množství peněz v oběhu a dlouhodobým poklesem cen (Munro 2003). Dlouhodobá deflace byla provázána obdobím hospodářských problémů. V dobách nedostatku vzácných kovů docházelo na některých místech v Evropě k experimentování s nuceným oběhem mincí bez relevantní vnitřní hodnoty. Tyto mince byly nejčastěji z olova či mědi a byla přislíbena jejich budoucí konvertibilita na zlato či stříbro. K experimentům tohoto typu docházelo většinou v situaci krajní nouze (např. během obléhání) a měly dočasný charakter. V deflačních obdobích, která byla navíc spojena s dostatečnou politickou stabilitou, byly peníze s nekrytým oběhem poměrně stabilní. Problémem bylo, že nestabilní politické režimy středověké Evropy byly notoricky náchylné ke zneužití peněžního systému pro své potřeby, čímž sice krátkodobě získaly

výhodu, nicméně dlouhodobě jejich počínání vedlo k hyperinflaci a rozpadu peněžního systému s nuceným oběhem.

Problémy s nedostatkem vzácných kovů v Evropě začaly polevovat koncem 15. století, kdy byla objevena nová naleziště stříbra v Německu a v Čechách (Spufford 1988). Tímto započal nový peněžní cyklus v Evropě, který ale neměl tradiční průběh, protože naleziště vzácných kovů byla brzy doplněna a následně překonána přílivem vzácných kovů ze zámoří. Tento příliv umožnil Evropě vyhnout se zásadním problémům spojeným s odlivem vzácných kovů do Asie po několik století. Úplné řešení tohoto problému se ale podařilo Evropanům zajistit až v průběhu 19. století, kdy v důsledku evropského kolonialismu nejprve došlo k vynucenému obrácení toku vzácných kovů a následně k jejich nahrazení papírovými penězi.

Na tomto místě je vhodné v krátkosti představit peněžní systémy, se kterými se Evropané setkávali na svých cestách. Zdaleka nejsostifikovanější peněžní systém měla Čína. O Číně jsme se již zmínili několikrát. Číňané vynalezli mince pravděpodobně nezávisle na ostatních a jako první vytvořili systém založený na papírových penězích. Čínský peněžní systém po většinu historie kombinoval měděné a stříbrné mince a byl státním monopolem. V situacích, kdy státní autorita poklesla, existovaly soukromé emise mincí, nicméně majitelé mincoven začali s hospodářskou mocí velmi rychle akumulovat i moc politickou, což vedlo ke sporům se státem a násilným střetům. Po většinu čínských dějin však byla státní moc poměrně stabilní, velkou zásluhu na tom měl rozsáhlý administrativní aparát. Velká administrativní kapacita čínského státu umožňovala udržovat v chodu rozsáhlý daňový systém, který zajišťoval dostatečnou mobilizaci zdrojů pro stát k výstavbě rozsáhlých infrastrukturních projektů či podnikání námořních výprav. Příkladem prvního je slavná velká čínská zeď. Příkladem druhého jsou velké čínské námořní výpravy v 15. století. Tyto výpravy byly podniknuty velkými flotilami složenými z na evropské poměry té doby obrovských lodí převážejících tisíce mužů. Vzhledem k centralizované byrokratické podobě čínského státu, technologické vyspělosti země a relativní hospodářské soběstačnosti neměly výpravy obchodnický, ale spíše politický a symbolický význam. Čínská námořní flotila na svých cestách navazovala diplomatické styky, demonstrovala čínskou technologickou a vojenskou nadřazenost a vybírala (spíše symbolický) tribut. Výpravy neměly valný hospodářský význam a bylo od nich po několika desetiletích upuštěno. Paradoxně právě v době, kdy začali své zámořské cesty ve větší míře podnikat Evropané (Graeber 2011).

Mimo Čínu byly peněžní systémy v porovnání s Evropou většinou na mnohem nižší úrovni. Indický peněžní systém vznikl na základě řeckého vlivu již ve starověku, ale jeho technologická úroveň se po mnoho staletí prakticky vůbec nezměnila. Pro vnitrostátní koordinaci používaly státy Indického poloostrova většinou peněžní systémy založené na měděných mincích. Pro mezinárodní obchod byly využívány především mince pocházející z Evropy (Řím, později Byzanc a Benátky) nebo z arabského světa (Eagleton a Williams 2011).

Velmi zajímavý příběh představuje střet Španělů s inkou civilizací. Inkové měli podobný systém koordinace jako sumerské městské státy, ale v mnohem grandióz-

nějších rozměrech, protože takto byla spravována celá říše. Incký peněžní systém ještě úplně nedosahoval ani sumerské úrovně, nicméně k jeho vzniku již byly položeny některé základní kameny. Určitou formou protopeněz byly kipu, které sloužily mimo jiné jako jakási primitivní zúčtovací jednotka (měřila pracovní čas inckého dělníka). Kipu byly základem zúčtovacího systému, s jehož pomocí administrativní aparát koordinoval hospodářskou aktivitu v celé říši (Julien 1988). Podobně jako v Evropě o mnoho staletí předtím, byly zlato a stříbro využívány především jako prostředek k vyjádření náboženského a politického postavení a pro estetické účely. Jejich využití při hospodářské koordinaci, pokud existovalo, bylo naprosto zanedbatelné. Střetnutí se Španěly posedlými zlatem a stříbrem proto bylo pro Inky velmi bizarní zkušeností, která pro ně ale nakonec měla velmi neblahé následky.

Vytvoření jednotného peněžního prostoru v národních státech

Na začátku novověku byl významně urychlen proces postupného vytváření jednotného peněžního prostoru totožného s hranicemi národních států. Tento proces v konečném důsledku vedl k radikálnímu nárůstu státní moci v důsledku schopnosti nasměrovat mnohem větší část dostupných zdrojů pro využití ve státním zájmu. Zároveň vedl k oslabení moci italských bankovních domů, kterým se snížily možnosti ke generování zisku z mezinárodní finanční arbitráže a ovlivňování evropského měnového systému. Vznik jednotného národního peněžního prostoru byl umožněn několika faktory. Prvním bylo posílení státní moci v průběhu 15. století, které bylo dáno snahou států kontrolovat odliv vzácných kovů v době jeho kritického nedostatku. Tato kontrola způsobila posílení státního aparátu a jasnější teritoriální vymezení politické autority. Druhým zásadním faktorem bylo zvýšení moci vlád v oblasti stanovování daní. K tomuto procesu došlo např. ve Francii v polovině 15. století a ve Španělsku na jeho konci. Panovníci byli schopni své postavení posílit kvůli potřebě států mobilizovat dodatečné zdroje ve snaze čelit vnější hrozbě. Ve Francii byl tento proces spojen s poslední fází stoleté války, ve Španělsku s finální fází reconquisty (Bean 1973: 213–214). Třetím faktorem, který vládám umožnil jejich nové možnosti náležitě využít, byl již zmíněný příliv vzácných kovů, v jehož důsledku došlo k monetizaci dalších sektorů hospodářství, čímž dále vzrostla daňová základna.

Ve Francii vedla zvýšená schopnost státu mobilizovat společenské zdroje k vytvoření první stálé profesionální vojenské síly ve středověké Evropě. Do té doby byli žoldněři najímáni podle potřeby pouze na omezenou dobu. V roce 1445 Francie zavedla prvních dvacet vojenských jednotek o šesti stech mužích rozmístěných do různých částí země, zodpovědných centrální vládě. Francouzská inovace byla brzy převzata ve Svaté říši římské, Španělsku a v dalších zemích (Bean 1973: 219–220). Úpravy daňového systému umožnily francouzskému státu disponovat větší částí národního produktu, nicméně neodstranily problém s odklonem finančních toků zprostředkovaných italskými bankéři. Zásadní úder pro finanční moci italských

bankovních domů znamenala až francouzská peněžní reforma z roku 1577. Její podstatou bylo opětné spojení funkcí peněz jako zúčtovací jednotky a platebního prostředku – hodnota nově vydávaných mincí korespondovala s oficiální účetní jednotkou země. Francouzský král dále zakázal oběh zahraničních mincí na svém území. Tato opatření znamenala značné posílení státní moci a oslabení moci finančníků (Kindleberger 1993).

Španělsko představuje další zajímavý případ ve vývoji vztahů mezi penězi a mocí na evropském světadílu. Španělský král získal od konce 15. století stabilní příjem ve formě daní vybíraných především v Kastilii. Španělské výdaje však v důsledku expanzionistické politiky brzy přesáhly příjmy. Král sice teoreticky měl poměrně značnou autonomii při stanovování výše daní, ale v praktické rovině byl při svých rozhodnutích odkázán na pomoc místní samosprávy (Álvarez-Nogal a Chamley 2014). Schopnost centrální vlády určovat a vybírat daně na místní úrovni bez ohledu na místní samosprávu by si vyžadovala existenci této vládě zodpovědného byrokratického aparátu, k jehož rozvoji bylo zapotřebí ještě několika staletí. Limity panovnické moci se naplno ukázaly během snahy o zvýšení daňových odvodů na území dnešního Nizozemí. Výsledkem byla otevřená vzpoura vedoucí k dlouhé a nákladné válce, na jejímž konci nově vzniklá nizozemská republika uhájila svou nezávislost. Ostatně nizozemská vzpoura nebyla v evropském kontextu zase takovou výjimkou. 16. století je plné příkladů vzpour proti vládě zapříčiněných neuváženou daňovou politikou. Z těchto důvodů králové obvykle přistupovali ke zvyšování daní obezřetně.

I v průběhu 16. a 17. století tvořily vojenské výdaje největší část státního rozpočtu. Tyto výdaje byly s ohledem na tehdejší politickou situaci nesmírně volatelné. Vlády proto musely vyřešit nesoulad mezi víceméně stabilními daňovými příjmy a nepředvídatelnými vojenskými výdaji. Řešení poskytoval institut krátkodobých mezinárodních půjček. V případě španělské koruny byli nejvýznamnějšími věřiteli janovští bankéři. Tento krátkodobý, částečně zahraniční dluh byl následně transformován do dlouhodobého domácího dluhu, jehož splátky byly navázány na daňové výnosy. Proces této transformace je nesmírně zajímavý. Ve své podstatě se jednalo o střet mezi vládou a investory ohledně výše úroků a vládou a místními správami ohledně výše zdanění. Španělský král Filip II. byl nakonec schopen prosadit svou vůli, podařilo se mu zvýšit daně a snížit úroky, i když cesta k jeho úspěchu nebyla jednoduchá. V jejím průběhu král třikrát pozastavil splátky dluhu. Vždy se tak stalo v době, když se splátky úroků z dlouhodobého dluhu začaly přibližovat celkovým daňovým výnosům. V této době král inicioval na jedné straně jednání o zvýšení daní, která se táhla měsíce, v některých případech roky, a na druhé straně začal jednat s držiteli krátkodobých dluhopisů o restrukturalizaci dluhu.¹⁰¹ Ve všech případech se mu podařilo uspět. Pravděpodobná příčina jeho úspěchu tkví ve faktu, že největšími držiteli dluhopisů

¹⁰¹ Tyto události bývají některými označovány za státní bankrot (Reinhardt a Roggof). Jak ale ukazují Álvarez-Nogal a Chamley, situace byla mnohem složitější.

byly zájmové skupiny ovládající místní samosprávu v Kastilii. Odmítnutí zvýšení daní proto znamenalo ztrátu příjmů pro ně samotné (Álvarez-Nogal a Chamley 2014). I přes neustálé problémy s financováním Španělska se ze španělské měny stala v oblasti působení španělského vlivu dominantní mezinárodní měna. Toto postavení si na americkém kontinentě udržela až do konce 18. století. Větším problémem se stala závislost části populace na příjmech ze státního dluhu. Tento stabilní zdroj příjmu časem konzervoval hospodářské a politické poměry a mohl dopomoci španělské stagnaci. O něco jasnější jsou dopady vývoje zadlužení v Nizozemí, které časem díky akumulaci dluhů způsobilo krizi a pád Nizozemské republiky.

Způsob finanční správy v Nizozemí nebyl v 16. století zásadně odlišný od toho kastilského, oblast dnešního Nizozemí byla navíc podřízena španělskému králi. Daňová správa byla v rukou nejvýznamnějších měst v oblasti. Tato města si půjčovala od soukromých investorů a jako zástava za dluh sloužily budoucí daňové výnosy. Pokusy španělského krále Filipa II. centralizovat a zvýšit daňový výnos vedl k otevřené vzpouře a dlouhé válce mezi Nizozemím a zbylými španělskými državami. V průběhu neustálých válek 16. a 17. století se v Nizozemí rozvinul velmi komplikovaný systém veřejných financí, který však měl dva základní charakteristické rysy. V první řadě, velká většina státního dluhu byla držena domácími subjekty, poněkud právě ze zájmových skupin, které nejvíce ovlivňovaly státní jednání. Za druhé, i přes neustálý nárůst celkové výše státního dluhu až na čtrnáctinásobek ročních daňových příjmů neměl stát nikdy problém s generováním dostatečné výše příjmů pro financování válečného úsilí. Navíc, oproti předpokladům neoklasické ekonomické teorie se zvyšujícím se státním dluhem se úroková míra snižovala. Do největších problémů se nizozemské finance dostaly v průběhu války s Anglií a Francií v sedmdesátých letech 17. století. V této době zažil obrovský rozmach trh se státními dluhopisy (Kindleberger 1993).

Nizozemí znalo trh s cennými papíry již od začátku 17. století, nejčastěji obchodovanými cennými papíry byly podíly Východoindické společnosti. Nizozemci tak přebírali a zdokonalili způsob financování smíšených vojensko-obchodních expedic z italských městských států.¹⁰² Od padesátých let 17. století došlo v Nizozemí k zásadní finanční inovaci, když byla právně ukotvena převoditelnost dluhopisů na základě pouhého podpisu. Nicméně vznik skutečného trhu se státními dluhopisy byl velmi pozvolný. Jeho rozmach je spojen až s obdobím akutního nedostatku hotovosti v Nizozemí v průběhu zahraniční invaze v sedmdesátých letech. Od roku 1672 začal stát přijímat řadu mimořádných opatření ve snaze zvýšit své příjmy. Patřily mezi ně mimořádná daň z bohatství, povinná půjčka státu, odložení splátek úroků nebo daň z úroků placených z dříve vydaných dluhopisů (čímž de facto došlo ke snížení reálné úrokové sazby). Krátce poté došlo k masivnímu nárůstu objemu zobchodovaných státních dluhopisů na sekundárním trhu a k poklesu jejich ceny až na 30 %. Tento vývoj lze vyložit více způsoby. Standardní vysvětlení by pravděpodobně poukázalo

¹⁰² Východoindická společnost generovala obrovské zisky a přiliv financí do Nizozemí způsobený jejími aktivitami byly hlavní příčinou nezávislosti republiky na zahraničním financování.

na snížení důvěry soukromých investorů ve schopnost prodlouženého státu dostát svým závazkům. Sekvence jednotlivých kroků ale nahrává spíše alternativnímu vysvětlení, podle kterého lze za růstem objemu zobchodovaných dluhopisů a poklesem jejich ceny hledat snahu soukromého sektoru získat hotovost za účelem splnění své daňové povinnosti. Stát jednoduše nevydával do oběhu dostatečné množství peněz, které by mohl vybrat zpět. Tomuto vysvětlení odpovídají i kroky, které byly pro překonání krize podniknuty. Prvním bylo rozhodnutí přijímat při platbě daní nejen mince, ale i zlato a stříbro v nejrůznějších podobách. Druhým krokem byla změna formy vyplácení úroků ze státního dluhu a dividend Východoindické společnosti z hotovosti na cenné papíry. Cena dluhopisů se krátce po přijetí těchto opatření nejen stabilizovala, ale dokonce vzrostla a republika svou doposud největší finanční krizi překonala (Gelderblom a Jonker 2011).

Časté války vedly k akumulaci obrovského státního dluhu. V obdobích míru docházelo tu a tam ke snaze o jeho redukcii, tyto snahy byly obvykle jen málo úspěšné. Důvody tohoto neúspěchu jsou však z dnešního pohledu poněkud paradoxní. Dluh nebyl redukován především proto, že si to nepřáli jeho domácí držitelé, pro které byly státní dluhopisy pohodlným zdrojem příjmu. Vypovídající je již první seriózní pokus o redukcii dluhu předložený v roce 1652 Johanem de Wittem. Jeho podstatou bylo snížení úrokových sazeb státních dluhopisů z 5 % na 4 % a převedení takto ušetřených prostředků do fondu určeného k umoření státního dluhu. De Wittův návrh vyvolal značné rozhořčení a musel být odvolán (Gelderblom a Jonker 2011: 15–16). Následné pokusy si nevedly o mnoho lépe, snižování dluhu bylo velmi pozvolné a do značné míry bylo způsobeno vymíráním držitelů doživotních anuit spíše než zpětným odkupem dluhopisů.

S rostoucím státním dluhem nabývala na závažnosti otázka, kdo jej bude splácet. V Nizozemí vznikl systém, který do značné míry preferoval rentiéry. Stát v průběhu 18. století prováděl restriktivní politiku vedoucí k deflačním tlakům, takže snižující se nominální úrokové míry byly částečně kompenzovány poklesem cen. Nizozemí zavedlo systém regresivního zdanění, který dopadal především na střední třídu. Tento systém podnítl nárůst vnitrostátního napětí. K výbuchu občanské nespokojenosti došlo po čtvrté válce s Anglií. Střední vrstvy se zorganizovaly v hnutí tzv. patriotů a začaly obsazovat nejvýznamnější města. Vzpoura byla krátkodobě potlačena s pomocí Pruska. Patrioti se však za několik let vrátili s pomocí francouzské revoluční armády. Nizozemské obyvatelstvo ve své většině vítalo francouzské jednotky jako osvoboditele, což je v kontextu minulých staletí plných francouzsko-nizozemské konfrontace naprostý paradox. Francouzská pomoc nizozemským patriotům však rozhodně nebyla zcela nezištná. Předrevoluční Francie byla jedním z největších nizozemských dlužníků. Držitelé tohoto dluhu se rekrutovali především z odpůrců hnutí patriotů. Po jejich porážce přestalo být zrušení francouzských dluhů politicky příliš kontroverzním krokem (Kindleberger 1993: 215–219).

Nizozemská zkušenost zprostředkovává několik důležitých lekcí o vztahu mezi mocí, penězi a státem v mezinárodním prostředí. Za prvé, Nizozemí bylo díky roz-

vinutému finančnímu systému ve srovnání s jeho soupeři schopno mobilizace obrovského množství zdrojů pro zahraničněpolitické účely. Míra zdanění obyvatelstva byla mnohem vyšší než ve Francii či v Anglii. Za druhé, jeho pozice v mezinárodním obchodě a později v mezinárodním finančním systému jej izolovala od zahraničních finančních tlaků. Za čtvrté, rostoucí státní dluh vytvořil vrstvu rentiérů, která se stala překážkou dalšího rozvoje. Rentiéři ovládající nizozemskou vládou začali v 18. století provádět politiku v souladu se svými zájmy, což byla především politika averze k riziku. To na jednu stranu znamenalo, že Nizozemí zahájilo období hospodářské restrikce a omezení politické a vojenské expanze a přechodu do defenzivních pozic. Na druhou stranu se nejbohatší subjekty v Nizozemí zaměřily na poskytování zahraničních půjček. Tyto politiky vedly k rostoucímu finančnímu zatížení střední vrstvy, která na to reagovala otevřenou vzpourou. Vzpouora byla později podpořena zahraniční intervencí země, která byla největším dlužníkem nizozemských rentiérů. Poskytnuté finanční prostředky se pak již Nizozemcům nepodařilo získat zpět.

Anglická inovace

Nizozemí dokázalo velmi kvalitně převzít italské finanční inovace, doplnilo je několika svými vlastními a vytvořilo na svou dobu velmi efektivní finanční systém schopný mobilizace značného množství zdrojů pro veřejné účely. Ani Nizozemcům se však ještě zcela nepodařilo vytvořit systém, který by institucionalizoval vztah mezi de facto soukromými penězi ve formě různých směnek a oficiálními penězi státu ve formě mincí. Od prvních směnek vydávaných v období vrcholného středověku v Itálii se již podařilo ujit kus cesty. Vznikly první firemní a státní dluhopisy a první trhy s cennými papíry. Ale aby se směnky staly plnohodnotnými penězi univerzálně akceptovatelnými při platbě jak v domácím, tak v mezinárodním prostředí, musely být přímo vyjádřitelné v jediné účetní jednotce, což si vyžadovalo vytvoření jednotného peněžního prostoru, a dále musely být automaticky převoditelné na třetí osoby. S oběma předpoklady však byly spojeny závažné problémy. Splnění prvního předpokladu znamenalo unifikaci a stabilizaci peněžního systému. Protože směnky vznikly především proto, že peněžní chaos pomáhaly překonávat, šel tento předpoklad proti samotné podstatě jejich fungování. Například unifikace peněžního systému ve Francii 16. století následně vedla k marginalizaci tamějšího finančního systému. Naplnění druhého předpokladu – univerzální převoditelnosti – vyžaduje existenci důvěry v systém. Různé formy finančních derivátů, které se vyvinuly ze směnek do 17. století, byly využívány pouze úzkou skupinou finančníků nejprve v italských městských státech, později především v Nizozemí a Anglii. Nizozemcům a posléze Angličanům se povedl důležitý skok kupředu, když uzákonily převoditelnost směnek pouhým podpisem. Nicméně stejně jako italský systém předtím, i západoevropské bankovní systémy zažívaly divoké krize likvidity, které kulminovaly koncem 16. a začátkem 17. století. Krize byly způsobené neschopností propojit krátkodobé vklady

s dlouhodobými půjčkami a vzhledem ke slabé vazbě mezi soukromými penězi (směnkami) a státními penězi (především mincemi) státy nebyly na tyto krize schopny adekvátně reagovat (Graeber 2011: 336–342).

K naplnění obou výše zmíněných předpokladů bylo potřeba vhodného mocenského uspořádání uvnitř daného státu. Příliš mnoho státní moci, jako např. ve Francii koncem 16. století, vedlo prakticky k likvidaci nezávislého bankovního systému. Příliš málo státní moci, jako např. v italských městských státech, vedlo k vnitřní i vnější nestabilitě. V Anglii druhé poloviny 17. století vzniklo rozložení moci mezi vládou a nejlivnějsími finančními a obchodními zájmovými skupinami vhodné k vytvoření kompromisu zajišťujícímu využití výhod centralizovaného peněžního systému pro obě strany (Ingham 2004: 201). V rámci tohoto systému došlo k institucionálnímu spojení státních peněz se soukromými úvěrovými penězi. Stalo se tak ve dvou krocích. Nejprve byl státem vytvořen jednotný peněžní prostor, do nějž byly postupně zabudovány soukromé úvěrové peníze.

Cesta k novému systému však nebyla jednoduchá, jeho vznik byl dán výsledkem politického zápasu mezi zastánci státních peněz a soukromých úvěrových peněz. Angličtí panovníci se, stejně jako ostatní vladaři v Evropě, snažili omezit vliv směnek při koordinaci svého hospodářství. Ve snaze o centralizaci moci, zvýšení příjmů ve vzácných kovech a obnovení mezinárodní finanční důvěry¹⁰³ provedla Alžběta I. peněžní reformu, v jejímž rámci zakázala oběh cizích měn na území svého království a zvýšila množství vzácných kovů v mincích, čímž posílila peněžní suverenitu země. Angličtí králové čelili na domácí půdě mnohem silnější opozici ze strany nově vznikající buržoazie, než tomu bylo u vládařů na kontinentě. Pokusy anglických králů o získání dalších pravomocí ve finanční a měnové oblasti, které vyvrcholily bankrotem Karla II. z roku 1672, zásadně přispěly k propuknutí občanské války. Jejich výsledkem bylo výrazné omezení panovnických výsad a vznik nového peněžního systému, který úspěšně propojil zájmy státu se zájmy finančníků a obchodníků.

V roce 1689 došlo k výraznému omezení rozpočtových pravomocí panovníka. Panovníkovy dluhy byly nadále svázány s dluhy státu¹⁰⁴ a podmíněny schválením v parlamentu. Král napříště musel povinně odložit určitou část daňových příjmů ke splácení dluhů. Díky úsilí hlavních věřitelů státu vznikla v roce 1694 Bank of England, jejímž cílem byla správa státního dluhu. Banka také získala pravomoci diskontovat směnky, přijímat vklady a vydávat na jejich základě bankovky (Ingham 2004: 208–209). V roce 1697 dále získala právo emitovat bankovky do výše nově upsaného kapitálu. Díky těmto rozhodnutím konečně došlo k propojení státních a bankovních peněz a překonání problémů s důvěryhodností a likviditou.

¹⁰³ Anglie byla v té době zadlužena u nizozemských bankéřů a potřebovala platit zoldněřská vojska, proto pro ni byla mezinárodní finanční reputace důležitá (Ingham 2004: 204–205).

¹⁰⁴ Dříve se stávalo, že panovníci odmítli převzít dluhy svých předchůdců, dluhy panovníka nebyly chápány jako dluhy státu, ale jako jeho osobní dluhy (Graeber 2011).

Bank of England mohla vydávat bankovky na základě vkladů, které byly důvěryhodné a snadno přenositelné, protože byla věřitelem státu a státní finance byly kontrolovány parlamentem, jehož členové měli v bance důležitý podíl. Díky právu diskontace směnek banka monetizovala dříve obtížně převoditelné soukromé dluhy, ze kterých se tak jejím počínáním de facto stávaly státem uznané peníze. Další důležitou schopností banky ale byla schopnost vytvářet nové úvěry až do výše celkového státního dluhu, čímž vytvářela další úplně nové plnohodnotné peníze. Vklad do banky tak byl využit a zúročen dvakrát. Jednou jako úvěr státu a podruhé jako nový úvěr pro soukromý subjekt (Galbraith 1976: 32). To, že byly bankovky převoditelné na vzácné kovy, bylo důsledkem skutečnosti, že Bank of England byla bankou státu a státní peníze měly podobu stříbrných a zlatých mincí. Takto byly položeny základy peněžního systému, který s mírnými úpravami existuje dodnes. Nový peněžní systém umožnil Anglii v následujícím století mobilizaci daleko většího množství zdrojů pro státní účely, než tomu bylo v případě jejích konkurentů, a stal se jednou z příčin jejího nástupu jako dominantní světové mocnosti v 19. století.

Je potřeba zdůraznit, že institucionální nastavení anglického peněžního systému po roce 1694, které s určitými modifikacemi přetrvalo po téměř tři staletí, je historicky podmíněný konstrukt. Jeho vznik byl výsledkem vnitrostátních mocenských bojů mezi politickými skupinami. Jeho výsledná podoba odrážela politické a hospodářské zájmy určité skupiny obyvatelstva. Např. ve Francii došlo k podobnému vývoji až v průběhu 19. století a byl inspirován britským příkladem. Nový peněžní systém byl výsledkem sociálně-evolučních procesů na několika rovinách, stavěl na dřívějších institucích a dosaženém stupni technologického vývoje.

Shrnutí

Počátkem novověku došlo v Evropě k několika změnám, které zásadně změnily vztah mezi penězi, mocí a státem v mezinárodním prostředí. První změnou bylo zavedení státních dluhopisů v italských městských státech. Tyto dluhopisy jim umožnily využít relativně větší množství jak domácích, tak zahraničních zdrojů při prosazování svých zahraničněpolitických cílů.¹⁰⁵ Frakční spory uvnitř italských městských států, doplněné růstem sociálního napětí, jim znemožnily adekvátně reagovat na změny v mezinárodním prostředí a vedly k jejich úpadku. Zásadní změnou projevující se od přelomu 15. a 16. století a kulminující o století později byla transformace peněžních systémů nejdůležitějších států západní Evropy, která vedla k ustavení jednotného peněžního prostoru pod kontrolou centrální vlády. Tento fakt vedl, spolu s reformami daňového systému, k mnohem většímu mocenskému potenciálu nově vznikajících národních států.

¹⁰⁵ Zahraniční zdroje bylo možné využít kvůli italské kontrole většiny obchodních a finančních toků Evropy té doby.

V Nizozemí se podařilo výše zmíněné změny skloubit s institucemi obchodní republiky. Výsledkem byl stát schopný mobilizace až dvojnásobného množství domácích zdrojů (relativně vůči domácímu produktu), než bylo v této době v Evropě obvyklé. Rostoucí bohatství s sebou v Nizozemí neslo i vyšší zadlužení a rostoucí averzi k riziku. Začaly se zintenzivňovat spory ohledně distribuce rostoucích nákladů správy státního dluhu. Výsledkem tohoto zápasu byl systém značně zvýhodňující zájmy nejbohatších rentiérských skupin obyvatelstva. Tento vývoj v dlouhodobé perspektivě značně oslabil vnitřní soudržnost státu. Rostoucí vnitrostátní spory vedly k občanské válce, vítězné domácí střední vrstvy v ní byly podpořeny intervencí největšího nizozemského dlužníka – Francie.

Angličanům se podařilo úspěšně převzít peněžní inovace italských městských států a Nizozemců a inkorporovat je do státu pevně kontrolovaného peněžního prostoru. Vznikl tak systém, který byl anglickým trumfem v mezinárodní hře mocností následujících dvou staletí.

ZLATÝ STANDARD

Zlatý standard v Anglii

Vznik Bank of England a provázání soukromých úvěrových peněz s penězi státu znamenalo obrovský skok kupředu při organizaci peněžního systému země. Nové uspořádání však s sebou přinášelo i nová rizika, jejichž zdrojem mohla být buď vláda, nebo bankovní sektor. Vláda v novém systému získala schopnost generovat obrovské půjčky z domácích zdrojů. Jejich rozsah byl de facto dán pouze politickými ohledy. Vzhledem k tomu, že bankovky Bank of England získaly postupem času stejné postavení jako oficiální mince, mohl stát v případě potřeby svůj dluh monetizovat, čímž by způsobil masivní přerozdělení zdrojů ve společnosti.¹⁰⁶ Bankovní systém jako celek byl schopen vytvořit obrovské množství dodatečných soukromých úvěrových peněz už před velkým peněžním kompromisem. Bez provázání těchto soukromých peněz se státem byly bankovní systémy ve středověku a na začátku novověku náchylné k náhlým systémovým krizím likvidity a solventnosti, které měly značně negativní dopady jak na samotný finanční systém, tak na celé hospodářství. Institucionální provázání bankovního sektoru se státními penězi (skrže schopnost Bank of England diskontovat směnky) mu teoreticky umožňovalo získat v době krize přístup k neomezeným finančním prostředkům skrže nově vzniklou centrální banku. Ať tak či onak, nový systém umožňoval vytvořit mnohem větší množství peněz, které by byly, minimálně z počátku, podpořeny robustní institucionální strukturou. Nově vládnoucí anglické elity se obávaly, že by mohl být buď vládou, nebo finančníky zneužit, proto se jej rozhodli svázat dalšími omezeními (Desan 2015).

Příležitost k tomu se naskytla rok po ustavení Bank of England. Anglie po několika desetiletí trpěla nedostatkem mincí v oběhu. Peněžní systém státu byl v té době stále založen na oběhu stříbrných mincí. Hodnota stříbra byla ale vyšší, než byla hodnota mince vyjádřená v účetní jednotce státu. Lidem se vyplatilo využít stříbro obsažené v minci jako materiál, nikoli jako peníze. Nově ražené mince buď mizely z oběhu prakticky ihned, nebo byly lidmi znehodnocovány do maximální možné míry, která ještě povolovala jejich následné užití jako zákonného platidla. V roce 1695 se situace stávala neúnosnou, stříbro – materiál mělo již o 25 % vyšší hodnotu než stejná váha stříbra využitá při ražbě nové mince. Anglický parlament se proto v roce 1695 rozhodl situaci řešit. Výsledek debaty a přijaté řešení následně ovlivnily peněžní vývoj na dalších více než dvě stě let. Vypracováním návrhu na vyřešení akutního problému s anglickými mincemi byl William Lowndes, vysoký úředník anglické administrativy. Lowndes ve své zprávě identifikoval několik období s obdobnými problémy v minulosti a došel k závěru, že problém tkví v poklesu hodnoty anglické měny – libry šterlinků – vůči

¹⁰⁶ Bankovky Bank of England získaly status zákonného platidla v průběhu krize státního financování v průběhu války s Napoleonem (Bordo a White 1991: 311).

libře váhy stříbra. Tento problém měl dvě možná řešení. Prvním bylo snížit množství stříbra v minci, aby jeho hodnota v minci odpovídala kupní síle mince. Druhým bylo zvýšení hodnoty obíhajících mincí vůči libře šterlinků jako oficiální účetní jednotce státu. Na debatu o navržené reformě byl do parlamentu přizván hlavní zastávce nově vzniklého režimu konstituční monarchie a vysoce uznávaný myslitel své doby John Locke. Locke se rezolutně postavil proti Lowndesovým návrhům, které podle jeho názoru vycházely z fundamentálního nepochopení podstaty peněz. Lowndes mluvil o peněžním standardu jako o něčem, co je odlišné od mincí a s čím může být manipulováno nezávisle na nich. Locke byl však rozhodným zastáncem metalistické teorie peněz. Stříbro a peníze byly v jeho vidění totéž, žádný rozdíl mezi penězi jako účetní jednotkou (peněžním standardem) a penězi jako prostředkem směny – mincemi ze vzácných kovů – neexistoval. Stříbro bylo prostředkem směny a váha stříbra měřítkem hodnoty. Představa, že libra šterlinků může ztrácet či nabývat na hodnotě nezávisle na obsahu stříbra v ní, byla podle jeho názoru zcela absurdní. Lowndesovo doporučení snížit váhu stříbrné mince při zachování její účetní hodnoty by byla státem provedená loupež za bílého dne. Podle Locka byly problémy s mincemi způsobeny jejich masivním znehodnocováním, což v jeho vidění světa byla prostá kriminální činnost. Proto navrhl mincovní reformu spočívající ve stažení všech mincí z oběhu a vyražení nových plnohodnotných mincí (Davies 2002, Martin 2014).

Lockovy návrhy byly přijaty a mincovní reforma provedena. Její výsledky byly katastrofální. Způsob provedení reformy vedl k masivní majetkové redistribuci směrem od běžné populace k insiderům celého procesu. Redistribuce vedla k masovým nepokojům a přiměla parlament k přijetí kompenzačních opatření. Z oběhu byly staženy mince v hodnotě asi 4,7 milionu liber, stříbro v nich obsažené ale dovolovalo ražbu mincí o mnohem nižší hodnotě – 2,5 milionu liber. Nedostatek peněz způsobil deflaci a další redistribuci majetku, tentokrát směrem od běžné populace k rentiérům. Problémy byly dále prohloubeny díky odlivu nově ražených mincí z Anglie, protože ty byly v zahraničí stále hodnotnější, než byla jejich kupní síla v Anglii. Hospodářství se dostalo do značných problémů. K naprostému kolapsu nedošlo především proto, že část mincí bylo možné nahradit papírovými bankovkami, v roce 1698 už pravděpodobně peníze ve formě mincí netvořily ani polovinu celkového množství peněz v oběhu (Davies 2002: 280, Graeber 2011).¹⁰⁷

Z hlediska dlouhodobého peněžního vývoje se Lockovo vítězství v debatě ohledně mincovní reformy může zdát překvapivé. Jeho pojetí peněz převládlo i přes fakt, že v Anglii té doby probíhala masivní finanční revoluce spočívající v expanzi bankovníctví, papírových bankovek a úvěrového financování. Mince hrály v transformujícím se peněžním systému stále menší roli. Celý proces byl navíc podpořen vznikem samotné Bank of England. Pokud se však nebudeme zaměřovat pouze na

¹⁰⁷ Dřívější pokusy o pevné svázání ceny vzácného kovu s hodnotou mincí byly neúspěšné právě proto, že pro mince neexistovala adekvátní náhrada. Mitchell Innes popisuje podobnou a v konečném důsledku naprosto neúspěšnou reformu prováděnou za Karla V. (Innes 1913).

vývoj v peněžním systému a podíváme se na širší společenské procesy té doby, jsou Lockova argumentace a následně jeho vítězství poměrně dobře vysvětlitelné. John Locke usiloval především o obhajobu politického liberalismu a konstituční monarchie. Jeho myšlení vycházelo z koncepce přirozených práv nezávislých na vůli panovníka, potažmo státu. Představa, že hodnota peněz byla dána rozhodnutím suveréna, byla v příkrém rozporu s celým jeho ideologickým systémem (Graeber 2011, Martin 2014).

Provedená mincovní reforma, která znamenala první sjednocení váhového a peněžního standardu v Anglii od roku 1299, ale měla dalekosáhlé následky. Spojení mezi penězi a vzácnými kovy bylo napříště bráno jako samozřejmost nejen mezi běžnými lidmi, což byl v Evropě převládající fenomén už po několik staletí, ale i mezi vládními úředníky. Moc státu vydávat nové peníze byla napříště limitována dostupností vzácných kovů ještě více než doposud. Jeho případné snaze o obejítí tohoto omezení skrze tištění bankovek Bank of England bylo zamezeno ustanovením, podle kterého banka nesměla překročit stanovený poměr vydaných bankovek ke vzácným kovům, které měla k dispozici. Bank of England navíc musela na vyžádání provést konverzi svých bankovek na vzácné kovy (Davies 2002).

V prvních letech po reformě z roku 1696 zůstávalo základem systému stříbro, královská mincovna však již předtím razila i mince zlaté. Zlatý standard vznikl postupným a do značné míry spontánním procesem. Ministr královské mincovny (shodou okolností nikdy jiný než slavný Isaac Newton) stanovil příliš vysokou oficiální cenu zlata vůči stříbru. Tento nepoměr znamenal příležitost pro mezinárodní arbitráž. Stříbro začalo ze země odtékat v ještě větší míře než dosud, opačným směrem proudilo zlato. V průběhu 18. století již ze Spojeného království zmizelo téměř veškeré stříbro. V roce 1774 byl v Anglii omezen status stříbra jako zákonného platidla, zákonem vymáhatelné byly stříbrné transakce maximálně do výše 25 liber. K úplné demonetizaci stříbra v zemi došlo v roce 1821. Nicméně zákonodárci v obou případech pouze reagovali na de facto existující situaci, Velká Británie fakticky přešla na zlatý standard už v první polovině 18. století (Eichengreen 2008: 11).

Anglo-francouzské soupeření

Nový peněžní systém Velké Británie jednak podporoval podnikatelskou aktivitu v zemi a zároveň dával vládě značné výhody při mobilizaci zdrojů potřebných k provádění úspěšné zahraniční politiky. Při analýze britských financí v průběhu 18. století zaujmou dvě skutečnosti. První je vývoj státních deficitů, které dosahují v průběhu válek velmi vysokých hodnot. Dluhy vzniklé potřebou válečného financování jsou v letech po válce spláceny z rozpočtových přebytků. Tento vývoj byl díky novému peněžnímu systému prakticky automatický a obešel se bez neustálých vnitřních sporů, které byly typické např. pro Španělsko Filipa II. Druhým velmi zajímavým faktorem při analýze britských financí je schopnost britské vlády generovat

mnohem větší finanční zdroje v porovnání s jejími protivníky na kontinentu. Hlavním britským soupeřem v tomto období byla samozřejmě Francie, stát, který by měl mít díky své rozloze a počtu obyvatel Británii mocensky viditelně převyšovat. Francouzi ale měli od přelomu 17. a 18. století permanentní problémy s financováním vlastního státu. Situace si vyžadovala radikální řešení.

V předchozí kapitole bylo zmíněno, že Francie byla prvním evropským státem, který dokázal využít výhod jednotného peněžního prostoru k vytvoření stále profesionální armády. Přínosy centralizovaného peněžního systému pod kontrolou krále se projevovaly až do konce 16. století. Francie Ludvíka XIV. byla bohatým a mocným státem, který byl schopen válčit s koalici několika evropských států najednou. Války Ludvíka XIV. však pro Francii neznamenal žádný významnější zisky, naopak vedly k akumulaci obrovského královského dluhu a degeneraci francouzského finančního systému. V době akutní finanční tísně francouzský král přepouštěl část finanční správy do rukou nejbohatších finančníků výměnou za poskytnutí půjčky. Běžnou normou se stal prodej význačných administrativních funkcí s právem vybírat daně. Výsledkem se stal systém, který vytvořil mocnou zájmovou skupinu rentiérů, jejichž bohatství mělo původ ve zneužívání státního aparátu. Zatímco britský systém podnikání podporoval, obchodníci a vlastníci manufaktur byli ve Francii vysáváni sice pro soukromý zisk, ale skrze státní aparát. Zkostnatělý francouzský systém nemohl svému britskému soupeři konkurovat (White 1995: 229–234).

První pokus o nápravu přišel hned po smrti Ludvíka XIV. v roce 1715. Jeho duchovním otcem byl skotský finančník John Law. Law nabídl francouzské vládě, že vyřeší problém s obrovskými válečnými dluhy po válkách Ludvíka XIV. Využil k tomu kombinaci centrální banky – Banque générale – vydávající nekryté papírové peníze a nově vzniklé akciové společnosti známé jako Mississipská společnost. Banque générale měla sloužit ke správě francouzského peněžního systému. Banka nejprve vydávala bankovky kryté vzácnými kovy, a její činnost se ukázala natolik úspěšná, že Law poměrně záhy přikročil ke zrušení konvertibility a Francie nakrátko vstoupila do éry papírových peněz. Na rozdíl od Bank of England byla francouzská centrální banka podřízena králi, který ji mohl využít ke snadnější manipulaci s měnovým standardem. Law si uvědomoval, že hodnota peněz je dána pouze celkovou úrovní produkce v hospodářství. Peníze jsou vlastně nároky na podíl na celkové produkci a z čistě ekonomického hlediska příliš nezáleží na tom, jakou konkrétní podobu mají. Zlatá mince byla v jeho vnímání svou funkcí naprosto zaměnitelná s papírovou bankovkou (Martin 2014).

Mississipská společnost měla sloužit k několika účelům. Jedním z nich byla francouzská obchodní a průmyslová expanze ve světě. Tím nejdůležitějším ale byla správa státního dluhu. Akcie společnosti bylo možné nakupovat s pomocí státních dluhopisů. Lawovi se tímto podařilo většinu státního dluhu převést do akcií Mississipské společnosti. Společnost záhy dostala právo vybírat daně a stala se tak do značné míry správcem královského majetku. Lawovým cílem bylo jednou provždy vyřešit problém státního dluhu. Ukázali jsme si, že všechny peníze jsou tou či onou formou dluhu.

Všechny peníze jsou zároveň nárokem na část společenské produkce. Tento vztah mezi penězi a celkovým produktem znamenal pro stabilitu peněžní společnosti odedávna problém. Lidé na jednu stranu požadovali stabilitu a neměnný peněžní standard, tento neměnný peněžní standard se ale znovu a znovu ukazoval jako nebezpečná iluze. Množství soukromých i státních peněz v některých obdobích nekontrolovatelně rostlo, v jiných však byl peněz zoufalý nedostatek. Jinými slovy existoval již několikrát zmíněný rozpor mezi penězi jako platebním prostředkem/prostředkem směny a penězi jako uchovateli hodnoty. Law se tento problém rozhodl vyřešit tím, že se vytvořil systém o dvou pilířích. Prvním pilířem byly státem vydávané a kontrolované peníze, která měly sloužit především jako platební prostředek. Druhým pilířem byla sice státem kontrolovaná, ale lidmi vlastněná Mississipská společnost, jejíž zisk, a tudíž zprostředkovaně i hodnota jejích akcií byly dány výkonností celého hospodářství. Akce společnosti vlastně měly sloužit jako uchovatel hodnoty, který by na rozdíl od vzácných kovů odrážel reálnou hodnotu společenského produktu (Martin 2014: 178-180).

Z hlediska mocenského potenciálu státu by Lawův experiment znamenal obrovský skok kupředu. Francouzský stát by získal peněžní systém schopný podpořit hospodářský růst a zároveň systém, s jehož pomocí by stát byl schopen mobilizovat značnou část domácích a potenciálně i mezinárodních zdrojů. Lawův experiment však byl proveden příliš rychle, trpěl dětskými nemocemi a celkově předběhl svou dobu o několik staletí. Tehdejší královský dluh byl jednoduše příliš veliký na to, aby se s ním francouzská hospodářská produkce dokázala rozumným způsobem vypořádat. Akcie Mississipské společnosti si prošly klasickou spekulativní bublinou, která splaskla ještě rychleji, než se vytvořila. Společnost nebyla schopna v zahraničí generovat dostatečné zisky, francouzští rentiéři, kteří měli v novém systému nejvíce co ztratit, navíc začali akcie prodávat a skupovat zlato. Francii zachvátila panika, John Law byl odvolán a země se vrátila k dosavadní peněžní praxi (Davies 2002: 554–557).

Tato praxe se ale ukázala být stejně neuspokojivá jako dříve. Neustálé problémy s financováním války a neschopnost získat z francouzského rigidního daňového systému vyšší výnos způsobila, že králové opakovaně nebyli schopni dostát svým závazkům. Míra zadlužení po americké válce za nezávislost přiměla krále ke snaze o prosazení daňové reformy, cestou k zlomení zájmů privilegovaných společenských skupin mělo být svolání generálních stavů. Situace se však králi vymkla kontrole, došlo k revoluci a nově vytvořený zákonodárný orgán převzal moc ve státě. Nová republika se brzy dostala do potíží s financováním, od předchozí vlády totiž převzala obrovský státní dluh. Vláda se situaci rozhodla řešit vydáváním tzv. asignátů – nových papírových peněz, jejichž hodnota byla podepřena půdou zabavenou církvi. Tato taktika zpočátku přinesla úspěch. Nicméně vládě se nedařilo implementovat daňové reformy, naopak, revoluce oslabila státní administrativu a vybírání daní se stávalo čím dál větším problémem. Republika se navíc brzy dostala do války s prakticky všemi okolními státy. Problémy s nedostatkem financí stát řešil dalším vydáváním asignátů, jejichž celková emise brzy přesáhla hodnotu půdy, kterou byly kryty. Rovněž tento

přístup přinesl z krátkodobého hlediska až nečekaný úspěch. V kritických letech 1792–1794 byly emise asignátů zdrojem až 90 % státních výdajů. S pomocí nového peněžního systému se republika podařilo zorganizovat, vyzbrojit a zásobovat novou lidovou armádou o stovkách tisíc mužů, která byla schopná nejen bojovat, ale nakonec i zvítězit na několika frontách najednou (White 1995).¹⁰⁸

Financování vlády založené převážně na emisi peněz bylo však dlouhodobě neudržitelné. Inflace přesahovala 10 % měsíčně, rostoucí ceny vyvolávaly nepokoje, které musely být potlačeny s využitím revolučního teroru. Teror byl značně nepopulární a muselo od něj být upuštěno. Brzy po odstoupení od teroru peněžní systém zkolaboval, měsíční inflace se v roce 1795 pohybovala kolem 100 %. Rostoucí nespokojenost nakonec vedla k pádu republiky a její postupné transformaci v císařství. Hyperinflace však pro nově nastupující vládu přinesla jeden vítaný benefit. Došlo k výrazné redukci státního dluhu. Napoleon po svém nástupu moci provedl radikální reformu, vrátil se k peněžnímu systému založenému na oběhu mincí ze vzácných kovů. Díky úspěšné reformě administrativního aparátu se mu podařilo zavést výkonný daňový systém, který byl, spolu s tributem od Francouzi kontrolovaných zemí, schopen pokrýt jeho válečné výdaje (White 1995).

Války s revoluční Francií a s Napoleonem znamenaly velkou zatěžkávací zkoušku i pro britský finanční systém. Schopnost francouzské republiky vybudovat a zásobovat obrovské armády vyžadoval mobilizaci mnohem většího podílu britských zdrojů, než bylo doposud obvyklé. Britská vláda byla nucena přijmout bezprecedentní opatření, finanční systém země se však ukázal být dostatečně robustní a situaci se podařilo zvládnout. Prvním krokem bylo omezení podpory soukromých úvěrů prostřednictvím Bank of England v roce 1795. Cílem této operace bylo snížit úrokové sazby na státní dluhopisy skrze likvidaci jejich konkurence. Toto opatření se ukázalo být nedostatečné a vláda zareagovala na zhoršující se problémy s válečným financováním v roce 1797 opatřením rušícím konvertibilitu bankovek Bank of England na zlato (Bordo a White 1991).

Tímto krokem dočasně přešla Velká Británie na systém papírových peněz a začala využívat k financování státních výdajů inflační daň. Na rozdíl od Francie ale byly kroky britské vlády velmi umírněné a inflační daň nebyla zdrojem více než 10 % státních výdajů. Přesto se situace nadále zhoršovala. V letech 1810–1811 musela vláda odrazit několik pokusů o obnovení konvertibility bankovek Bank of England. Situace se částečně uklidnila až s porážkou Francie. Nicméně výše dluhů dosáhla takové výše, že konvertibilita byla obnovena až v roce 1823 (Davies 2002: 304).

---

¹⁰⁸ Pod tlakem okolních států se francouzská republika rozhodla provést první masovou mobilizaci v moderních dějinách. Odhady celkové síly republikánské armády se různí, pohybují se v rozmezí 800 000 až 1,5 milionu. Mobilizace byla samozřejmě provázena problémy s dezercemi a kázní, i s přihlédnutím k těmto problémům se však jednalo o jednoznačný úspěch, který v ostatních státech Evropy způsobil šok a vynutil si v nich zavedení odpovídajících reforem.

Mezinárodní zlatý standard

Napoleonův nástup k moci znamenal konec francouzských pokusů o tvorbu alternativního peněžního systému. Francie se vrátila k bimetalistickému systému se směnným poměrem zlata ku stříbru 1:15 ½. Většina relevantních zemí měla v 19. století buď bimetalistické systémy (založené nejčastěji na zlatě a stříbře, typickým příkladem byla Francie), nebo udržovaly peněžní systém využívající pouze stříbro. Až do sedmdesátých let 19. století se ke zlatému standardu přidalo pouze Portugalsko, toto rozhodnutí padlo kvůli jeho obchodní závislosti na Velké Británii. Svou cestu k mezinárodnímu uznání zahájil nový peněžní systém až v roce 1871, kdy se k němu připojilo nově sjednocené Německo, které získalo velké množství zlata v podobě válečných náhrad od Francie po vítězství v prusko-francouzské válce. Německé rozhodnutí spustilo lavinu a do konce století se k systému připojila většina mocností (Eichengreen 2008: 17–18).¹⁰⁹

Zlatý standard se stal skutečně mezinárodním měnovým systémem až v poslední dekádě 19. století. Byl to historicky specifický systém, který vznikl na jedné straně díky dominantnímu postavení Evropy a především Velké Británie ve světové ekonomice a na druhé straně hrála při jeho etablování svou roli i řada poměrně náhodných rozhodnutí. Hlavním znakem nového uspořádání byly pevné kurzy jednotlivých národních měn vůči sobě navzájem udržované skrze jejich pevnou vazbu na zlato. Systém pevných kurzů přispěl k dalšímu rozmachu mezinárodního obchodu a dal vzniknout prvnímu finančnímu systému hodnému takového označení. Byl to však čistě evropský projekt, ke kterému se ostatní části světa přidávaly někdy více, někdy méně dobrovolně.

V USA probíhal dlouhý souboj o podobu peněžního systému až do přelomu 19. a 20. století, kdy se země rovněž přidala ke zlatému standardu. Státy Latinské Ameriky se k systému připojily skrze své obchodní vztahy s Evropou, kdy prostě přijaly monetární systém svého nejdůležitějšího obchodního partnera. Jejich zkušenost s fungováním systému však vůbec nebyla idylická a tyto periferní země tehdejší světové ekonomiky trpěly častými finančními krizemi způsobovanými odlivem kovů z nich (Eichengreen 2008: 37–40). Velmi vypovídající je způsob, jakým byla provedena monetizace Afriky.

Nově obsazené africké společnosti organizovaly svůj hospodářský život různými tradičními způsoby. Pokud vůbec byl využíván tržní systém, tak jeho role při alokaci zdrojů a rozdělování produkce byla minimální. Obchod probíhal téměř výhradně na meziskupinové bázi (Polanyi 2006: 52, 59). Nově přichodící evropští kolonizátoři stáli na řadě zabraných území před problémem, jak přimět domorodé obyvatelstvo k zapojení do hospodářského systému koloniální mocnosti. Afričané (podobným způ-

¹⁰⁹ Francouzské reparace po roce 1871, na rozdíl od těch německých po první světové válce, nezpůsobily v tak závažné problémy ve fungování mezinárodního měnového systému své doby, protože Francie disponovala dostatečným množstvím aktiv, ze kterých mohla reparace zaplatit.

sobem se však chovali i obyvatelé jiných kolonizovaných částí světa) byli ochotni vstupovat do obchodních transakcí s cizinci pouze do určité míry, a to buď na bázi barterového systému, nebo s využitím prostředku směny typického pro danou oblast (například mušle). Evropští dobyvatelé potřebovali přimět místní obyvatele k práci ve vybraných sektorech hospodářství, jako bylo dobývání kovů či pěstování exotických plodin určených pro export. Ti však odmítali za peníze evropského typu (místní měny vydávané koloniální správou navázané na měny koloniální mocnosti) pracovat a žili si dále svým životem. Masové využití otrocké práce kvůli převládajícímu veřejnému mínění už nebylo v průběhu 19. století možné. Řešení bylo nalezeno ve zdanění místní populace. Domorodí obyvatelé si najednou museli peníze nějakým způsobem obstarat, a proto byli daleko více ochotni směňovat svou produkci nebo pracovat v dolech a na plantážích za mzdu. Na některých místech však nestačilo ani zdanění. Kolonizátoři proto začali ničit potravinové zdroje v oblasti a násilím omezovat přístup k nezbytným surovinám, aby tak zvýšili závislost místní populace na trzích organizovaných koloniální správou na bázi koloniální měny. Tímto způsobem se Evropanům podařilo v průběhu dvou až tří generací monetizovat klíčové sektory koloniálních ekonomik a využít je ke svým účelům (Wray 2003: 57–61).

V období druhé poloviny 19. století došlo k velkému rozmachu mezinárodního finančního trhu. Kromě samotného zlatého standardu k jeho vzniku výrazně přispělo masivní rozšíření bankovníctví částečných rezerv. Ukázali jsme si, že nový systém umožňoval zvětšit množství peněz v oběhu a monetizovat větší část domácí a následně i světové ekonomiky. Tyto výhody však byly doprovázeny rizikem bankovních runů a následných finančních krizí v případě, že věřitelé přestali věřit tomu, že banky budou i nadále schopny plnit své závazky. Spojení mezi státními a soukromými penězi skrze operace centrálních bank jim umožnilo začít hrát roli stabilizátora finančního systému. Centrální banky se nové roli nejprve bránily, dopady finančních krizí ale byly natolik závažné, že se postupně staly více a více ochotnými poskytovat v krizových obdobích dodatečné finanční prostředky. I přesto se ale jednalo o Achillovu patu celého systému, protože centrální banky mohly tvořit dodatečnou likviditu jen do určité výše, dané objemem jejich zlatých rezerv (rezervy centrální banky typicky pokrývaly pouze část peněz v oběhu, tento poměr však nesměl klesnout pod zákonem stanovenou úroveň). Stabilita systému byla udržována díky mezinárodní spolupráci centrálních bank, které si v dobách finanční krize poskytovaly dodatečné finanční prostředky. Jednoznačně dominantní roli v systému hrála Bank of England, která v tomto smyslu plnila roli dirigenta orchestru. Se zhoršujícím se finančním postavením Velké Británie však začínaly vznikat pochybnosti o udržitelnosti systému. Celou záležitost vyřešila až první světová válka (Eichengreen 2008: 41–42).

Mezinárodní finanční toky nebyly až do první světové války nikterak zásadněji regulovány. Ve druhé polovině 19. století měly převážně podobu portfoliových investic, kterými bylo většinou financováno další rozšiřování produkce v reálné ekonomice. Jako příklad lze uvést dluhopisy na financování železnic (Židek 2009: 55). Zdrojem mezinárodního kapitálu byly téměř výhradně evropské země. Většina kapitálu také

končila v jiných evropských zemích. Spojené státy byly ve druhé polovině 19. století především příjemcem zahraničních investic a akumulovaly poměrně velký zahraniční dluh.

Velká Británie byla jádrem celého měnového a finančního systému a Londýn byl nejdůležitějším finančním centrem světa. Dokonce i řada světových mocností měla velkou část svých finančních zdrojů uloženu v britském bankovním systému. Britské investice do velké části pomáhaly zajistit stabilní fungování systému. Pouze v případě Velké Británie lze totiž vyzorovat zajímavý trend. Britskými zahraničními investicemi byl financován dovoz britského kapitálového zboží do ostatních zemí světa. Takto se dařilo zajistit vyrovnávání britské platební bilance a udržovat stabilní pozici Británie jakožto klíčového hráče v systému. V letech před první světovou válkou se však toto spojení začalo uvolňovat, což pro Londýn znamenalo nárůst problémů s vyrovnáváním jeho platební bilance (Eichengreen 2008: 41–42).

Problematika vyrovnávání platební bilance hrála ve vztazích mezi monetizovanými ekonomikami vždy určitou roli. Trvalý obchodní deficit Evropy s Asií se v průběhu 19. století podařilo eliminovat politickou kontrolou Evropy nad zbytkem světa. Velmi zajímavým příkladem evropského způsobu vyrovnávání platební bilance jsou opiové války mezi Čínou a Velkou Británií. Británie měla dlouhodobý obchodní deficit s Čínou způsobený importem čínského čaje. Britové nebyli s to umístit své zboží na čínském trhu, zahraniční obchod byl čínskou vládou přísně regulován. Jediný možný legální způsob platby za čínské zboží spočíval v dovozu stříbra, což pro Británii – v té době již plně na zlatém standardu – představovalo dodatečné náklady. Britové se problém rozhodli řešit pašováním opia do Číny. Drogová závislost v Číně začala brzy dosahovat katastrofálních rozměrů, čínská vláda se rozhodla zakročit a v přístavu zadržela britské lodě pašující opium. Británie to využila jako záminku k vyhlášení války, Čína válku prohrála a musela akceptovat tzv. nerovnoprávnou smlouvu, která omezovala její kontrolu nad zahraničním obchodem. Nerovnoprávné smlouvy se ve druhé polovině 19. století staly typickým nástrojem upravujícím zahraniční obchod mezi Evropany a mimoevropskými státy (Chang 2007).

Dlouhodobý problém s negativní obchodní bilancí Evropy se zbytkem světa se tedy na určitou dobu podařilo vyřešit. Potíže ale začala způsobovat nerovnováha mezi jednotlivými zeměmi uvnitř Evropy. Tento problém tíží Evropu až do dnešních dnů a jeho odrazem je krize eurozóny. Zlatý standard na jednu stranu podporoval rozmach mezinárodního obchodu. Jeho problémem však bylo, že vznik tohoto uspořádání koresponduje se vznikem bankovního systému částečných rezerv. Toto je důvod, proč se autoři všeobecně shodují na tom, že reálný zlatý standard nefungoval na základě Humeova mechanismu a byl silně závislý právě na fungování domácího bankovního systému v čele s centrálními bankami národních států (Eichengreen 2000: 233–237, Židek 2009: 184–185). Bankovnictví částečných rezerv umožňuje multiplikaci peněz v ekonomice a tím pádem značně rozvolňuje vztah mezi množstvím peněz v oběhu a komoditními rezervami. Objem mezinárodních finančních toků začal záhy převyšovat objem mezinárodního obchodu. Dostupnost zahraničního kapitálu umožňovala

získat zdroje pro dlouhodobé financování deficitů platební bilance. Dlouhodobé deficity ale znamenaly růst zahraničního zadlužení. Když se situaci s deficitem platební bilance nepodařilo řešit, začali zahraniční investoři ztrácet v hospodářství dané země důvěru. Nastal masivní odliv kapitálu, domácí subjekty (ať soukromé, či veřejné) nebyly schopny získat prostředky potřebné ke splácení zahraničních dluhů. Výsledkem byla mezinárodní finanční krize a hospodářské a politické problémy. Výše popsaný scénář je typický pro krize Latinské Ameriky už od druhé poloviny 19. století. S dekolonizací po druhé světové válce se problémy podobného typu objevují i v Asii a v Africe.

Evropě se až do propuknutí první světové války dařilo zásadním krizím platební bilance předcházet. Hlavní roli při této prevenci hrál závazek centrálních bank udržovat pevný kurz své měny ke zlatu. V případě, že docházelo k tlaku na znehodnocení kurzu, což bylo znakem vznikající mezinárodní nerovnováhy, centrální banka intervenovala, provedla monetární restriktci a oslabil hospodářský růst. Důsledkem této politiky byla rostoucí nezaměstnanost, a její dopady proto nejvíce pociťovaly nejchudší vrstvy obyvatelstva. S rostoucí emancipací dělníků a rozšiřováním volebního práva na přelomu 18. a 19. století začala narůstat kritika dosavadní praxe. Státy začaly být stále méně ochotny obětovat domácí hospodářský růst za účelem udržování stability mezinárodního měnového systému. Změny se ale začaly projevovat až po první světové válce (Eichengreen 2008).

Shrnutí

Zlatý systém byl historicky specifickým měnovým systémem, který vznikl v první polovině 18. století v Anglii. Většího rozšíření se dočkal až v druhé polovině 19. století. Jeho centrum zůstalo po celou dobu v Londýně, nicméně koncem 19. století se systém rozšířil do celého světa a za jeho širší centrum můžeme označit většinu Evropy. Byli to Evropané, kdo v té době určoval pravidla hry v mezinárodním měnovém systému a kdo ovládal většinu kapitálových toků.

Historická specifičnost zlatého standardu je patrná ve dvou aspektech. Prvním bylo stanovení pevného vztahu mezi váhou vzácného kovu a peněžní jednotkou státu. K pokusům o ustanovení a udržení takového vztahu došlo v evropské historii několikrát, jejich životnost však byla velmi omezená. K dlouhodobému přežití zlatého standardu značně přispělo propojení státních peněz, založených na oběhu zlatých mincí, se soukromými penězi v podobě bankovek. Bankovky sice byly směnitelné za zlato, ale přesto umožňovaly dosažení jisté míry flexibility v peněžním systému.

Zlatý standard umožnil Velké Británii v případě ohrožení mobilizovat daleko více zdrojů, než tomu bylo u jejích soupeřů. Francie se v průběhu 18. století dvakrát pokusila provést reformu peněžního systému, která by jí umožnila anglickou výhodu překonat. Oba pokusy spočívaly v nahrazení mincí papírovými penězi a oba skončily neúspěšně. Ukázalo se, že dosavadní zvyk ztotožňovat peníze se vzácnými kovy,

který se v Evropě ustálil v předchozích staletích, je velmi obtížné překonat. Konstrukce systému peněz s nuceným oběhem je delikátní proces, který vyžaduje značnou podpůrnou infrastrukturu a vhodné institucionální nastavení.

Po porážce revoluční Francie se institucionální struktura podpírající britský peněžní systém rozšířila do zbytku Evropy. Zlatý standard však svou vítěznou cestu peněžním světem zahájil až po vítězství Pruska nad Francií v roce 1871. Evropanům se ve druhé polovině 19. století konečně podařilo vyřešit prokletí deficitních bilancí s Asií. Novým problémem se však začaly stávat nerovnováhy platebních bilancí mezi evropskými státy. Tento problém byl umocněn rostoucími mezinárodními finančními toky, které hrozily přerůst v krize zahraničního zadlužení. Evropanům se tyto problémy s rostoucími problémy dařil až do propuknutí první světové války překonávat.

ZLATÝ STANDARD NAD PROPASTÍ

První světová válka a její dopady

Na začátku první světové války všechny bojující státy zrušily konvertibilitu domácí měny, čímž de facto došlo k rozpadu zlatého standardu. Mimo to byla přijata řada dalších opatření směřujících k efektivnějšímu využití domácího peněžního systému k mobilizaci dostupných zdrojů pro válečné úsilí. Jednotlivé země přijímaly velmi podobná opatření, po válce však jejich systémy zažívaly velmi rozdílný vývoj. Velmi často zmiňovaným příkladem je německá hyperinflace ze začátku dvacátých let, která má sloužit jako varování před měnovým financováním vlády. My si ukážeme, že situace je mnohem složitější. Za tímto účelem se zaměříme především na peněžní vývoj v Německu a ve Francii.

V průběhu války všechny státy využívaly pět hlavních způsobů financování rostoucích vládních výdajů. První tři se týkají především přesměrování domácích zdrojů na válečné účely, poslední dva se vztahují hlavně k získávání zdrojů ze zahraničí. Prvním bylo zdanění, které vlastně znamená přímou konfiskaci části produkce a bohatství společnosti státem. Jeho přímé účinky jsou právě tím, co jej činí velmi obtížně použitelným nástrojem. Druhou formou financování je emise nových peněz, která ve velkém objemu vede k inflaci. Výsledný efekt peněžní kreace státem a následné inflace je v podstatě stejný, jako v případě zdanění. Dojde k přesunu vytvořené produkce a majetku směrem od soukromých subjektů ke státu. Peněžní kreace byla ve všech státech velmi důležitým, v Německu a Francii pak nejdůležitějším zdrojem financování. Třetím způsobem je domácí dluh. Výsledkem emise státního dluhu je okamžitý přesun zdrojů od soukromých subjektů ke státu s příslibem vyrovnání v budoucnosti. Problémem je, že emise domácího dluhu musí být v budoucnosti stejně vyřešena buď zdaněním, nebo inflací. V případě získávání zahraniční zdrojů je mnohem obtížnější využít výhod inflace. Schopnost získávat zahraniční zdroje pouhou peněžní kreací je omezená jen na oblast politického a ekonomického vlivu země a v podstatě se tak vztahuje pouze na hegemonické státy. V průběhu první světové války mohly tímto způsobem získávat část zdrojů především země Dohody. Typickým znakem evropských mocností v průběhu války však byly rostoucí obchodní deficity. K jejich financování bylo možné použít buď v minulosti naakumulovaná aktiva (zlato, cenné papíry aj.), nebo zahraniční půjčky. V tomto bodě byl mezi Francií a Německem zásadní rozdíl. Přístup Německa k zahraničním trhům byl v době války omezený, Němci proto museli mobilizovat především domácí zdroje a jejich obchodní deficity byly následně mnohem menší, v důsledku čehož Berlín v době války ani neakumuloval významnější zahraniční dluh. Němci naopak poskytovali půjčky svým spojencům – Rakousku-Uhersku a Turecku (Gross 2014).

Změny v organizaci domácího peněžního systému byly v Německu a ve Francii velmi podobné. Obě země na začátku války přerušily konvertibilitu svých bankovek

za zlato. V první fázi se pokusily financovat válku zvýšením daní. Politické problémy při prosazování daňových reforem ale způsobily, že ani v jedné zemi se nepodařilo prosadit změny, které by přinesly dostatečné příjmy. Daně byly po zbytek války relativně nejméně významným domácím zdrojem. Berlín i Paříž proto navýšily emisi státního dluhu, který měl nejprve krátkodobou formu v podobě pokladničních poukázek, jejich část byla následně přetransformována v dlouhodobé válečné dluhopisy. Prodej vládních dluhopisů byl spojen s rozsáhlou nacionalistickou propagační kampaní. Dluhy byly v průběhu války mnohem důležitějším zdrojem financování než daně. Vůbec největší roli v obou zemích ale hrála prostá emise peněz. Jak Francie, tak Německo se tento fakt snažily různými způsoby zakrýt. Francie částečně využívala různé netransparentní účty zakrývající skutečné roky mezi centrální bankou a ministerstvem financí. Některé kroky směrem k přímému financování kreací peněz byly ale poměrně zřejmé. Paříž například využívala k platbám za válečné dodávky přímo krátkodobé dluhopisy (Baubeau 2014).¹¹⁰ V Německu se nepodařilo prosadit zrušení limitu pro emisi bankovek, který centrální bance nařizoval držbu minimálně třetinových rezerv zlata. Státu se ale tento zákaz podařilo obejít zavedením zvláštní formy dluhopisů, na které se dané omezení nevztahovalo, ba co více, tyto dluhopisy byly postaveny na roveň zlatým rezervám, což umožnilo dodatečnou emisi peněz (Gross 2014).

Poměr jednotlivých zdrojů domácího financování státu byl ve Francii a v Německu velmi podobný. Všechny země v průběhu války zažívaly inflaci, a jak ukázala poválečná francouzská zkušenost, při absenci zásadnějších vnějších tlaků byla situace poměrně snadno zvládnutelná. A to i přesto, že měnové financování bylo ve válečných letech zdrojem až 50 % vládních výdajů. Ve Francii došlo v průběhu války ke čtyřnásobnému růstu cen, ceny rostly i po válce, i když o něco pomaleji. Frank se připojil zpět je zlatému standardu až v roce 1928, a to na 20 % předválečné hodnoty. Výnosy ze státních dluhopisů byly za celé období nižší než inflace, takže ve výsledku byla inflace i cestou ke splacení domácího válečného dluhu. Podobně jako ve Francii rostly ceny i v Německu, v průběhu války byly výsledky peněžního systému v obou zemích velmi podobné. V Německu ale několik let po válce propukla hyperinflace (Baubeau 2014).

Hlavní rozdíl mezi Francií a Německem proto lze hledat v dopadech poválečného vyrovnání. Podle versailleské smlouvy z roku 1919 bylo Německo hlavním viníkem války. Podmínky mírové smlouvy pro něj byly katastrofální. Ztratilo 13 % území, 10 % populace, 75 % železné rudy a 25 % uhelných rezerv (Cameron a Neal 2003: 342; Aldcroft a Sutcliffe 1999: 135). Jeho kolonie byly okupovány, zahraniční investice zkonfiskovány. Vzhledem k naprostému nedostatku zahraničních aktiv a zlata nemělo možnost dovážet suroviny a průmysl tak byl dramaticky oslaben. V této situaci Němci ještě museli splatit reparace ve výši 33 miliard USD, tj. 200 %

---

¹¹⁰ Tento fakt velmi dobře demonstruje skutečnost, že mezi bankovkami, mincemi a dluhopisy není v podstatě věci významnější rozdíl, všechno jsou to různé formy peněz.

německého ročního produktu (Cameron a Neal 2003: 345). Uvalení reparací de facto znamenalo, že Německu vznikl obrovský zahraniční dluh. Jediný možný způsob jeho splacení spočíval v dosahování trvalých a masivních obchodních přebytků, což v poválečném chaosu nebylo dost dobře možné. Při nedostatečných exportních příjmech se německá vláda pokoušela získat zahraniční měnu prostým přeplácením domácích subjektů s pomocí nově vytvořených peněz. Její snaha vedla k masivnímu propadu kurzu německé marky na světových trzích. Obrovský růst importovaného zboží vedl k růstu inflace, Nesplacení reparací se Francie a Belgie pokusily vyřešit obsazením Porýní v letech 1923–1925, které sice vedlo k získání určitých prostředků, ale zároveň zbavilo Německo další velké části zásob uhlí, což dále podvázalo jeho schopnost obnovy. Německá vláda se pokoušela povzbudit odpor vůči okupujícím vojskům další emisí peněz, inflační tlaky byly dále posíleny rozhodnutím Francie blokovat fiskální transfery z Porúří. Inflace dosáhla astronomických rozměrů – zatímco v roce 1914 bylo možné za 1 USD získat 4,2 říšské marky, v listopadu roku 1923 dosáhl směnný kurz hodnoty 1 : 4,2 biliony marek (Cameron a Neal 2003: 346). Situace se vymkla kontrole, peněžní systém v Německu přestal plnit svou funkci a lidé se začali obracet k alternativním formám koordinace např. s pomocí lokálních úvěrových schémat nebo přecházeli k barteru. Rozklad peněžního systému zvýšil politickou nestabilitu, došlo dokonce k pokusu o státní převrat. Situaci se nakonec podařilo zvládnout, ale zkušenost s hyperinflací ovlivnila německý postoj ke správě peněžního systému na mnoho dalších desetiletí.

Problémy meziválečného systému

Problematika reparací úzce souvisela s problémem poválečných dluhů. Válka změnila postavení Evropy v mezinárodním měnovém systému, z největšího věřitele se stal největší dlužník. Dluhy evropských zemí v roce 1918 představovaly asi 26,5 miliard USD. Největším věřitelem byly Spojené státy, které Británii, Francii a Belgii půjčily asi 12 miliard USD a trvaly na jejich úplném splacení (Cameron a Neal 2003: 344). To hodlaly evropské velmoci vyřešit právě prostřednictvím německých reparací. Německo však něčeho podobného nebylo schopno a postupně ani ochotno. Maximální výše skutečně splacených reparací tak dosáhla asi 25 %. Postupem času se mezi Británií a Francií začaly názory na tento problém lišit. Zatímco Britové vykazovali jistou míru pochopení pro obrovské hospodářské těžkosti Německa, Francie trvala na placení a pokoušela se reparace vynutit (Aldcroft a Sutcliffe 1999: 136). Kombinace hyperinflace, absence jakéhokoliv pokroku v hospodářské obnově a okupace Porýní vedla Spojené státy ke snaze vyřešit situaci pomocí poskytování půjček Německu. Jednalo se tak o pozoruhodný systém recyklace dolarů, které přes Německo a reparační platby proudily zpět do Spojených států jako splátky dluhů Británie a Francie. Aby tento systém mohl dlouhodobě fungovat, musely by USA otevřít své hospodářství evropskému a především německému zboží. USA však v meziválečném období

pokračovaly ve své dosavadní protekcionistické a proexportní politice. Poskytování půjček Německu, ze kterých Berlín následně splácel část svých reparací tak pouze oddalovalo řešení problému, který se vrátil se vší silou v průběhu hospodářské krize třicátých let.

V meziválečném období se evropské státy pokusily vrátit k předválečnému zlatému standardu. Nově vytvářený mezinárodní měnový systém se ale rodil pomalu, měl oproti svému předchůdci několik odlišností a celkově se vůbec neosvědčil. V bojujících zemích došlo v průběhu války k téměř úplnému stažení zlata z oběhu. Vlády jej potřebovaly pro vyrovnávání mezinárodních závazků mezi sebou. Poměr peněz v oběhu a zlatých rezerv se v důsledku válečných opatření značně proměnil. Výsledkem byl vznik modifikovaného zlatého standardu známého jako systém zlatého slitku či zlaté devizy. Od roku 1925 byla v Británii a od roku 1928 ve Francii zavedena směnitelnost bankovek za zlato, avšak jen v ekvivalentu zlatého prutu (12,5 kilogramu zlata). Směnitelnost tak reálně existovala pouze pro banky a velké mezinárodní obchodníky. Standard zlaté devizy dále snižoval nároky na zlaté rezervy tím, že mnoho národních měn nebylo přímo směnitelných za zlato, ale pouze za měnu, která za zlato (v podobě zlatého slitku) směnitelná je. V mezinárodním platebním styku se tak užívalo jen několik měn a ty byly zároveň i měnami rezervními (Eichengreen 2008).

Světová válka způsobila zvýšení vlivu levicových stran na hospodářskou politiku evropských zemí, posílená levice již nebyla ochotna obětovat domácí hospodářský růst na oltář mezinárodní měnové stability. Mnohem větší roli začala v mezinárodním systému hrát problematika strnulých cen, především v pohybech směrem dolů (včetně ceny práce – mezd) v ekonomice. Rigidní ceny představují problém při procesu vyrovnávání nerovnováh platební bilance. V rovině domácí politiky jde o spor o to, kdo a do jaké míry by měl nést náklady přizpůsobení nerovnováh platební bilance. V rovině zahraničně-obchodní politiky je ze strany organizovaných zájmů vyvíjen tlak na to, aby stát místo akceptování deflace – vedoucí přes pokles cen (a tudíž výrobních nákladů) k obnově konkurenceschopnosti – sáhl k omezení dovozů a tím snížil konkurenční tlak na domácí průmysl. V okamžiku, kdy stát k nějakému opatření snižujícím tlak na domácí produkci omezením dovozů sáhne, stane se vláda jeho obchodního partnera adresátem požadavků na „vyrovnání podmínek“ vlastními ochrannými opatřeními. Z důvodu rigidity cen jsou s deflací spojeny pokles profitability a zaměstnanosti. Podniky, které mají neadekvátně vysoké náklady, omezují produkci a propouštějí. Ekonomika se dostává do krize, vysoká nezaměstnanost pak po bolestně dlouhém období nakonec přece jen vede k poklesu cen oproti předkrizovému období, což konečně vede k růstu konkurenceschopnosti. Vlády se proto deflaci, která byla logickým důsledkem fungování systému zlatého standardu, bránily. V jeho rámci měly jen velmi málo možností, jak ovlivňovat chod vlastních ekonomik. Zvýšení úrokových měr, které by přitáhlo peníze do ekonomiky, by vedlo k zdražení peněz a mělo by dopad na míru investic. Hledaly se proto různé způsoby, jak zvýšit nabídku peněz v ekonomice.

Po světové válce se Británie pokusila obnovit zlatý standard při předválečném kurzu libry k dolaru (1 : 4,86). Ukázalo se však, že při tomto kurzu je libra značně nadhodnocená, což vedlo k odlivu zlata z Británie, k hospodářské stagnaci a růstu nezaměstnanosti. Tento fakt přesvědčivě ilustruje rychlost a hloubku proměny britské politiky, pozice a sebevědomí, ke které došlo během několika málo let. Hospodářská stagnace Británie a s ní i období deziluze a přehodnocování postavení Británie v mezinárodním systému pokračovaly až do konce dvacátých let. Hospodářská krize, která propukla po krachu na newyorské burze v roce 1929, postavení Británie dále zhoršovala. V roce 1931 se Londýn rozhodl k definitivnímu opuštění zlatého standardu. To Británie doprovodila přijetím mimořádného celního sazebníku, který stanovil 50% clo na průmyslové zboží a umožňoval navýšit cla až na 100 % (Berend 2006: 63).

To, co se v dané chvíli mohlo jevit jako rezignace na vůdčí roli země ve světové ekonomice, vedlo k rychlému zotavování domácí britské ekonomiky. Prudké oslabení libry, které následovalo, vedlo k obnovení konkurenční schopnosti a zlepšení obchodní bilance. Tato pozitivní zkušenost s přizpůsobením kurzu v závislosti na míře konkurenceschopnosti průmyslu vedla k poznání možností moderního nástroje hospodářské politiky – manipulace s měnovým kurzem. Zřízen byl „účet pro vyrovnávání devizového kurzu“, ze kterého byly podnikány intervenční nákupy cizích měn tak, aby byl řízen – v praxi snižován – kurz měny vlastní. Další země britského příkladu následovaly, Spojené státy zřídily „stabilizační měnový fond“ v souvislosti s bojem s hospodářskou krizí po devalvací dolaru o 70 % a opuštění zlatého standardu v roce 1933 (Eichengreen 2008: 79–85).

Zásadní vliv na vývoj mezinárodního měnového systému měly od konce druhé světové války USA. Washington však odmítal převzít politickou odpovědnost, která by spočívala v krocích nezbytných pro udržení stability systému (Kindleberger 1986). To se jednoznačně ukázalo v průběhu Velké deprese. Po zhroutilí cen aktiv na burze došlo k vlnám útoků na banky (runs), které vyústily v tisíce bankrotů. Celková peněžní zásoba v ekonomice poklesla až o jednu třetinu. Nezaměstnanost v roce 1933 dosáhla v USA 25 %. Prezident Roosevelt vyhlásil bankovní prázdniny a reorganizoval strukturu bank. Zejména pojištění vkladů je považováno za velký politický úspěch (stát se zavazuje kryt ze svých zdrojů ztráty klientů, kteří by přišli o své prostředky na běžných účtech v bankrotujících bankách – vysílá tak signál posilující důvěru, snižuje pravděpodobnost náhlých hromadných výběrů). Závazek státu pokryt ztráty ze soukromých finančních operací má významné dopady – snižuje obavy klientů bank a činí tak útoky na banky (runs) nepravděpodobnými. Na druhou stranu však snižuje i míru rizika při bankovních operacích a vytváří tzv. morální hazard.¹¹¹ Také USA postupně opouštějí zlatý standard. Od roku 1933 je zakázán vývoz zlata. Je stanovena povinnost odprodat měnové zlato, a to za oficiální cenu. Následuje devalvace dolaru o 70 % z kurzu 10 USD za trojskou uncí zlata na 35 USD za trojskou

¹¹¹ Morální hazard je jednání, které se týká především vztahu principál-agent a popisuje agentovo zneužití postavení v důsledku asymetrických informací, jehož dopady se však týkají především principála.

unci. Tvrdý státní zásah tak znemožňuje spekulace na devalvaci dolaru, proti které by se subjekty jistily držbou zlata. Rovněž v USA je vytvořen intervenční fond. Také zde je „stabilizační měnový fond“ využíván k intervencím za účelem oslabení USD (Eichengreen 2008: 83–86). Všechny tyto kroky měly vést k hospodářskému posílení USA, na vývoj mezinárodního měnového systému se nebral ohled.

Ostatní země začaly brzy odpovídat na politiku anglosaských zemí zaváděním vlastních odvetných opatření. K roku 1937 už prakticky všechny významné země přestaly vázat svou měnu na zlato. Zlatý standard roztrhaly politické zájmy. Vlády zcela jednoznačně preferovaly přizpůsobení ekonomik prostřednictvím poklesu měnového kurzu před deflací. Pokles cen se stal obávaným mechanismem, před kterým vlády ekonomiky křečovitě chrání. Jednou z možných cest bylo získání mezinárodní konkurenční výhody devalvací své měny. Politika podhodnocování kurzů se stává typickým rysem meziválečného období. To však má politické příčiny i důsledky. Příčinou je silná pozice a potenciál hájení vlastních zájmů výrobní podnikové sféry a exportérů. Politika devalvací je šitá na míru těmto skupinám. Trať pochopitelně spotřebitelé. Ti si za stejné množství svých peněz mohou pořídit zboží méně či horší kvality (dovozy se jeví být dražší a dříve nekonkurenceschopná domácí produkce se zdá být relativně levnější), než by tomu bylo při stabilních kurzech. Ve třicátých letech se spustila vlna devalvací, když se státy snažily uměle podhodnotit cenu své měny a zajistit pro svou ekonomiku lepší vývozní možnosti a vyvézt tak dopady hospodářské krize do zahraničí. Byla to právě tato politika ožebračování vlastního souseda, která do značné míry dopomohla k rozpadu mezinárodního obchodu a rozpoutání dalšího válečného konfliktu (Eichengreen 2008).

Shrnutí

Válečné financování v hlavních evropských zemích odhalilo možnosti a omezení různých způsobů organizace peněžního systému. Jako nejefektivnější způsob mobilizace domácích zdrojů pro válečné úsilí se ukázala kombinace dluhového a inflačního financování. Po skončení války se velkou část dluhů podařilo umazat s pomocí inflace. Podobná situace se opakovala i po druhé světové válce.

První světová válka znamenala zásadní zlom ve vývoji mezinárodního měnového systému a postavení Evropy v něm. Evropa vstupovala do světové války jako největší světový věřitel, na jejím konci se z ní stal největší světový dlužník. V důsledku radikálních změn při organizaci domácích peněžních systémů došlo k téměř úplnému vymizení vzácných kovů z oběhu. Funkci oběživa napříště přejala především papírové peníze. Systém zlatého standardu dostal ránu, ze které se již nevzpamatoval. Pokusy o jeho oživení byly v meziválečném období neúspěšné.

Achillovou patou meziválečného mezinárodního měnového systému se stalo mezinárodní zadlužení. Německu se v průběhu války podařilo zahraničním dluhům vyhnout. Vzniklo však obrovské zahraniční dluhové břemeno Německa v důsledku

uvalení reparací po skončení války. Berlín neměl k dispozici dostatek aktiv a ani nebyl schopen generovat dostatečné množství zahraničních příjmů, aby mohl reparace splácet. V zoufalé situaci se vláda pokusila využít k nákupu zahraniční měny nově emitované peníze, což zákonitě vedlo k propadu kurzu a následné hyperinflaci. Problém s německými reparacemi se až do druhé světové války nepodařilo uspokojivě vyřešit. Polovičatá řešení při řešení zahraničního dluhu byla slabým místem celého systému a významným způsobem přispěla k propuknutí dalšího válečného konfliktu.

BRETTONWOODSKÝ SYSTÉM

Vznik a pravidla systému

Brettonwoodský systém byl jako jediný mezinárodní měnový systém v historii cíleně zkonstruován na základě dohody národních států. Hlavní slovo při jeho vytváření měly Spojené státy a Velká Británie, přičemž americké stanovisko většinou převážilo nad tím britským (Ikenberry 1992). Nové měnové uspořádání mělo řešit dilema, jež se objevilo v meziválečném období. Pevné kurzy zlatého standardu přispívaly k rozmachu mezinárodního obchodu – jakákoliv měna směnitelná za zlato v oficiálním pevném kurzu byla stejně dobrá jako zlato samo v případě, že existovala důvěra v závazek státu tuto směnu provést. V praxi se finanční transakce soustředily kolem britské libry, která se stala dominantní rezervní měnou. V takovémto uspořádání neexistoval problém s volatilitou směnných kurzů. Problémem systému byl fakt, že státy s neudržitelnými deficity na běžném účtu začaly ztrácet své měnové rezervy do takové míry, že to ohrožovalo jejich závazek k udržení pevného kurzu své měny ke zlato. V systému zlatého standardu byla jediným řešením takovéto situace vnitřní deflace, která byla často spojena s hospodářským poklesem a zvyšující se nezaměstnaností. Prosazování deflační politiky se v moderních podmínkách organizované odborové aktivity ukázalo jako nesmírně obtížné (Eichengreen 2008: 43–44). Nová situace byla v prostředí pevných kurzů obtížně řešitelná a vedla obvykle k nárůstu protekcionismu. Alternativa v podobě devalvace měn pak vedla k pokusům pomoci exportům domácích podniků na světové trhy snížením ceny vývozu – což pochopitelně vedlo k odvetným akcím ze strany ostatních států. V konečném důsledku se situace exportérů stabilně nezlepšila, zato mezinárodní obchod byl silně narušen (Židek 2009: 189–190).

Pod vedením Spojených států byl vytvořen kompromisní systém, ve kterém byl americký dolar navázán na zlato v pevném poměru 35 USD za trojskou unci a měny jednotlivých států byly následně navázány na dolar. Vlády mohly kdykoliv požadovat výměnu svých dolarových rezerv za zlato v oficiálním směnném poměru. Systém byl postaven na dolaru jako mezinárodní měně a spoléhal se na zodpovědnou politiku institucí Spojených států. Keynes v čele britské delegace se však obával, že by rigidní měnový systém zabránil zemím v prosazování domácí politiky plné zaměstnanosti (Ikenberry 1992: 302). Britský požadavek na zajištění částečné flexibility systému byl splněn díky ustanovení Mezinárodního měnového fondu (MMF). Krátkodobé problémy s nerovnováhou platební bilance mohl stát řešit půjčkou od MMF. V případě přetrvávajících problémů mohl stát požádat MMF o přezkoumání svého oficiálního kurzu vzhledem k aktuální hospodářské situaci. Fond na svém zasedání mohl rozhodnout o revalvacii či devalvacii vůči dolaru a tak pomoci státu s řešením jeho vnější nerovnováhy. Druhým prostředkem, který měl státům umožnit větší autonomii v domácí hospodářské politice, byly kontroly mezinárodních toků kapitálu, tímto opatřením se dařilo předcházet problémům s mezinárodním zadlužením (Eichengreen 2008: 92).

Postavení Evropy v systému

Evropě trvalo více než deset let, než se jí podařilo plně zapojit do nově vzniklého měnového systému. Brettonwoodský systém dopomohl k ustavení stabilního hospodářského prostředí v Evropě a usnadnil postupný vývoj směrem ke stále užší hospodářské a politické integraci, jejímž nejvyšším stadiem je v současnosti Hospodářská a měnová unie. Nejdůležitější roli v tomto procesu hrály Německo a Francie. V průběhu této doby se v těchto zemích vyvinuly poněkud rozdílné hospodářské modely. Rozdíl mezi nimi následně ovlivňovaly a dodnes ovlivňují podobu měnových vztahů na evropském kontinentu. Německý model sociálně tržního hospodářství klade důraz na poměrně omezenou roli státu v ekonomice. Veřejné instituce usilují o stanovení poměrně jasných dlouhodobých pravidel – tj. budování řádu, naopak na úrovni procesní politiky se snaží zasahovat co nejméně. Součástí německého modelu je konzervativní monetární politika, jejímž cílem je nízká a stabilní míra inflace. Pro Německo je typická snaha o kompromisní řešení hospodářských problémů za pomoci strukturovaného sociálního dialogu s hlavními společenskými skupinami. Většina zemí na severu Evropy má v hlavních rysech model podobný tomu německému. S Francií bývá naopak spojován etatistický model. V jeho rámci stát rovněž dbá na vytvoření relativně stabilního řádu, ale jsou pro něj typické daleko významnější státní zásahy v procesní rovině (větší využívání dotací, státní kontrola některých podniků, směřování úvěrů do klíčových odvětví atd.). Francouzský hospodářský model je daleko konfliktnější, jednotlivé společenské skupiny obvykle prosazují své požadavky s použitím razantnějších prostředků, než je tomu u jeho severovýchodního souseda. Sociální dialog zde není do stejné míry institucionalizován. Pro Francii poválečného období je typická uvolněnější měnová politika, ve druhé polovině 20. století to pro ni byla relativně schůdná cesta, jak snížit vnitrostátní napětí a zároveň jak si udržet mezinárodní konkurenceschopnost. Francouzskou cestou snižování napětí mezi věřiteli a dlužníky a mezi bohatými a chudými prostřednictvím uvolněné monetární politiky se vydaly všechny země jižní Evropy. To se však s přijetím eura změnilo.

Po druhé světové válce Francie usilovala o přeměnu Německa v hospodářsky nevýznamnou zemi a zahrávala si s myšlenkou trvalé anexe některých jeho částí (Eichengreen 2007). Francouzský postoj se změnil až se začátkem studené války a na nátlak USA. Většina prací zabývajících se tímto vývojem podrobněji neidentifikuje mocenské prostředky, které USA vůči Francii (ale i dalším státům Evropy) v této době měly. USA neuplatňovaly svůj vliv pouze na základě osobního přesvědčování či politických deklamací, ale měly k dispozici zcela konkrétní nástroj pro prosazení svých představ o uspořádání vztahů v západní Evropě a tento nástroj využily. Spojené státy byly po druhé světové válce jediným významným zdrojem hospodářské pomoci a kapitálu. Válkou zničené evropské země potřebovaly pro zajištění své rekonstrukce dovážet potraviny, paliva, suroviny a kapitálové vybavení ze zahraničí. Samy přitom neměly moc co nabídnout jako protihodnotu (byly vysoce zranitelné). Běžné účty

platební bilance evropských zemí se díky tomu dostávaly do deficitů. Evropa v téže době trpěla nedostatkem mezinárodních rezerv, v dané době se jednalo především o zlato a americké dolary. Vzhledem k nedostatku rezerv jednotlivé státy odmítaly otevřít svá hospodářství mezinárodnímu obchodu. Nedostatek rezerv vedl k situaci, že většina mezinárodní výměny mezi evropskými státy měla barterovou podobu, a často byla přímo vyjednána či přísně regulována vládami. Existovaly striktní kapitálové kontroly a vlády využívaly své rezervy k obstarání nezbytných dovozů pro zajištění fungování země. I přes zmíněná restriktivní opatření se celoevropský deficit v porovnání se zbytkem světa zvyšoval, v roce 1946 dosáhl 5,8 mld. dolarů a v roce 1947 už 7,5 mld. dolarů (Eichengreen 2008: 96). Napjatou situaci vyřešily až Marshallův plán a Evropská platební unie (EPU).

Marshallův plán se sestával z grantů a zvýhodněných půjček a de facto se rovnal fiskálnímu transferu z USA do Evropy. V průběhu let 1948–51 poskytli Američané celkem 13 mld. dolarů (Eichengreen 2008: 96). Evropské deficity na běžném účtu platební bilance tak byly vyrovnány přílivem financí z USA, aniž by na straně Evropy vznikl dluh a následně případné problémy s dluhovým financováním. EPU byla organizací s americkou podporou, jejímž cílem bylo odbourání kontrol při operacích v rámci běžného účtu platební bilance. Za tímto účelem disponovala podmíněným úvěrovým mechanismem. Členové si mohli půjčit od EPU a zavést přísnější kontroly, pouze pokud příslibili zavést určitá nápravná opatření. Opatření se musela přímo týkat snížení deficitů na běžném účtu platební bilance, byla tak velmi vhodně zaměřena na jádro problému.¹¹² Opatření měla v první řadě podobu změn daňového systému. Změna nastavení daní měla vést k omezení spotřeby především dovezeného zboží. Dále byly omezovány ty státní výdaje, které k růstu deficitu běžného účtu platební bilance přispívaly.

Jak Francie, tak Německo byly okolnostmi donuceny k půjčce od EPU. Německo muselo o půjčku požádat pouze jednou, a to v roce 1950. Hlavním korekčním opatřením v jeho případě bylo zvýšení daní z obratu a úpravy u daní z příjmu právnických a fyzických osob. Francie se do problémů dostala vícekrát, především v souvislosti s válkou v Indočíně a v Alžírsku, její deficity BÚ byly do značné míry způsobeny deficity veřejných financí spojených s válečnými výdaji. Již v této době se projevil poněkud odlišný přístup k řešení problémů s deficity na BÚ ze strany Francie. Zatímco v Německu byly nutné reformy prosazeny poměrně hladce a země se cílevědomě dala na cestu exportem taženého růstu, Francie si musela projít několika krizemi, které se nedařilo úspěšně řešit. Politická reprezentace neměla sílu k prosazení nutných reforem, a tak se problémy s deficity BÚ posilované deficitními veřejnými rozpočty táhly až do roku 1958. Byly vyřešeny až s pádem čtvrté republiky (k němuž značně pomohly) a díky rozhodnému přístupu prezidenta de Gaulla. Francouzské řešení spočívalo v devalvaci franku a omezení rozpočtových deficitů pomocí zvýšení

---

¹¹² De facto se jednalo o evropskou obdobu brettonwoodskeho systému, kde EPU plnila roli Mezinárodního měnového fondu.

daní a omezení státních dotací. Díky těmto opatřením se francouzský BÚ dostal už v roce 1959 do přebytku. K dalším závažným problémům v této oblasti došlo až v sedmdesátých a především osmdesátých letech ve spojitosti s rozpadem bretton-woodskeho systému, ropnými šoky a pokusy o institucionalizaci evropské měnové spolupráce (Eichengreen 2007).

Jak Marshalův plán, tak EPU přispěly k úspěšnému začlenění Evropy zpět do světové ekonomiky a umožnily položení základů evropské integrace. Nicméně je potřeba podotknout, že evropský problém s deficitem BÚ byl v zásadě vyřešen až s masivním nárůstem exportů do USA, jednak v důsledku zvýšení americké poptávky během korejské války a také díky rozsáhlé devalvaci evropských měn v roce 1949 (včetně německé marky a francouzského franku). Jakožto členové mezinárodního měnového systému vytvořeného a spravovaného do značné míry podle představ USA se Německo a Francie ocitly ve velmi podobné situaci. To přispělo ke sblížení jejich pozic. Mimo jiné i na základě americké pomoci Francie přehodnotila svůj postoj a přijala Německo jako respektovaného partnera v rámci Evropy. Obě země se staly zakládajícími členy Evropského sdružení uhlí a oceli i Evropského hospodářského společenství. Oba státy se vydaly na cestu podpory hospodářského růstu a plné zaměstnanosti, kterou šly až do přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Důležitým prostředkem byl růst tažený exportem, především do USA. Tuto strategii od sedmdesátých let 20. století úspěšně replikovaly a dále replikují asijské státy. Jejich účinnost je opět umožněna především USA, které od šedesátých let plní funkci spotřebitele poslední instance a zajišťují dostatečnou poptávku pro světovou produkci. USA mohou ve své roli pokračovat vzhledem k pozici dolaru jakožto zdaleka nejdůležitější mezinárodní rezervní měny (Eichengreen 2007).

Ke sporům mezi Německem a Francií docházelo od padesátých do sedmdesátých let převážně v politických otázkách (např. způsob hlasování v evropských institucích) nebo z dnešního pohledu v systémově nepodstatných hospodářských otázkách, které neohrožují současné pilíře uspořádání v Evropě (např. spor o podobu zemědělské politiky). Změna nastala až v průběhu sedmdesátých a především osmdesátých let, kdy došlo k nastolení nového hospodářského paradigmatu ve světě a rovněž k poměrně razantnímu střetu hospodářských koncepcí Francie a Německa, z nichž ta německá nakonec vyšla jako vítěz se všemi důsledky pro dnešní podobu eurozóny. Období padesátých a šedesátých let však bylo pro Evropu nesmírně úspěšné. Centrum mezinárodního měnového systému se sice po druhé světové válce přesunulo do USA, pragmatická americká politika však umožnila evropským státům poměrně snadné přizpůsobení se novým podmínkám. Problémem celého systému se stal v té době již archaický požadavek na udržování pevného poměru mezi zlatem a americkým dolarem.

Rozpad systému

Rozpad brettonwoodskeho systému bývá často chápán jako důkaz upadajícího hegemického postavení USA ve světě (Gilpin 1987, Keohane 2005). Už Susan Strange ale poukazovala na skutečnost, že většina tehdejší vědecké komunity interpretovala celou událost zcela jinak, než by odpovídalo skutečnosti (Strange 1987: 553–554). Tato podkapitola argumentuje, že rozpad systému a vznik současného uspořádání v jeho aktuální podobě je důkazem americké síly, nikoli slabosti. USA pouze nahradily úpadek moci ve struktuře produkce růstem moci ve struktuře financí tím, že změnila pravidla systému směrem ke zvýšení své výhody v něm.

Brettonwoodský měnový systém operoval na principu fixních kurzů. Měny jednotlivých států byly původně navázány na zlato, de facto však spíše na americký dolar, který byl navázán na zlato v pevném poměru 35 dolarů za trojskou unci (Oatley 2006: 223–224). Systém reflektoval zájmy USA na konci druhé světové války.¹¹³ Zodpovědnost za vyrovnávání nerovnováh v mezinárodních transakcích byla přenesena především na deficitní země. Britský návrh na sdílení nákladů na vyrovnání nerovnováh byl odmítnut (Ikenberry 1992). Pozice USA se během následujících dvou desetiletí změnila. Jejich obchodní přebytky se postupně snižovaly, zatímco deficity celkové platební bilance rostly. Aby mohl být systém pevných kurzů zachován, musely by USA stejným tempem snižovat deficity na finančním účtu platební bilance, což by znamenalo omezení finančních výdajů v zahraničí a významným způsobem by oslabilo americkou mocenskou pozici. Americká vláda se tak koncem šedesátých let dostala do kleští. Na jedné straně odmítala snížit své domácí i zahraniční výdaje,¹¹⁴ na druhé straně však usilovala o zachování stávajícího mezinárodního peněžního systému (Hudson 2003). Američané se v rámci různých jednání snažili přenést zodpovědnost za vývoj ve světové ekonomice na své obchodní konkurenty, především evropské státy a Japonsko. Kroky k nápravě však byly pouze polovičaté a u spojenců se setkávaly se značnou nevolí (Henning 2006: 129–134). Ve světě bylo příliš mnoho dolarů, které nebylo kam umístit.

USA se proto v roce 1971 odhodlaly k do té doby bezprecedentnímu kroku, rozhodly se unilaterálně vynutit změnu pravidel systému. Odmítly další konverzi dolarů na zlato a zavedly dovozní přírážky. Průběh jednání o těchto opatřeních velmi zajímavým způsobem dokládá vliv zvykového uvažování na lidské rozhodování. Účastnil se jej i ekonom Paul Volcker,¹¹⁵ tehdejší vysoký úředník na ministerstvu fi-

¹¹³ USA byly v té době největším světovým věžitelem a měly vysoké obchodní přebytky.

¹¹⁴ Domácí výdaje v podobě programů „Great society“ a výdaje na vietnamskou válku vedly ke zvýšení inflačních tlaků v ekonomice, která v té době operovala téměř na plný výkon. Vyšší válečné výdaje znamenaly, že část produkce musela být přeměrována do zbrojního průmyslu, což by za normálních okolností vedlo ke snížení životní úrovně. USA si však svou životní úroveň zachovaly díky zvýšeným dovozům, které nahradily výpadek domácí civilní produkce. Státy s přebytky obchodní bilance tak de facto pomáhaly financovat americkou válku ve Vietnamu (Hudson 2003: 298–300).

¹¹⁵ Pozdější předseda FEDu.

nancí. Volcker, stejně jako tehdejší předseda FEDu Burns, spatřovali největší hrozbu pro stabilitu peněžního systému v odmítnutí USA vyplácet zlato za dolary. Velmi jej překvapilo, že tento krok v podstatě nebyl během jednání se zahraničními delegacemi předmětem sporu. Naopak zdaleka největší střety se odehrávaly kolem zavedení dovozní přírážky, kterou on považoval za podružné téma (Andrews 2006: 25–27). Volcker s Burnsem však žili v zajetí tehdejšího konceptu peněz a nebyli schopni odhalit skutečnou povahu problému. Američtí partneři povětšinou neměli žádný problém s ukončením směnitelnosti dolaru za zlato. Co nechtěli, byla revalvace jejich měn. Například Japonci byli zcela spokojeni s tím, že za své obchodní přebytky akumulovali dolary, které už od roku 1968 prakticky vůbec neměnili za zlato (Hudson 2003: 225). Na rozdíl od svých monetárních poradců si prezident Nixon a ministr financí Connally byli pravděpodobně velmi dobře vědomi skutečné povahy problému, kterým byl vývoj v reálné ekonomice. Americká platební bilance se dostávala pod čím dál větší tlak, který bylo potřeba uvolnit. Právě díky dovozní přírážce se podařilo přimět ostatní státy k revalvaci svých měn. Případný budoucí problém s přebytkem dolarů byl vyřešen za prvé zavedením plovoucích kurzů a za druhé pobídkami ostatním zemím k investování svých přebytečných dolarů z přebytkových obchodních bilancí do amerických vládních dluhopisů a dalších instrumentů amerického finančního trhu.¹¹⁶

Cílem celé operace původně byla pouze mírná úprava kurzů jednotlivých měn. Američanům šlo pouze o to, aby je problémy s vyrovnáváním platební bilance neomezovaly při provádění zahraniční politiky. Představa, že budou moci udržovat deficity obchodní bilance a tím spotřebovávat disproporční část světového produktu po velmi dlouhou dobu prakticky bez omezujících tlaků, pro ně byla příliš radikální. Navíc se zcela vylučovala s tehdy převládající peněžní teorií, která takovouto možnost vylučovala (Hudson 2003). Zvyk ztotožňovat zlato s penězi za poslední tři století zakořenil velmi hluboko. Nicméně mocenská realita si vynutila změnu celého peněžního systému. Byl zaveden systém plovoucích kurzů s americkým dolarem jako ústředním měřítkem, uchovatelem hodnoty a prostředkem směny. Kvůli tomu jsou USA schopny nadále koordinovat velkou část světové produkce podobně, jako tomu bylo v letech brettonwoodského systému, ale navíc jsou díky obchodním deficitům schopny po velmi dlouhou dobu spotřebovávat disproporční část světového produktu. Michael Hudson ve své knize popisuje, jak byli američtí úředníci překvapeni a následně nadšeni, když jim začátkem sedmdesátých let celou novou situaci vysvětloval (Hudson 2003: xii). I přesto, že k rozpadu brettonwoodského systému došlo již před více než čtyřiceti lety, převládá mezi ekonomy stále přesvědčení, že USA čelí finančním omezením a jsou závislé na zahraničních investorech (Eichengreen 2000). Podle moderní peněžní teorie neexistují pro USA žádná finanční omezení, Američané jsou

---

¹¹⁶ Ve světle právě popsaných událostí lze usoudit, že vznik globálního finančního systému v sedmdesátých letech 20. století není ani tak důsledkem spontánního vývoje, jako spíše důsledkem zcela úmyslných státních rozhodnutí. Jak ostatně po dlouhou dobu argumentovala už Susan Strange (Strange 1990: 264).

měnově suverénní národ. Z hlediska mezinárodního hospodářství pro ně existují pouze reálná omezení v podobě toků zboží a služeb zachycených ve vývoji platební bilance. Aby se tato reálná omezení projevila, musí američtí obchodní partneři odmítnout přijímat dolary při platbě. Jestli tyto dolary vrátí např. v podobě nákupu amerických dolarů zpět do USA, není z hlediska americké moci v peněžním systému podstatné. Washington si je v případě nouze schopen obstarat tolik dolarů, kolik chce. Na otázku, jak dlouho může tento stav trvat, lze v této práci odpovědět pouze na obecné úrovni. USA mohou využívat výhod systému do té doby, dokud bude americký dolar hlavní mezinárodní měnou (Fields a Vernengo 2012).¹¹⁷

Shrnutí

Brettonwoodský měnový systém byl prvním cíleně vytvořeným mezinárodním měnovým systémem v historii. I přesto se ale jednalo o hegemonický systém, který byl závislý na politice USA. Evropa v tomto systému přišla o své postavení měnového a finančního centra světa. Díky pragmatickému přístupu Američanů se však kapitalistickým evropským zemím podařilo skrze brettonwoodský měnový systém poměrně záhy úspěšně zapojit do světové ekonomiky. USA svého postavení zásadním způsobem nezneužívaly a naopak tolerovaly místy asymetrická opatření Evropanů určená k ochraně jejich hospodářství. Brettonwoodský systém měl ambici vyřešit problémy s nerovnováhami platebních bilancí, které evropské země tížily od konce 19. století. Po určitou dobu se zdálo, že je při tomto svém úkolu velmi úspěšný. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let se však naplno projevila jeho Achillova pata. Množství dolarů v mezinárodním systému začalo značně převyšovat zlaté zásoby USA. Američané stáli před volbou buď omezit emisi dolarů, čímž by pravděpodobně uvrhli světové hospodářství do deflace a museli by značně omezit své výdaje, a tudíž i mocenské ambice, anebo zrušit vazbu dolaru na zlato a otevřeně přejít k systému peněz s nuceným oběhem. Washington si vybral druhou možnost. Jeho dominantní postavení v mezinárodním měnovém systému od té doby nebylo nikým zásadněji narušeno. Pro Evropu však znamenal rozpad systému pevných kurzů a svévolná americká politika neberoucí ohledy na hospodářský vývoj v ostatních zemích problém. Evropané se jej rozhodli řešit v rámci započatého integračního procesu ustanovením vlastního regionálního měnového systému.

---

¹¹⁷ Při diskusi o postavení rezervní měny bývá často zmiňována otázka měnové stability (Eichengreen 2000). Stabilní měnová politika za určitých okolností může být pro postavení měny v mezinárodním peněžním systému důležitá. Nejedná se ale o obecný rys peněžních systémů. Měnová stabilita je důležitá v systému rozvinutých mezinárodních finančních trhů a rozvinuté mezinárodní tržní koordinace produkce v reálné ekonomice se soukromým vlastnictvím. I přesto, že takovéto uspořádání bylo v průběhu posledních dvou staletí spíše pravidlem než výjimkou (1870–1914, 1973–?), nic to nemění na skutečnosti, že je historicky podmíněné, nikoli univerzálně platné.

POSTBRETTONWOODSKÝ SYSTÉM

Základní obrysy současného systému

Brettonwoodský systém byl ukončen, protože státy nedokázaly podřídit požadavky na ekonomickou autonomii požadavkům měnové stability. V posledních třiceti letech se vlády skutečně těší takové míře svobody v oblasti monetární a kurzové politiky, která by byla v jakémkoliv systému pevných kurzů nemyslitelná. Zároveň však musí platit cenu v podobě značné volatility měnových kurzů. Částečné řešení tohoto problému může být ve zvýšené kooperaci významných ekonomik. Situace se však významně komplikuje nevídanou mírou integrace mezinárodních finančních trhů. Finanční trhy, na kterých se denně obrací téměř 4 biliony USD, značně znesnadňují využití nástrojů kurzové politiky. Riziko spekulativních prodejů měn pak nutí země volit mezi plovoucími a pevnými kurzy – politické důvody, proč nejsou pevné kurzy využívány vyspělými státy, jsme diskutovali výše – kompromis v podobě pevných, přizpůsobitelných kurzů se zdá být díky masivní finančním tokům v současnosti nepoužitelný. Výjimkou z tohoto pravidla jsou státy eurozóny, které se rozhodly vzdát své peněžní suverenity ve jménu vyššího cíle v podobě postupující evropské integrace.

Národní státy byly překvapeny, jak moc se ve skutečnosti po konci brettonwoodského systému kurzy pohybovaly. Ekonomické subjekty se musí vyrovnávat s vysokou volatilitou (krátkodobé pohyby v řádu měsíců a jednotlivých procent) a dlouhodobými výkyvy (změny v řádu desítek procent a jednoho a více let). Mezi nejvýznamnější výkyvy patřilo posilování USD v polovině osmdesátých let či rychlé oslabování eura po jeho zavedení v letech 1999–2000. Nepředvídatelné pohyby měnových kurzů narušují mezinárodní ekonomickou směnu, když způsobují firmám problémy s předvídaním míry zisku či návratnosti investic. Zatímco proti volatilitě se lze pojistit nákupem měn v předstihu, proti déle trvajícím výkyvům (delší než rok) to v podstatě nelze. Významné změny kurzů, častou související s domácí hospodářskou politikou, navíc aktivizují politické zájmy. Silný dolar v osmdesátých letech (Reaganova administrativa snížila daně, ale nesnížila výdaje – nerovnováha platební bilance byla řešena zvýšením úrokových měr, což vedlo k přílivu kapitálu a vysoké poptávce po USD) zhoršil exportní výkonnost amerických firem a to vedlo v roce 1985 k přijetí požadavku na „férový obchod“ v rezoluci namířené proti Japonsku. Náklady plovoucích měnových kurzů tak mohou být významné (Grieco a Ikenberry 2003).

Hlavní ekonomické velmoci se opakovaně pokoušely o kooperaci v oblasti měnových kurzů. Nejvyšší úroveň spolupráce byla patrná právě na konci osmdesátých let. Po většinu období současného mezinárodního měnového uspořádání však převládala nečinnost, zejména v případě USA. Reaganova administrativa interpretovala rostoucí kurz USD jako znak silné pozice americké ekonomiky, poté co se v důsledku

silného dolaru začala zhoršovat exportní výkonnost amerických firem, byla kurzová politika přehodnocena. Spojené státy iniciovaly schůzku v hotelu Plaza v New Yorku. Dohoda z roku 1985 (snížení hodnoty USD vůči jenu a marce o 10, resp. 12 % a závazek intervenovat za účelem dosažení tohoto cíle) vedla k obratu. Když na základě této společné akce „skupiny 5“ (USA, Německo, Japonsko, Británie, Francie) došlo v následujících dvou letech k poklesu kurzu USD o 40 %, začalo se hovořit o širší spolupráci. Tyto diskuse přerostly užší téma směnných kurzů a byla z nich patrná ambice spolupracovat na vytvoření zásadnějšího mechanismu managementu světové ekonomiky (vytvoření tzv. cílových zón) (Grieco a Ikenberry 2003).

Zásadním problémem v mezinárodní ekonomice je politická citlivost přizpůsobení ekonomiky konkrétní země nové situaci. V případě snížení konkurenceschopnosti je třeba realokovat zdroje z oblasti utlumované do oblasti perspektivní a/nebo zvýšit produktivitu práce. Významné politické a sociální dopady většinou vedou k odkládání koncepčních kroků, resp. jsou vytvářeny mechanismy, které využitím veřejných prostředků či vytvořením bariér administrativní povahy snižují tlaky na změny v ekonomických strukturách. S tím obvykle souvisí nárůst poptávky po protekcionistických opatřeních, výskyt obchodních sporů a obecně růst napětí. Často je pak nalezen viník složité hospodářské situace mimo hranice národní ekonomiky (USA kritizovaly Japonsko, dnes Čínu, Francie viděla viníka hospodářských ochlazení v USA, později v Německu atd.). Cílem mezinárodní kooperace by mělo být oslabení dopadů a politické citlivosti reforem pro ekonomiku v problémech. V případě, že Spojené státy mají deficit obchodní bilance a fiskální deficit, souběžně s omezováním rozpočtového deficitu v USA (restrikce omezující domácí poptávku) by mělo dojít k expanzi v Japonsku a Německu. Tím by byla zajištěna „náhradní“ poptávka po americké produkci mimo domácí ekonomiku a náraz by byl značně utlumen. Takové míry kooperace, která by vedla k nějaké institucionalizaci naznačeného postupu, však nebylo nikdy dosaženo. I v užší oblasti spolupráce při managementu měnových kurzů je společná akce nejvýznamnějších hráčů výjimečná. To souvisí především se skepsí ohledně efektivity intervencí v období integrovaných finančních trhů (vládní intervence jsou jen malým impulzem, který může být snadno ignorován v obrovských obrazech na finančních trzích). Spojené státy a Evropská centrální banka (ECB) intervenují jen výjimečně, jinak tomu je v případě Japonska, které po tomto nástroji sahá častěji.

Způsob řešení problémů spojených s dlouhodobými nerovnováhami platební bilance je v dnešním systému dán dvěma hledisky. Obě dvě jsou pozůstatkem bretonwoodského systému, v posledních asi třiceti letech však existují ve velmi odlišném kontextu. Tím prvním je věřitelská nebo dlužnická pozice státu. Už bretonwoodský systém kladl daleko větší břemeno přizpůsobení na dlužníky. Nicméně nerovnováhy padesátých a šedesátých let byly značně limitovány kapitálovými kontrolami. Po liberalizaci kapitálových toků nabývají krize mezinárodního zadlužení na rozsahu a síle. Druhým hlediskem ovlivňujícím mocenskou pozici státu při řešení nerovnováh platební bilance je postavení jeho měn v mezinárodním měnovém systému. Pokud

stát emituje rezervní měnu, je jeho schopnost dostát svým závazkům vůči zahraničním věřitelům prakticky neomezená. Tato skutečnost je jednou z nejdůležitějších mocenských výhod USA v současném mezinárodním prostředí (Fields a Vernengo 2013).

Evropský měnový mechanismus

Po rozpadu brettonwoodského systému stály státy EHS před důležitou otázkou: Jakým způsobem bude nadále probíhat vnitroeurospáská měnová spolupráce? Evropané se rozhodli pro systém na sebe vzájemně navázaných kurzů s povoleným fluktuacním pásmem 2,25 % na obě strany známý jako Had v tunelu. Mimo to byl vypracován výhled na ještě pevnější měnovou integraci. Systém byl původně zamýšlen jako symetrický, ale v praxi v něm jasně dominovala německá marka. Němci využívali postavení měnově silného státu, vyplývající z jejich konzervativnější monetární politiky, a především z jejich přebytků na BÚ (Německo jako významný čistý exportér). Většina členských států EHS měla problémy se v systému udržet a Had v tunelu se kvůli tomu ve druhé polovině sedmdesátých let de facto rozpadl. Nový impulz přinesla dohoda mezi francouzským prezidentem Giscardem d'Estaing a německým kancléřem Helmutem Schmidtem, která vedla ke vzniku Evropského měnového systému (EMS) v roce 1979. I jeho součástí byl systém na sebe navázaných kurzů – Mechanismus směnných kurzů (ERM).¹¹⁸ EMS měl být kompromisem mezi francouzským a německým přístupem. V původním plánu se hovořilo o povinnosti jak deficitních, tak přebytkových (myšlen BÚ) zemí zasáhnout v případě, že budou překročeny určité indikátory. Tyto indikátory byly součástí tzv. spouštěcího mechanismu a měly zaručit, že za vyrovnání nerovnováh budou odpovědní obě strany. Německá centrální banka měla proti takto nastavenému systému velké výhrady, což vedlo k vnitroněmeckému sporu mezi ní a vládou.¹¹⁹ Konečná dohoda byla přijatelným kompromisem, na jedné straně byl vypuštěn automatický spouštěcí mechanismus, ale na druhé straně se v něm stále hovořilo o neomezené míře zahraniční pomoci v rámci systému, a nebyl stanoven žádný limit na čerpání z velmi krátkodobé finanční facility. Francouzi mohli mít zdánlivě pocit, že dosáhli svého. V rámci tajné vnitroněmecké debaty mezi ministerstvem financí a centrální bankou však bylo dohodnuto, že Bundesbanka bude moci omezit svou pomoc zahraničním partnerům v případě, že vláda nebude schopna dosáhnout dohody se svými partnery v ES (Eichengreen and Wyplosz 1993).

Problémy takto stanovené dohody se ukázaly velmi brzy. Nová francouzská vláda pod socialistickým prezidentem Mitterrandem se v době hospodářského útlumu v roce 1981 rozhodla pro expanzivní hospodářskou politiku. Naopak nová německá

¹¹⁸ V poněkud pozměněné formě ERM II existuje dodnes.

¹¹⁹ Kancléř Helmut Schmidt podle svých slov dokonce hrozil změnou zákona o centrální bance (Kennedy 1991: 81).

konzervativní vláda vedená kancléřem Kohlem zvolená v roce 1982 preferovala hospodářskou restrikcí. Francouzský frank se díky rostoucímu deficitu BÚ dostal pod tlak a Francie ztrácela měnové rezervy. Nová německá vláda odmítla činit nátlak na Bundesbanku, aby splnila závazky vyplývající z dohody o EMS. Mezi zářím 1981 a březnem 1983 byl frank třikrát devalvován, situace došla tak daleko, že francouzská vláda začala zvažovat vystoupení z EMS a dokonce i ES (Sachs and Wyplosz 1986). Nakonec převážil názor, že ES je politicky příliš cenný projekt a i pouhé vystoupení z EMS by mohlo vážně ohrozit fungování společné zemědělské politiky, a tudíž i systém evropské solidarity. Francouzi omezili poptávkový stimul a de facto se tak podřídili německému vedení. Vývoj po zbytek dekády již byl poměrně klidný mj. i proto, že došlo k oživení poptávky v USA a posílení amerického dolaru, což dopomohlo k růstu exportů z Evropy. Lekce z let 1981–83 však nezůstala zapomenuta a Francie se nadále cíleně snažila o omezení německé moci v měnové politice. Podařilo se jí to až s podpisem Smlouvy o EU, která v sobě obsahovala dohodu o vzniku Evropské hospodářské a měnové unie (HMU) s Evropskou centrální bankou (ECB) jakožto jejím hlavním institucionálním garantem. Ve světle dosavadního výkladu je snadno pochopitelné, proč Francie podměnila svůj souhlas se sjednocením Německa právě vznikem HMU, kterážto měla kontrolovat německou měnovou moc.

První bylo uvolnění kapitálových toků dohodnuté v rámci Jednotného evropského aktu a cíleně prováděné od první fáze budování HMU (Sychra 2009). Do konce osmdesátých let mohly vlády částečně mírnit tlaky na BÚ platební bilance s pomocí kapitálových kontrol, které byly v krizových obdobích hojně využívány.¹²⁰ Kapitálové kontroly nemohly nerovnováhy vzniklé na běžném účtu zcela eliminovat, umožnily však někdy získat čas na úpravu hospodářské politiky nebo na dosažení mezinárodní dohody. Kapitálové kontroly rovněž zajišťovaly, že deficit/přebytky BÚ k HDP nedosahovaly příliš vysokých hodnot. To vše se s jejich uvolněním na přelomu osmdesátých a devadesátých let výrazně změnilo. Díky umožnění volného pohybu kapitálu dochází od devadesátých let k novému typu finančních krizí spojených se vznikem bublin cen aktiv, jejich následným splasknutím a navazujícími problémy bankovního sektoru. Tyto krize jsou vyvolány odlivem krátkodobého kapitálu a nutně nemusí být spojeny s výraznějšími deficity na BÚ, i když se tak většinou děje, zvláště pokud jsou za vznik bubliny spoluzodpovědní zahraniční faktory. Uvolnění toků kapitálu rovněž znamená, že nerovnováhy BÚ mohou být mnohem větší a daleko důležitější roli při jejich vytváření může hrát soukromý sektor.¹²¹

¹²⁰ Jedná se o omezení zavedená vládou vztahující se na transakce v současné době sledované na finančním účtu platební bilance. Od omezení transakcí spadajících pod běžný účet bylo ve většině zemí západní Evropy upuštěno v roce 1959. Kapitálové kontroly jsou ve většině zemí světa stále poměrně často používaným nástrojem, nezakazuje je žádná celosvětová dohoda a postoj Mezinárodního měnového fondu (MMF) k nim se časem poměrně výrazně mění. Omezování transakcí na běžném účtu je pro všechny členské země MMF zakázáno.

¹²¹ Což je v současnosti především případ Španělska.

Druhou událostí byla krize EMS v letech 1992–93. Byla provázena několika novými aspekty. Důležitou roli hrálo uvolnění kapitálových kontrol, což krizi technicky umožnilo, avšak nezpůsobilo.¹²² Samotných příčin krize bylo několik, od nesouladu hospodářských politik členských států ES přes cílené spekulativní útoky po rozdílné hospodářské výhledy jednotlivých zemí do budoucna. Novinkou byla role politických faktorů. Napětí na měnových trzích začalo narůstat po dánském NE Smlouvě o EU v referendu v červnu 1992. Po vystoupení Velké Británie a Itálie z ERM, způsobeném jejich vynucenou devalvací, se tlak spekulantů soustředil především na Francii a vyvrcholil v době francouzského referenda o Smlouvě o EU. Francie s pomocí německé centrální banky tlak nakonec ustála. Bundesbanka v této době velmi extenzivně intervenovala ve prospěch franku, nicméně odmítala změnit svou politiku vysokých úrokových sazeb,¹²³ která bývá uváděna jako jedna z příčin krize (Eichengreen 2008). Problémy systému přetrvávaly a opětovné vážnosti nabraly v polovině roku 1993, kdy se francouzská centrální banka rozhodla snížit úrokové sazby, aby podpořila hospodářský růst. Výsledkem byl odliv kapitálu do Německa. Němci se dalších jednání s Francouzi ohledně snižování úrokových sazeb odmítli zúčastnit. Francie byla v této době v poměrně silné hospodářské kondici a dosahovala přebytků na BÚ. Útoky na frank měly původ v úrokovém diferenciálu mezi Francií a Německem, nikoliv v nerovnováze na BÚ. Frank tak byl jen stěží nadhodnocen a Francouzi si mohli dovolit poměrně nekompromisní postoj. Výsledkem opět byly rozsáhlé intervence ze strany jak německé, tak francouzské centrální banky. Situaci mělo vyřešit setkání ministrů zemí EMS o posledním červencovém víkendu roku 1993. Obě delegace na něm zaujaly tvrdý postoj a odmítly přizpůsobit svou hospodářskou politiku společnému zájmu (udržení ERM v dosavadní podobě). Výsledkem setkání bylo rozšíření flukтуаčního pásma ERM, což následně vedlo k oslabení spekulacních tlaků. Francie se nakonec devalvací vyhnula pouze formálně, a to díky tomu, že bylo rozšířeno flukтуаční pásmo ERM, frank však de facto na určitou dobu výrazně oslabil. To se následně podepsalo na zvýšení exportní výkonnosti země v druhé polovině devadesátých let. Německo se naopak vydalo svou tradiční cestou zvyšování konkurenceschopnosti pomocí snižování domácích nákladů. Oba státy si z krize vzaly ponaučení. Francie se přesvědčila, že potřebuje svázat německou monetární moc skrze evropské instituce, Němci začali nekompromisně trvat na konvergenčních kritériích a později na Paktu stability a růstu.

¹²² Některé státy jako Španělsko, Portugalsko a Irsko kapitálové kontroly v průběhu krize opět zpřísnily.

¹²³ Výše intervence německé centrální banky v krizových týdnech přesáhla 80 mld. tehdejších marek.

Evropská dluhová krize

Světová finanční krize prohloubila problémy, které se v evropské ekonomice projevovaly už delší dobu, a vyžádala si, aby se k nim státy EU nějakým způsobem postavily. Prvním problémem bylo přílišné vystavení evropských bank úvěrovému riziku, druhým problémem byla míra veřejného zadlužení, tento problém je výsledkem specifického institucionálního nastavení eurozóny. Problém, o kterém se příliš nemluví, ale který je přitom z hlediska dlouhodobého fungování eurozóny klíčový, jsou dlouhodobé nerovnováhy platebních bilancí členských států uvnitř eurozóny.

Nejprve k problémům bankovního sektoru. Stejně jako řada dalších evropských států, i Francie a Německo vynaložily poměrně vysoké sumy na stabilizaci svého bankovního sektoru. Německé výdaje se mezi lety 2008 a 2009 pohybovaly okolo 9,1 % HDP, v případě Francie to bylo kolem 5,6 % (European Commission 2009). Většina vynaložených prostředků se nakonec oběma státům vrátila, celkové německé ztráty do roku 2011 nedosahovaly ani 1 % HDP, Francouzi na celé operaci dokonce mírně vydělali (European Commission 2012). Krátkodobé výdaje však rozhodně nebyly nízké. Navíc v EU existovaly státy jako např. Irsko, jejichž výdaje na záchranu bankovního sektoru vzrostly nad únosnou mez a které v souvislosti se záchranou svých bank musely požádat o mezinárodní pomoc.

Paříž s Berlínem zaujaly k řešení bankovní krize podobný postoj. Oba státy se v kritický okamžik rozhodly pomoci svým bankám, avšak do budoucnosti usilují o zamezení podobným událostem prostřednictvím vytvoření bankovní unie a zkrocení spekulativních kapitálových toků pomocí daně z finančních transakcí. Bankovní unie i zmíněná daň byly schváleny potřebným množstvím států, a tak mohla být zahájena zesílená spolupráce vybraných zemí EU v těchto oblastech. Mezi Francií a Německem zde existují pouze menší spory ohledně míry zapojení ECB a Evropského stabilizačního mechanismu (ESM). Francie prosazuje, aby ECB dozorovala co největší část evropského bankovního sektoru, a aby byly případné bailouty financovány z ESM. Němci by rádi, kdyby ECB dozorovala pouze největší bankovní domy, a prosazují přísnější podmínky pro čerpání ze záchranného fondu. Vytvoření bankovní unie bylo schváleno na zasedání Evropské rady v prosinci roku 2012 a fungovat začala v roce 2014.

Členové eurozóny mají ke správě finančního systému obecně poměrně podobný přístup. Je zajímavé, že evropské státy považují výdaje spojené se záchranou bank za zvláštní kategorii, která se nezapočítává při sledování deficitů státního rozpočtu v rámci pravidel Paktu stability a růstu. Z hlediska fungování eurozóny jako celku nepředstavují potíže bankovního sektoru fatální problém. ECB může jako věřitel poslední instance disponující de facto neomezenými zdroji zachránit kteroukoli banku či kterýkoli stát, který se v souvislosti se záchranou svého bankovního sektoru dostane do potíží. Záchrana jakéhokoli subjektu však může vést k zásadním redistribučním efektům, a je proto otázkou politické vůle. Dá se očekávat, že systémově nedůležitě státy jako např. Kypr mohou sloužit jako odstrašující příklad a bude s nimi zacházeno

tvrdě. K systémově důležitým státům s problémy bankovního sektoru typu Španělska a případně Francie bude pravděpodobně přistupováno mnohem mírněji. Nelze ani vyloučit změnu pravidel či jejich výkladu.

Problém pro eurozónu by mohl nastat v případě, že by evropské banky držely velké množství svých pasív v dolarech a dolar náhle výrazněji posílil. To se skutečně v roce 2009 stalo a americká centrální banka spolu s ECB podnikly několik koordinovaných zásahů, které měly na evropském finančním trhu zajistit dostatečnou likviditu. Druhým problémem může být růst společenského napětí v důsledku redistribuce příjmů směrem od reálného k finančnímu sektoru, který je dále umocňován záchranou velkých finančních domů, což posiluje morální hazard a může oslabovat reálnou ekonomiku. Co opravňuje státy zachraňující svůj bankovní sektor ke zvláštnímu zacházení? Proč nejsou dodatečné státní výdaje spojené se záchranou bank považovány za problém, kdežto např. výdaje určené na posílení politiky zaměstnanosti ano? Tyto otázky mohou posílit radikální evropská politická hnutí vytvářející se v některých státech eurozóny.

Pokud budeme uvažovat celou EU a nikoli pouze eurozónu, pak je otázka regulace finančního sektoru závažným problémem, a to díky závislosti Velké Británie na něm. Londýn se staví k jakýmkoli pokusům o posilování regulace velmi nepřátelsky. City of London je jedním z největších finančních center světa a vytváří velkou část HDP země. Vzhledem k úpadku těžby ropy v Severním moři je sektor finančních služeb jedním z posledních, které umožňují udržovat zhoršující se britský BÚ v rozumných mezích. Pokusy o rozsáhlejší regulaci finančního sektoru v EU jsou jedním z hlavních důvodů velmi rezervovaného postoje Londýna k pokračování evropské integrace, a mohou dokonce zapříčinit britský odchod z Unie.

Ze všech problémů spojených s fungováním eurozóny si v posledních letech nejvíce pozornosti vysloužila dluhová krize. Jedná se o specifický problém států platících eurem. Jak vyplývá z teoretické části textu, státy dlužící ve vlastní měně problémy většinou nemívají a hodnocení ratingových agentur je pro ně z větší části irelevantní (Fields a Vernengo 2012: 751). Do skutečných dluhových problémů se dostaly buď členské státy eurozóny, nebo země, které povolily zadlužení významným sektorům svého hospodářství v zahraniční měně (Lotyšsko, Maďarsko) a narazily tak na reálná vnější omezení, při jejichž překonávání příliš nepomůže ani měnová suverenity země (o Maďarsku ještě bude řeč).

Státy eurozóny se dostaly do výrazných problémů se zadlužením až po vypuknutí finanční krize v roce 2008. Všechny zasažené státy lze zařadit do dvou skupin. První skupina (Španělsko, Irsko) měla před vypuknutím krize dokonce přebytkové rozpočty. Následné deficity byly způsobeny kombinací výdajů na záchranu bank a automaticky zvýšenými výdaji v době hospodářské krize. Druhá skupina (Řecko, Portugalsko, případně Itálie) měla poměrně vysoké deficity již před krizí a hospodářská krize si vyžádala jejich další navýšení. Řešení problémů se ujala EU ve spolupráci s MMF. V EU hrají hlavní roli Evropská komise a Německo. Bylo rozhodnuto o poskytnutí finanční pomoci problémovým státům výměnou za implementaci úsporných opatření.

Jako hlavní problém byly v souladu s praxí hospodářské politiky posledních třiceti let identifikovány přílišné státní výdaje. V rámci EU byly vytvořeny dva finanční nástroje zodpovědné za poskytování pomoci zadluženým zemím. Evropský finanční stabilizační mechanismus (EFSM), vzniklý v roce 2010 a fungující pod správou Evropské komise, využívá prostředků získaných na finančním trhu a jako garance slouží rozpočet EU. Maximální výše prostředků v programu je stanovena na 60 mld. eur, což je vzhledem k rozsahu problémů eurozóny naprosto nedostatečné. Druhým nástrojem je Evropský nástroj finanční stability (EFSF) rovněž vzniklý v roce 2010. Jeho prostředky byly postupně navýšeny až na 780 mld. eur. EFSF je zvláštní institucí, může vydávat vlastní dluhopisy, za které ručí jednotliví členové eurozóny podle výše svého příspěvku na kapitálu ECB. Oba nástroje mají problematické právní postavení v rámci EU a jsou dočasného charakteru. Proto v roce 2012 vznikl nový Evropský stabilizační mechanismus (ESM), který byl inkorporován do právní struktury EU. Jedná se o trvalou instituci sloužící k poskytování finanční podpory zemím, které mají problémy s financováním svého rozpočtu, nebo zemím s problematičným bankovním sektorem (Eichengreen 2012: 131–133).

Německo usiluje o prevenci dalších problémů s financováním států eurozóny a o zavedení politiky úsporných opatření. Proto preventivně požadovalo zpřísnění Paktu stability a růstu, což vyústilo v podepsání Fiskálního paktu většinou států EU v roce 2012.¹²⁴ Zároveň došlo k provázání nově vzniklého ESM s Fiskálním paktem. Státy s finančními problémy budou mít přístup k prostředkům z ESM pouze v případě, že budou ochotny provést požadované restriktivní reformy a budou se držet pravidel Paktu. Od začátku finanční krize v roce 2008 se Německo usilovně snaží vnutit především jižnímu křídlu eurozóny čím dál tvrdší omezení jejich rozpočtových pravomocí. Na základě zkušeností s původním Paktem stability a růstu, který se ukázal jako bezzubý, Němci skrze Fiskální pakt prosadili povinnost každého státu přijmout zákony omezující jejich rozpočtové deficity. Francie se k Fiskálnímu paktu staví mnohem chladněji. Prezident Francois Hollande k němu byl ochoten přistoupit až na základě souhlasu Německa s Paktem růstu, který znamená dodatečné investiční výdaje v rámci EU ve výši 130 mld. eur. Z jeho strany se však jedná o velmi rozporuplné vítězství (Volckery 2012).

Naprosto zásadní roli při řešení krize eurozóny hraje ECB. Ta se měnila postupně. ECB nejprve v roce 2010 zavedla omezený program nákupu dluhopisů (program SMT), od září 2012 se rozhodla přejít na jejich neomezený nákup na sekundárním trhu (program OMT).¹²⁵ ECB tak de facto přistoupila k zakázanému měnovému financování, které však oficiálně provádí pod záminkou udržování měnové stability. Rozhodnutí ECB o neomezeném nákupu dluhopisů znamená pro Německo zásadní porážku. Němci se od začátku staví k posilování její role velmi nepřátelsky a německý zástupce jako jediný hlasoval proti. Oficiálně je nákup dluhopisů země vázán na její

¹²⁴ Česká republika spolu s Velkou Británií Fiskální pakt nepřijaly.

¹²⁵ V rámci programu SMT ECB vydala 207 mld. eur. Program OMT původní program SMT nahrazuje.

žádost o pomoc z ESM a přijetí úsporných opatření. De facto je však rozhodnutí o nákupu plně v kompetenci ECB.

Je potřeba opět připomenout, že EU jako celek bude technicky vždy solventní, protože ECB je schopna vytvořit prakticky neomezené množství financí. Jednotlivé státy se však mohou bez pomoci ECB dostat do insolvence. Dynamika posledních let je taková, že eurozóna spolu s tím, jak se dostává do čím dál větších problémů, čím dál zřetelněji prolamuje zákaz měnového financování. Německo se snaží celý trend zastavit, nicméně se muselo podvolit, protože jeho neústupnost by pravděpodobně vedla k rozpadu HMU. Je zřejmé, že cílem Německa jakožto věřitele je znemožnit měnové financování dluhů, protože to může vést buď k morálnímu hazardu, nebo potenciálně k reálnému snížení hodnoty jeho pohledávek následkem inflace. Prozatím se jeví jako pravděpodobnější první varianta a Němci proti ní bojují např. s pomocí Fiskálního paktu. Skutečnost je ale taková, že daleko větší problémy než rozpočtové deficity způsobují nerovnováhy platebních bilancí mezi členskými státy eurozóny a bez vyřešení tohoto problému jsou dosavadní nápravná opatření přinejlepším neúplná.

Je potřeba zdůraznit, že dluhová krize je čistě evropský problém, Evropou řešitelný. EU si v žádném případě nepotřebuje půjčovat od Číny. Dluhy členských států jsou denominovány v eurech a ECB je schopna potřebné financování v případě nouze zajistit. Teoreticky si lze představit, že by EU potřebovala půjčku ze zahraničí, ale pouze pokud by dlužila v cizí měně anebo by potřebovala zajistit dovozy od importérů, kteří nejsou ochotni přijmout platbu v evropské měně, a zároveň by nebyla schopna udat eura na mezinárodním měnovém trhu. Oba scénáře jsou ale v blízké budoucnosti krajně nepravděpodobné.

Třetí a nejzásadnější problém, o kterém se ale příliš nemluví, je spojen s nerovnováhami BÚ uvnitř eurozóny. Je to poněkud paradoxní, uvážíme-li, že nerovnováhy BÚ byly hlavním tématem evropských měnových jednání až do osmdesátých let 20. století. Nemluví se o nich ze dvou důvodů. Za prvé, jak už bylo řečeno, pokud přijmeme normativní předpoklady ekonomie hlavního proudu, nepředstavují deficity problém, protože jsou považovány za důsledek svobodných rozhodnutí tržních subjektů. Za druhé, spory o přebytky na BÚ jsou v mezinárodním systému potenciálně silně konfliktní téma. Není náhoda, že státy, které se dostaly do problémů, měly poměrně vysoké deficity na BÚ, a naopak státy typicky označované za rozpočtově zodpovědné měly BÚ v přebytku. Německo je na své exportní přebytky hrdé a považuje je za důkaz potvrzující, že jím zvolená cesta je správná. Po ostatních zemích požaduje, aby víceméně přejaly německý způsob řešení, který spočívá ve vnitřní devalvaci – především snížení nákladů práce.¹²⁶ Naopak státy jižního křídla eurozóny a Francie si stěžují, že nerovnováhy jsou výsledkem neomerkantilistické politiky Německa a jsou dlouhodobě neudržitelné. Z logiky věci je potřeba jim dát, minimálně na úrovni eurozóny, za pravdu. Jak ukázala teoretická část, součet všech

¹²⁶ V Německu bylo efektu vnitřní devalvace dosaženo s pomocí reformy Harz I-IV.

deficitů BÚ se musí rovnat součtu všech přebytků. Německá představa, že všechny státy by měly napodobit jeho přístup, je bohužel nesplnitelná. Německé přebytky jsou možné jenom díky tomu, že ostatní země jsou schopné a ochotné utrácet. Pokud už Němci jakožto největší věřitel jižních států požadují vyrovnaní jejich rozpočtů, musí si zároveň připustit, že potřebují vytvořit dodatečnou poptávku po jejich produkci a umožnit tak překlopení svého BÚ do deficitu. Jenže to je právě to, co současně Německo odmítá udělat a naopak posiluje svá úsporná opatření, v jejichž důsledku lze očekávat další zvýšení přebytků na jeho BÚ (Bibow 2013).

Shrnutí

Když v roce 1971 došlo k rozvázání vztahu mezi dolarem a zlatem, došlo ke zrušení posledního středověkého reliktu evropského peněžního vývoje. Současný mezinárodní peněžní systém nám proto daleko lépe umožňuje nahlédnout podstatu svého fungování. Vnitrostátní problémy mezi věřiteli a dlužníky sice nadále přetrvávají, státy je ale jsou schopny s pomocí nástrojů sociální, zaměstnancké a monetární politiky řešit. Hlavním problémem současného systému jsou dlouhodobé nerovnováhy platební bilance. Ve spojení s liberalizovanými kapitálovými toky vedou k růstu mezinárodní zadluženosti. Následné spory mezi věřiteli a dlužníky zvyšují mezinárodní napětí. Otázka mezinárodního zadlužení se po úspěšném zapojení Evropy do mezinárodního měnového systému po druhé světové válce týkala v podstatě pouze rozvojových zemí.

Evropě se problémům dařilo předcházet až do krize eurozóny, která začala v roce 2010. Vůdčí roli při řešení krize sehrálo Německo a navrch získaly požadavky věřitelů. Proces se však neobešel bez značného nárůstu napětí uvnitř eurozóny a stále ještě se nepodařilo dosáhnout konečného řešení. I v případě, že se Německu podaří vnutit zbytku eurozóny vlastní ekonomický model, je potřeba počítat s globálními dopady takovéto politiky. Přebytek jednoho na běžném účtu platební bilance nutně musí znamenat deficit (a zadlužování) druhých. Spojené státy již daly Německu svou najevo svou nelibost ohledně jeho současné neomerkantilistické politiky (Parkin a Donahue 2013). Navíc je otázkou, zda například asijské státy budou ochotny na neomerkantilistickou hru ze strany celé EU přistoupit, zvláště po velmi negativních historických zkušenostech s evropskými merkantilistickými politikami.

ZÁVĚR

Cílem této knihy bylo v hlavních rysech prozkoumat vztah mezi penězi, mocí a státy v mezinárodním prostředí v kontextu evropského vývoje. Za tímto účelem se první kapitola zaměřila na představení teoretických základů, které se staly základem analýzy vývoje vztahu mezi penězi a mocí v Evropě a které nám také následně umožnily sledovat vývoj postavení Evropy v mezinárodním peněžním systému. Hlavním problémem při dosavadních snahách o analýzu tohoto tématu bylo problematické vymezení peněz. Analýza evropského vývoje, provedená na předcházejících stránkách, vycházela z teze, že peníze vznikly jako – a nadále v první řadě jsou – zúčtovací jednotka, na jejímž základě politická autorita mobilizuje zdroje společnosti za účelem provádění politiky v zájmu této politické autority. Po většinu dějin peníze sice sloužily i ke koordinaci hospodářské činnosti mezi soukromými subjekty, ale tento způsob jejich využití byl až odvozeným jevem. Mezi jednotlivými společenskými skupinami uvnitř státu probíhá neustálý boj jednak o výši jejich příspěvku při mobilizaci zdrojů pro veřejný sektor a za druhé o samotné nastavení pravidel domácího peněžního systému.

Ještě před rozbohem vztahu mezi penězi, mocí a státem v Evropě bylo potřeba udělat krátkou zastávku u civilizací starověkého Egypta a Mezopotámie. Sledování vývoje peněžních systémů v těchto oblastech ukázalo, že peníze opravdu jsou, až na několik málo výjimek, téměř vždy spojeny s dluhy. Peníze jako účetní jednotka od počátku vznikly za účelem měření výše závazků mezi jednotlivými členy společnosti vůči ostatním či vůči společnosti jako celku. Vynalezení peněz umožnilo mnohem efektivnější organizaci práce, při které mohlo být zmobilizováno dosud nevídané množství zdrojů pro veřejné účely. Vynález peněz s sebou však nesl i stinné stránky, které, jak ukázala analýza dalších období, se nepodařilo překonat dodnes. Nastavení pravidel peněžního systému velmi silně ovlivňovalo postavení věřitelů a dlužníků. Konkrétní pravidla zvýhodňující příliš jednu skupinu velmi často vedly k tvrdým vnitrostátním politickým sporům, oslabení mocenského postavení státu v mezinárodním prostředí a v některých situacích i k celkovému společenskému rozpadu.

Antické Řecko a Řím vyvinuly velmi sofistikované peněžní systémy, z celosvětového hlediska se jednalo o průkopníky. Athény poukázaly na možné způsoby řešení problémů mezi věřiteli a dlužníky uvnitř státu, když zavedly demokraticky kontrolovaný systém peněžního přerozdělování. Římané zase ukázali, jak lze s pomocí peněžního systému velmi efektivně organizovat válečnou mašinerii a za využití fiskálních transferů následně spravovat obrovskou říši. Peněžní systém raně středověké Evropy byl obrovským krokem zpět. Demonetizace tohoto období napovídá, že vztah mezi státem a penězi je mnohem užší, než si ekonomové hlavního proudu připouštějí. S kolapsem státní autority zkolaboval i peněžní systém. K jeho opětovnému rozvoji bylo zapotřebí konsolidace státní moci, která v Evropě probíhala velmi pomalu. V době, kdy politická moc evropských vládců byla dostatečně silná na udržení

základní podoby peněžního systému v chodu, ale zároveň ještě velmi slabá na to, aby tento systém byla schopná ovládat, začal v Evropě vznikat jedinečný systém soukromých úvěrových peněz. Unifikované peněžní systémy muslimských vládců a zemí Dálného východu jim umožňovaly mnohem rozsáhlejší mobilizaci veřejných zdrojů a jejich využití k dosažení národních zájmů. Evropská rozdrobenost se nakonec ukázala být výhodou, protože střet mezi státy a bankéři vedl ke kompromisu, jehož výsledkem se stal peněžní systém, který na jednu stranu umožňoval mobilizaci dosud nevídané úrovně domácích i mezinárodních zdrojů pro státní účely, ale na druhou stranu podporoval hospodářskou konkurenci a umožňoval financování perspektivních inovací. Schopnost států využít peníze k organizaci dělby práce a mobilizace zdrojů dosáhl maxima za světových válek.

Mezinárodní obchod byl důležitý pro následné ztotožnění peněz se vzácnými kovy v Evropě. Ve své podstatě se ale jednalo o barterovou směnu. Evropa neměla dlouhodobě svým obchodním partnerům příliš co nabídnout. Trvalý export vzácných kovů z Evropy při platbě za asijské zboží byl vlastně vztahem mezi surovinou vyvážející periferní oblastí světové ekonomiky s oblastí vyspělou, produkující výrobky s vysokou přidanou hodnotou. Evropané se tento stav snažili od 15. století usilovně změnit. To se jim postupně podařilo a jejich politická a hospodářská expanze v následujících staletích znamenala rozšíření jejich peněžního systému do celého světa. Mezinárodní peníze se historicky téměř zákonitě vyvíjely z peněz mocného státu, který se v rozhodující míře zároveň podílí na mezinárodních ekonomických a politických vztazích. Mezinárodní peněžní vztahy jsou pak silně ovlivňovány institucemi a zvyklostmi dominantního aktéra. Zlatý standard vládnoucí na konci 19. století tak nebyl nic jiného než upravenou podobou britského peněžního systému. Pevně stanovené mezinárodní peníze přinášejí jejich emitentovi v mezinárodním prostředí několik výhod, tou hlavní je schopnost disproporčního využití mezinárodních zdrojů při prosazování svých zahraničněpolitických cílů. Mimo to mohou silně ovlivňovat domácí peněžní systémy dalších států, včetně oslabování jejich mocenského potenciálu. Ztráta schopnosti flexibilně upravit podobu svého peněžního systému ve světle problémů reálného světa vede k mnohem zásadnímu podkopání akceschopnosti politické autority, než připouštějí tradiční ekonomické přístupy. Tato akceschopnost je navíc podkopána i v řadě s peněžním systémem zdánlivě nesouvisejících oblastí. I zde je nejčastější příčinou problémů otázka dluhu, tentokrát ale v jeho mezinárodní podobě. Současná řecká krize je pouze posledním příkladem střetu mezi věřiteli a dlužníky v mezinárodním prostředí.

Nyní přichází čas na zodpovězení otázek položených v úvodu. První otázka zněla, jakým způsobem jsou možnosti státního jednání v mezinárodním prostředí ovlivněny jeho přístupem k financím. Peníze jsou politickou autoritou vytvořenou společenskou institucí. Jsou nástrojem státu pro zajištění hospodářské koordinace na jeho území. Stát je používá k nasměrování veřejných zdrojů ve svém zájmu. Při této činnosti je stát prvotním zdrojem peněz. Stát tedy netrpí finančními omezeními ve své vlastní měně. Stát je ve svém jednání omezen v případě, že nemá dostatečnou politickou

autoritu, aby se domohl mobilizace požadovaného množství domácích zdrojů (pokud jsou takovéto zdroje k dispozici).

Další otázka se ptala, zda stát vystupuje v mezinárodních finančních vztazích jako jednotný aktér. Analýza evropského vývoje ukázala, že velmi záleží na historických okolnostech. Velmi důležitý je převládající mix dalších relevantních institucí a mocenské postavení jednotlivých společenských skupin. Naprosto zásadní pro efektivní vystupování státu jako jednotného aktéra je nalezení cesty k urovnání vztahu mezi věřiteli a dlužníky uvnitř země. Pokud má stát sofistikovaný peněžní systém a vhodnou podpůrnou institucionální strukturu, je schopen zmobilizovat dostatečné množství zdrojů skrze zdanění, půjčky nebo inflaci. Přičemž půjčky jsou pouze dočasným mechanismem a v dlouhodobé perspektivě musí být nahrazeny buď daněmi, nebo inflací.

Třetí dotaz zněl, nakolik jsou jednotlivé zájmové skupiny ovlivňovány zásahy státu v peněžní oblasti a nakolik ony samy ovlivňují stát? Ukázalo se, že jde o obousměrný vztah. Zájmové skupiny uvnitř státu mohou být jednáním státu silně ovlivněny. Francouzský stát dokázal v novověku téměř zcela eliminovat soukromé úvěrové peníze. Na druhou stranu sám stát je pod silným vlivem jednotlivých zájmových skupin. Ovládnutí nizozemského státu rentiéry vedla časem k povstání, které nakonec s francouzskou pomocí uspělo.

Poslední otázka se ptala, jak se odráží postavení země v mezinárodním měnovém systému na její schopnosti provádět nezávislou politiku. Pokud země disponuje svou vlastní měnou a má dostatečnou podpůrnou institucionální strukturu (policie, vojsko, administrativní aparát aj.), pak je schopno využít své vlastní zdroje prakticky dle svého uvážení. Mezinárodní zdroje však mohou ve větší míře využít pouze země emitující svou vlastní měnu. Tyto státy rovněž nemívají problémy se splácením svých dluhů, protože bývají denominovány v jejich vlastní měně. Pro státy bez schopnosti emitovat rezervní měnu je dluh v cizí měně jedním z největších rizikových faktorů ohrožujících jejich suverenitu.

SUMMARY

The relationship between power, money, and state in the international environment is one of the most neglected areas in the international relations research. The publication *Europe in the international monetary system* strives to remedy this. The insufficient research of this relationship in social sciences is probably caused by the dominance of the concept of money cherished by the orthodox economists. The other functions of money e.g. means of payments, unit of account or store of value – are of less importance. Therefore, the first part of the book introduces the most important perspectives on money and considers their importance for the analysis of international relations. The main argument of the book, which is employed for the analysis of the European position in the international monetary system, is as follows. Money was created as, and still mainly is, a unit of account that is used for channeling the resources of the society for their usage in the public sector and in the interest of the public sector. The private sector employs money to a large extent only derivatively. There is a permanent struggle between interest groups in the society as for which group will contribute the most resources to the public sector. The interest groups sometimes also have serious disputes over the setup of the monetary system of their country.

The individual chapters analyze the most important developments in the relationship between money and power in the course of European history. First, to uncover the essence of money, we make a short visit Egypt and Mesopotamia. This helps us to realize that money indeed firstly is a unit of account. The development of coins brings us to Europe. We analyze the intersections of monetary and political development in ancient Rome and Greece. Both societies developed a complex monetary system. The system collapsed with the collapse of political authority in the Early Middle Ages. The unique position of Europe in international trade relations caused it to identify money with precious metal, particularly gold. The absence of dominant political authority enabled Europe to develop unique system of private credit money. With the ascendancy of nation states the private money was incorporated to national monetary space and allowed for unprecedented increase in the capacity of states to mobilize necessary resources. With this ability the Europeans were able to conquer most of the world and impose their monetary system on others. Most of the World was monetized by Europeans by the end of the 19th century. Since then the most significant problems with the functioning of the international monetary system are caused by the balance of payments disequilibria. This is true also for the recent Eurozone crisis.

SEZNAM ZKRATEK

BÚ – běžný účet platební bilance
ECB – Evropská centrální banka
EHS – Evropské hospodářské společenství
EFSF – Evropský nástroj finanční stability
EFSM – Evropský finanční stabilizační mechanismus
EMS – Evropský měnový systém
EMU – Evropská měnová unie
EPU – Evropská platební unie
ERM – Evropský mechanismus směnných kurzů
ES – Evropské společenství
ESM – Evropský stabilizační mechanismus
EU – Evropská unie
FED – Federal Reserve, centrální banka Spojených států
HDP – hrubý domácí produkt
HMU – hospodářská a měnová unie
MMF – Mezinárodní měnový fond
OMT – Outright Monetary Transactions
SMT – Securities Markets Programme
SDR – Zvláštní práva čerpání
USA – Spojené státy americké
USD – americký dolar

LITERATURA

- Aldcroft, Derek – Sutcliffe, Anthony. (1999). *Europe in the International Economy 1500–2000*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Álvarez – Nogal, Carlos – Chamley, Christophe. (2014). „Debt policy under constraints: Philip II, the Cortes, and Genoese Bankers. *Economic History Review*. Vol. 67, no. 1, s. 192–213.
- Andreau, Jean. (1999). *Banking and Business in the Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Andreau, Jean. (2012). „Personal endebtmnt and debt forgiveness in the Roman empire.“ In: *Debt cancellations : a historical perspective*. Liège: Committee for the Abolition of Third World Debt. Online text (<http://cadtm.org/Personalendebtmntanddebt>).
- Andrews, David (ed.). (2006). *International Monetary Power*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Barlow, Charles. (1980). “The Roman Government and the Roman Economy, 92–80 B.C.” *American Journal of Philology*. Vol. 101, no. 2, s. 202–219.
- Baubeau, Patrice. (2014). „War Finance (France)“. In: Daniel, Ute – Gatrell, Peter – Janz, Oliver – Jones, Heather – Keene, Jennifer – Kramer, Alan – Nasson, Bill. *1914–1918 online. International Encyclopedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität. Online text (http://encyclopedia.19141918online.net/article/war_finance_france).
- Bean, Richard. (1973). „War and the Birth of the Nation State“. *The Journal of Economic History*. Vol. 33, no. 1, s. 203–221.
- Bell, Stephanie. (2001). „The role of the state and the hierarchy of money“. *Cambridge Journal of Economics*. Vol. 25, no. 2, s. 149–163.
- Berend, Ivan. (2006). *An Economic History of Twentieth-Century Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bibow, Jörg. (2010). *A Post Keynesian Perspective on the Rise of Central Bank Independence: A Dubious Success Story in Monetary Economics*. Working Paper 625. Levy Economics Institute.
- Bibow, Jörg. (2013). On the FrancoGerman Euro Contradiction and Ultimate Euro Battleground. *Contributions to Political Economy*. Vol. 32, No. 1, s. 127–149.
- Blau, Peter. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.
- Boatwright, Marry – Gargola, Daniel – Talbert, Richard. (2004). *The Romans: From Village to Empire*. Oxford: Oxford University Press.

- Bordo, Michael D. – White, Eugene N. (1991). „A Tale of Two Currencies: British and French Finance During the Napoleonic Wars“. *The Journal of Economic History*. Vol. 51, no. 2, s. 303–316.
- Bowles, Samuel – Edwards, Richard – Roosevelt, Frank. (2005). *Understanding Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Bowles, Samuel – Gintis, Herbert. (2011). *A Cooperative Species: Human Reciprocity and its Evolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Bowman, Alan – Garnsey, Peter – Cameron, Averil (eds.). (2008). *The Cambridge Ancient History. Second Edition. Vol. XII. The Crisis of Empire, A.D. 193–337*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burnett, Andrew. (1987). *Coinage in the Roman World*. London: Seaby.
- Cameron, Rondo – Neal, Larry. (2003). *A Concise Economic History of the World: From Paleolithic Times to the Present*. New York: Oxford University Press.
- Cohen, Benjamin. (1998). *The Geography of Money*. Ithaca: Cornell University Press.
- Cohen, Benjamin. (2004). *The Future of Money*. Princeton: Princeton University Press.
- Cohen, Benjamin. (2008). *International Political Economy: an Intellectual History*. New Jersey: Princeton University Press.
- Davidson, Paul. (2002). *Financial Markets, Money and the Real World*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Davies, Glynn. (2002). *A History of Money: From Ancient Times to the Present Day*. Cardiff: University of Wales Press.
- Desan, Christine. (2015). *Making Money: Coin, Currency, and the Coming of Capitalism*. New York: Oxford University Press.
- Eagleton, Catherine – Williams, Jonathan. (2011). *Money: A History*. London: The British Museum Press.
- Eichengreen, Barry. (2000). „Hegemonic Stability Theories of the International Monetary System“. In: Frieden, Jeffrey – Lake, David. *International Political Economy*. London: Routledge, s. 220–244.
- Eichengreen, Barry. (2007). *The European Economy since 1945: Coordinated Capitalism and Beyond*. Princeton: Princeton University Press.
- Eichengreen, Barry. (2008). *Globalizing Capital*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Eichengreen, B. (2012). „European monetary integration with benefit of hindsight“. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. Vol. 50, no. s1, s. 123–136.
- Eichengreen, Barry – Sussman, Nathan. (2000). *The International Monetary System in the Very Long Run*. International Monetary Fund.

- Eichengreen, Barry – Wyplosz, Charles. (1993). „The Unstable EMS“. *Brookings Papers on Economic Activity*. Vol. 24, no. 1, s. 51–144.
- European Commission. 2009. *DG Competition's review of guarantee and recapitalisation schemes in the financial sector in the current crisis*. Online text (http://ec.europa.eu/competition/state_aid/legislation/review_of_schemes_en.pdf).
- European Commission. 2012. *Eurostat Supplementary Table for the Financial Crisis: Background Note*. Brussels: Eurostat. Online text (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/government_finance_statistics/documents/Background_note_fin_crisis_Oct_2012_final.pdf).
- Ferguson, Nial. (2008). *The Ascent of Money: A Financial History of the World*. New York: The Penguin Press.
- Fields, David – Vernengo, Matías. (2013). „Hegemonic currencies during the crisis: The dollar versus the euro in Cartalist perspective“. *Review of International Political Economy*. Vol. 20, no. 4, s. 740–759.
- Findlay, Ronald – O'Rourke, Kevin. (2007). *Power and Plenty: Trade, War and the World Economy in the Second Millennium*. Princeton: Princeton University Press.
- Galbraith, John. (1976). *Money: whence it came, where it went*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Gelderblom, Oscar – Jonker, Joost. (2011). „Public Finance and Economic Growth: The Case of Holland in the Seventeenth Century“. *The Journal of Economic History*. Vol. 71, no. 1, s. 1–39.
- Geva, Benjamin. (2011). *Payment Order of Antiquity and the Middle Ages: A Legal History*. Oxford: Hart Publishing.
- Gilpin, Robert. (1987). *The Political Economy of International Relations*. Princeton: Princeton University Press.
- Gilpin, Robert. (2001). *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*. Princeton: Princeton University Press.
- Goodhart, Charles. (1998). „The Two Concepts of Money: Implications for the Analysis of Optimal Currency Areas“. *European Journal of Political Economy*. Vol. 14, no. 3, s. 407–432.
- Graeber, David. (2011). *Debt, The First 5000 Years*. New York: Melville House Publishing.
- Grieco, Joseph – Ikenberry, John. (2003). *State Power and World Markets*. New York: W. W. Norton.
- Grierson, Philip. (1978). „The Origins of Money“. In: *Research in Economic Anthropology Vol. I*. Greenwich: Journal of the Anthropological Institute Press.
- Grierson, Philip. (1982). *Byzantine Coins*. Berkeley: University of California Press.

- Gross, Stephen. (2014). „War Finance (Germany)“. In: Daniel, Ute – Gatrell, Peter – Janz, Oliver – Jones, Heather – Keene, Jennifer – Kramer, Alan – Nasson, Bill. *1914–1918 online. International Encyclopedia of the First World War*. Berlin: Freie Universität. Online text (http://encyclopedia.19141918online.net/article/war_finance_germany).
- Hahn, Frank. (1987). “The Foundations of Monetary Theory”. In: Cecco, Marcello – Fitoussi, JeanPaul (eds.). *Monetary Theory and Economic Institutions: Proceedings of a Conference held by the International Economic Association at Fiesole, Florence, Italy*. Hampshire: Macmillan Press, s. 21–43.
- Hendy, Michael. (1985). *Studies in the Byzantine Monetary Economy C. 300–1450*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hennig, Randall. (2006). “The Exchange Rate Weapon and Macroeconomic Conflict”. In: Andrews, David (ed.). *International Monetary Power*. Ithaca and London: Cornell University Press, s. 117–138.
- Henry, John F. (2004). “The Social Origins of Money: The Case of Egypt”. In: Wray, Randall (ed.). *Credit and State Theories of Money: The Contributions of A. Mitchell Innes*. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar.
- Hilsdale, Cecily. (2014). *Byzantine Art and Diplomacy in an Age of Decline*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodgson, Geoffrey. (2001). *How Economics Forgot History*. London and New York: Routledge.
- Hodgson, Geoffrey. (2004). *The Evolution of Institutional Economics*. London: Routledge.
- Hodgson, Geoffrey. (2006). „What are institutions?“ *Journal of Economic Issues*. Vol. 40, no. 1, s. 1–25.
- Hodgson, Geoffrey. (2013). *From Pleasure Machines to Moral Communities: An Evolutionary Economics without Homo economicus*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Hodgson, Geoffrey. (2015). *Conceptualizing capitalism: institutions, evolution, future*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hodulák, Vladan – Krpec, Oldřich. (2013). *Moc v mezinárodním měnovém systému: Evoluční přístup*. Brno: CDK.
- Holman, Robert. (2005). *Ekonomie*. Praha: C. H. Beck.
- Hudson, Michael. (2003). *Super Imperialism. The Origin and Fundamentals of U.S. World Dominance*. London: Pluto Press.
- Hudson, Michael. (2004). “The Archaeology of Money: Debt versus Barter Theories of Money’s Origins”. In: Wray, Randall (ed.). *Credit and State Theories of Money: The Contributions of A. Mitchell Innes*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Humphrey, Caroline. (1985). “Barter and economic disintegration”. *Man. New series*. Vol. 20, no. 1, s. 48–72.

- Chang, Ha-Joon. (2007). *Bad Samaritans. The Myth of Free Trade and the Secret History of Capitalism*. New York: Bloomsbury Press.
- Ikenberry, John G. (1992). A World Economy Restored: Expert Consensus and the Anglo-American Postwar Settlement. *International Organization*. Vol. 46, no. 1, s. 289–321.
- Ingham, Geoffrey. (1996). “Money is a Social Relation”. In: *Review of Social Economy*. Vol. 54, no. 4, s. 507–529.
- Ingham, Geoffrey. (2004). *The Nature of Money*. Cambridge: Polity Press.
- Ingham, Geoffrey (ed.). (2005). *Concepts of Money. Interdisciplinary Perspectives from Economics, Sociology and Political Science*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Innes, Mitchell. (1913). “What is money?” *The Banking Law Journal*. Vol. 30, May, s. 377–408.
- Innes, Mitchell. (1914). “The credit theory of money”. *The Banking Law Journal*. Vol. 31, Dec./Jan., s. 151–168.
- Jones, Robert. (1976). “The Origin and Development of Media of Exchange”. *Journal of Political Economy*. Vol. 84, no. 4, s. 757–75.
- Julien, Catherine. (1988). “How Inca Decimal Administration Worked”. *Ethnohistory*. Vol. 35, no. 3, s. 257–279.
- Karlas Jan. (2007). „Současné teorie mezinárodních vztahů.“ *Mezinárodní vztahy*. Roč. 42, č. 1, s. 66–85.
- Katsari, Constantina. (2008). „The monetisation of Rome’s frontier provinces“. In: Harris, William (ed.). *The Monetary Systems of the Greeks and the Romans*. Oxford: Oxford University Press, s. 242–266.
- Kay, Philip. (2014). *Rome’s Economic Revolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Kennedy, Ellen. (1991). *The Bundesbank: Germany’s Central Bank in the International Monetary System*. London: Royal Institute of International Affairs.
- Keohane, Robert (2005). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Keynes, John Maynard. (1971). “The Classification of Money” and “Bank Money”. In: *The Collected Writings of John Maynard Keynes, Volume V: A Treatise on Money in Two Volumes, 1. The Pure Theory of Money*. London: Macmillan and St Martin’s Press for the Royal Economic Society, s. 3–29.
- Kindleberger, Charles. (1993). *A financial history of Western Europe*. New York: Oxford University Press.
- Koderová, Jitka – Sojka, Milan – Havel, Jan. (2008). *Teorie peněz*. Praha: ASPI.
- Kohn, Meir. (1999). „Bills of exchange and the money market to 1600.“ Draft chapter of manuscript entitled *Finance, Business, and Government Before the Industrial Revolution*. Online text (<http://www.dartmouth.edu/~mkohn/Papers/99-04.pdf>).

- Krasner, Stephen (ed.). (1983). *International Regimes*. Ithaca: Cornell University Press.
- Krugman, Paul, Obstfeld, Maurice. (2010). *International Economics: Theory and Policy*, Boston 2010: Pearson.
- Lake, David. (1993). „Leadership, Hegemony, and the International Economy: Naked Emperor or Tattered Monarch with Potential?“ *International Studies Quarterly*. Vol. 37, no. 4, s. 459–489.
- Lee, Frederic. (1998). *Post Keynesian Price Theory*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Lee, Ian. (2000). „Entella: the silver coinage of the Campanian mercenaries and the site of the first Carthaginian mint“. *Numismatic Chronicle*. Vol. 160, s. 1–66.
- MacDonald, James. (2006). *A free nation deep in debt: the financial roots of democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Maddison, Angus. (2007). *Contours of the World Economy, I–2030 AD, Essays in Macro-Economic History*. Oxford: Oxford University Press.
- Mankiw, Gregory. (2007). *Principles of Economics*. Mason: Thomson Higher Education.
- Martin, Felix. (2014). *Money: The Unauthorised Biography*. London: Vintage.
- Menger, Karl. (1892). „On the Origin of Money.“ *Economic Journal*. Vol. 2, no. 6, s. 239–255.
- Minsky, Hyman. (2008a). *John Maynard Keynes*. New York: McGrawHill.
- Minsky, Hyman. (2008b). *Stabilizing an Unstable Economy*. New York: McGrawHill.
- Mitchell, William. (2001). „The Job Guarantee and Inflation Control.“ I: Carlson, Elen – Mitchell, William (eds.). *Achieving Full Employment, Supplement to Volume 12, The Economic and Labour Relations Review*. Sydney: Industrial Relations Research Centre UNSW, s. 10–25.
- Moissei, Michael – Miller, Edward. (1987). *The Cambridge Economic History of Europe: Trade and Industry in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mosler, Warren. (2010). *Seven Deadly Innocent Frauds of Economic Policy*. Christiansted: Valance Co. Inc.
- Mueller, Reinhold. (1997). *The Venetian Money Market: Banks, Panics, and the Public Debt, 1200–1500 (Money and Banking in Medieval and Renaissance Venice, Vol 2)*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press.
- Mundel, Robert. (1961). „The theory of optimum currency areas“. *American Economic Review*. Vol. 51, no. 4, s. 657–665.
- Munro, John. (1999). „Classical, Medieval, And Early Modern Europe The Role of Precious Metals in European Economic Development from Roman Times to the Eve of the Industrial Revolution. By S. M. H. Bozorgnia. Contributions.“ *The Journal of Economic History*. Vol. 59, no. 4, s. 1090–1091.

- Munro, John. (2003). „The Medieval Origins of the Financial Revolution: Usury, Rents and Negotiability.“ *International History Review*. Vol. 25, no. 3, s. 505–562.
- Oatley, Thomas. (2006). *International Political Economy: Interests and Institutions in the Global Economy*. New York: Pearson/Longman.
- Parkin, B. – Donahue, P. (2013). IMF Backs U.S. Treasury in Criticizing German Exports. Bloomberg. Online text (<http://www.bloomberg.com/news/20131031/germanystrikesbackatucriticismovereconomicpolicy.html>).
- Peng, Xinwei. (1994). *A monetary history of China. Two Volumes*. Bellingham: Western Washington University.
- Pezzolo, Luciano. (2008). „Government Debts and Credit Markets in Renaissance Italy.“ In: Caselli, Fausto P. *Government Debts and Financial Markets in Europe*. London: Pickering & Chatto.
- Polanyi, Karl. (2006). *Velká transformace*. Brno: CDK.
- Pomeranz, Kenneth. (2000). *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Radford, R. A.. (1945). „The Economic Organization of a P.O.W. Camp.“ *Economia*. Vol. 12, no. 4, s. 189–201.
- Sachs, Jeffrey – Wyplosz, Charles. (1986). „The Economic Consequences of President Mitterrand“. *Economic Policy*. Vol. 1, no. 2, s. 261–321.
- Seaford, Richard. (2004). *Money and the Early Greek Mind: Homer, Philosophy, Tragedy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John. (1995). *The Construction of Social Reality*. Harmondsworth: Penguin.
- Schumpeter, Joseph. (2006). *History of Economic Analysis*. London: Routledge.
- Simmel, Georg. (1978). *The Philosophy of Money*. London: Routledge.
- Smith, Adam. (1977). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Snidal, Duncan. (1985). „The Limits of Hegemonic Stability Theory.“ *International Organization*. Vol. 39, no. 4, s. 579–614.
- Sojka, Milan. (2010). *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Havlíček Brain Team.
- Spufford, Peter. (1988). *Money and its use in medieval Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strange, Susan. (1987). „The Persistent Myth of Lost Hegemony.“ *International Organization*, Vol. 41, no. 4, s. 551–574.

- Strange, Susan. (1989). "Towards a Theory of Transnational Empire." In: Czempiel, Ernst Otto – Rosenau, James (eds.). *Global Changes and Theoretical Challenges: Approaches to World Politics for the 1990s*. Lexington: Lexington Books.
- Strange, Susan. (1990). „Finance, Information and Power.“ *Review of International Studies*, Vol. 16, no. 3, s. 259–274.
- Strange, Susan. (1994). *States and Markets*. London: Continuum.
- Strange, Susan – Tooze, Roger – May, Christopher. (2002). *Authority and markets: Susan Strange's writings on international political economy*. New York: Palgrave/Macmillan.
- Sychra, Zdeněk. 2009. *Jednotná evropská měna*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Thornton, M. K. – Thornton, R. L. (1990). "The Financial Crisis of A.D. 33: A Keynesian Depression?" *The Journal of Economic History*. Vol. 50, no. 3, s. 655–662.
- Tomšík, Vladimír. (2009). „Dějiny nabízejí ponaučení z omylů a rozeznání slepých uliček.“ In: Sojka, Milan. *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Havlíček Brain Team.
- Volckery Carsten. (2012). Window Dressing for Hollande: The Empty Promise of Europe's 'Growth Pact'. *Spiegel Online*. (<http://www.spiegel.de/international/europe/the-eu-s-new-growth-pact-a-841243.html>)
- Von Reden, Sitta. (2003). *Exchange in Ancient Greece*. London: Bristol Classical Press.
- Weber, Max. (1978). *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.
- Wendt, Alexander. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, Eugene N. (1995). „The French Revolution and the Politics of Government Finance, 1770–1815“. *The Journal of Economic History*. Vol. 55, no. 2, s. 227–255.
- White, Lawrence. (1999). *Theory of monetary institutions*. Oxford: Blackwell.
- Wray, Randall. (2003). *Understanding Modern Money*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Wray, Randall. (2012). *Modern Money Theory*. New York: Palgrave MacMillan.
- Židek, Libor. (2009). *Dějiny světového hospodářství*. Plzeň: Aleš Čeněk.

JMENNÝ REJSTŘÍK

- Alžběta I. 95
Augustus 11
Caesar, Gaius Julius 58
Da Gama, Vasco 83
De Witt, Johan 93
De Gaulle, Charles 118
d'Estaing, Giscard 125
Dioklecián 55, 61
Filip II., Habsburský 91
Friedman, Milton 20
Graeber, David 47
Hahn, Frank 17
Hannibal 59, 62
Henry, John 44
Hollande, Francois 130
Homér 49
Hume, David 20, 106
Humphrey, Caroline 21
Ingham, Geoffrey 21
Jones, Robert 17
Karel II. 95
Karel V. 77, 99
Karel Veliký 67, 68, 71
Keynes, John Maynard 37
Knapp, Friedrich 23
Kolumbus, Kryštof 83
Konstantin Veliký 61
Law, John 101, 102
Locke, John 99, 100
Lowndes, William 99
Ludvík XIV. 101
Menger, Karl 17
Mikuláš Oresme 77
Minsky, Hyman 23, 30
Mirthiadés VI., Pontský 56
Mitterrand, Francois 125
Mundell, Robert 20
Napoleon I., Bonaparte 103, 104
Nixon, Richard 121
Polanyi, Karl 34
Roosevelt, Delano 113
Seaford, Richard 52
Schmidt, Helmut 125
Schumpeter, Joseph 28
Simmel, Georg 28
Smith, Adam 17, 21
Solón 51, 53
Strange, Susan 16, 120, 121
Tiberius 59
Volcker, Paul 121
White, Lawrence 17
Weber, Max 9

Vladan Hodulák
Evropa v mezinárodním měnovém systému

Jazyková korektura Alena Sojková

Grafické práce Petra Míková

V roce 2015 vydala Masarykova univerzita,

Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno, www.muni.cz

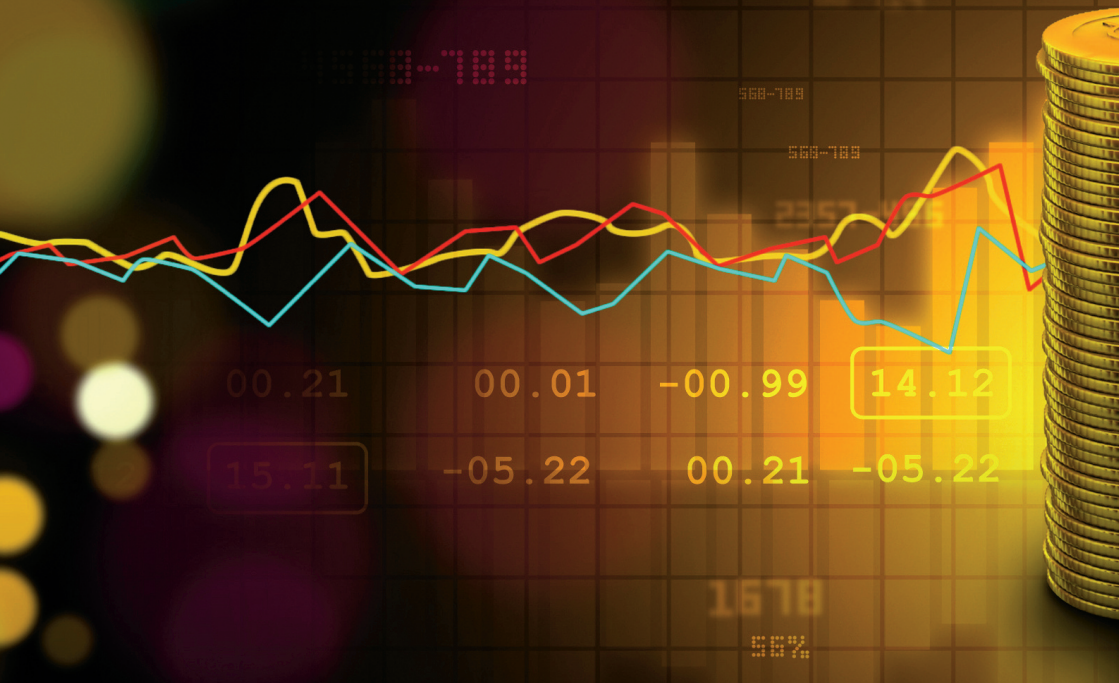
1. vydání

Neprodejné

ISBN 978-80-210-7908-3

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

muni
PRESS